

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 102

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Збірник розраховано на наукових працівників, викладачів, студентів юридичних вищих навчальних закладів і практичних працівників органів державної влади й місцевого самоврядування.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. Г. І. Чанишева (головний редактор), д-р юрид. наук М. Р. Аракелян (заступник головного редактора), канд. юрид. наук О. В. Дикий (відповідальний секретар), д-р юрид. наук, проф. С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, проф. Л. Р. Біла-Тіунова, канд. юрид. наук В. А. Динту, д-р юрид. наук В. В. Дудченко, д-р юрид. наук, проф. Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф. В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф. Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф. В. І. Фелик, професор права George A. Bermann (США), д-р юрид. наук, проф. Bernd Wieser (Австрія).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 6 від 18 березня 2024 року.

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ 19035-7825 ПР від 14.11.2011 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право»).

Сайт видання: www.apdp.in.ua

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.1>*І. М. Алмаші, М. М. Алмаші*

ГРОМАДСЬКІ ІНСПЕКТОРИ З ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ЯК ІНСТИТУЦІЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Постановка проблеми. В умовах війни надзвичайно важливою проблематикою є охорона довкілля, збереження рослинного і тваринного світу, що в свою чергу має вагоме значення як для окремої людини так і для держави в цілому. Для виконання цих завдань в Україні діє низка органів управління, які на законодавчому рівні наділенні спеціальною компетенцією в досліджуваній сфері, а також громадські інспектори з охорони довкілля, діяльність яких досліджується у даній статті.

Захист довкілля та забезпечення прав людини на безпечне довкілля, ефективна діяльність інституцій в цьому контексті завжди є питаннями пріоритетними та першочерговими щодо вирішення. З метою покращення становища у сфері охорони довкілля, земельних ресурсів, недопущення їх нераціонального використання та виснаження, прийнято Концепцію Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля [1], у якій визначено проблеми функціонування моніторингу довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даної проблематики була предметом дослідження різних науковців, зокрема: С.Берзіна, В.Борейко, Г.Бузан, Х.Чопко, В.Шеховцов та ін.

Мета дослідження. Автор має на меті дослідити діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля як інституту, спрямованого на забезпечення прав людини з охорони довкілля, виокремити недоліки та прогалини щодо законодавчого регулювання даного інституту, а також висунути певні пропозиції щодо покращення його діяльності та усунення недоліків.

Виклад основного матеріалу. Громадські інспектори з охорони довкілля є надзвичайно важливою інституцією у сфері забезпечення прав людини на безпечне довкілля, адже їх діяльність пов'язана зі здійсненням громадського екологічного контролю. Слід погодитися з думкою Шеховцова В.В, що залучення громадян до діяльності як громадських інспекторів має становити підвищений інтерес для держави, оскільки їх функціонування за умови правильної побудови може створювати додаткові важелі впливу на підприємства, установи, організації всіх форм власності та громадян щодо додержання вимог природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки, охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів [2, с. 41].

З метою кращого аналізу діяльності громадських інспекторів варто з'ясувати зміст поняття «громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища». На думку Берзіна С.В. громадський екологічний контроль – вид

екологічного контролю, який здійснюють громадські інспектори з охорони довкілля, громадські організації та окремі громадяни, зацікавлені в безпечному стані навколишнього природного середовища, з метою перевірки дотримання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, державними органами, їх посадовими особами, а також громадянами, вимог природоохоронного законодавства. Метою громадського екологічного контролю є забезпечення безпечного стану довкілля.

Об'єктом громадського екологічного контролю є дії та бездіяльність підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, державних органів, їх посадових осіб, а також громадян, які впливають або можуть вплинути в майбутньому на стан навколишнього природного середовища. Суб'єктом громадського екологічного контролю є, насамперед, громадські інспектори з охорони довкілля, громадські організації, окремі громадяни чи їх групи, зацікавлені в забезпеченні безпечного та якісного стану навколишнього природного середовища [3, с. 8–9].

Аналізуючи вищезазначене твердження щодо суб'єктів громадського екологічного контролю слід зауважити, що законодавчо врегульовано діяльність виключно громадських інспекторів, які в свою чергу можуть бути членами громадських організацій.

Законодавством врегульовано правовий статус громадських інспекторів з охорони довкілля. Згідно ст. 36 Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4] громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля. Серед повноважень, якими наділені згідно Закону громадські інспектори є: участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону довкілля; проведення перевірок і складання протоколів про порушення законодавства про охорону довкілля, подання допомоги органам державного контролю в діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням, тощо.

На нашу думку, враховуючи широкий обсяг повноважень, якими наділений громадський інспектор, необхідним є дослідження питання щодо вимог, яким повинен відповідати претендент на посаду громадського інспектора з охорони довкілля. Такі вимоги Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля [5], згідно п. 3.1. якого громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, що досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли співбесіду в органах Держжекоінспекції. Громадські інспектори призначаються Головним державним інспектором України з охорони навколишнього природного середовища та головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій після проходження співбесіди та виявлення претендентом знань з основ природоохоронного законодавства.

Слід зазначити, що призначення громадських інспекторів тривалий час належало виключно до повноважень громадських організацій. Чинним законодавством затвердження громадських інспекторів з охорони довкілля належить до повноважень виключно органів державного екологічного контролю що суперечить,

на думку окремих науковців, правовій природі громадського контролю, надаючи йому залежного від держави статусу. оскільки вважають, що така підпорядкованість надає громадському контролю з охорони довкілля залежного від держави «допоміжного» статусу, а повноваженнями щодо підготовки і затвердження громадських інспекторів з охорони довкілля повинні бути наділені громадські організації як незалежні від органів держави суб'єкти.

Однак, слід погодитися з думкою Х.Чопко про те, що сучасне правове регулювання громадського екологічного контролю, що здійснюється на національному та міжнародному рівні, всіляко сприяє утвердженню базових принципів цього виду контролю в галузі охорони довкілля. Зокрема, призначення громадських інспекторів на конкурсній основі сприяє прозорості їх обрання та залучення широких верств населення до громадської контрольної діяльності, а перевірка знань у сфері природоохоронного законодавства шляхом співбесіди, сприяє підвищенню професіоналізму громадського контролю у сфері охорони довкілля [6, с. 237–238].

Як зазначено у п. 2.1.Інструкції з організації оформлення посвідчень громадських інспекторів з охорони довкілля [7] громадянин України, який є претендентом на посаду громадського інспектора, повинен мати середню або вищу освіту, яку він здобув в акредитованих навчальних закладах, або освіту, яка здобута в навчальному закладі іноземної держави, та довідку про визнання іноземного документа про освіту. Крім того він повинен мати досвід громадської чи іншої діяльності у сфері охорони довкілля або суміжних сферах не менше двох років, опанувати основи екології та природоохоронного законодавства та підтвердити свій досвід шляхом проведення перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства, як кандидат-стажист, під керівництвом та наглядом державного інспектора протягом п'яти робочих днів.

Як зауважує Борецько В.С. однією з головних причин порушень природоохоронного законодавства є вкрай низька екологічна свідомість населення, з одного боку, та недостатня кількість інспекторського складу в контрольних органах – з іншого. Для посилення контролю і залучення до його здійснення громадськості було запроваджено громадський контроль з охорони довкілля. Громадські інспектори з охорони довкілля найчастіше є членами громадських організацій природоохоронного спрямування: Українського товариства охорони природи, Українського товариства охорони птахів, ВГО «Жива планета», Громади рибалок України» та ін. [3, с. 74].

Членство громадян України, які є претендентами на заняття посад громадських інспекторів у громадських організаціях природоохоронного спрямування не завжди доводить наявність дійного природоохоронного досвіду та потрібних для здійснення такої діяльності знань. Здійснення громадським інспектором його повноважень є неможливим без належної освіти, попередньої підготовки та досвіду природоохоронної діяльності.

У п 3.8. вказаного Положення зазначено, що громадський інспектор повинен пройти навчання в органі Держекоінспекції, який видав посвідчення, з питань здійснення інспекційних перевірок. На законодавчому рівні у вищезазначеній Інструкції визначено порядок проведення співбесіди з претендентом на посаду громадського інспектора з охорона довкілля. Так, зокрема, визначено також вимоги

щодо складу Комісії: кількісний склад не менше 5 осіб, серед яких викладачі профільних наукових установ, вищих навчальних закладів, делеговані кандидати від громадської ради при органі Держекоінспекції, громадські інспектори з досвідом роботи на посаді громадського інспектора не менше 5 років.

Щодо проходження навчання громадськими інспекторами з охорони довкілля Львівської області, то діяльність останніх координує державний інспектор з охорони навколишнього природного середовища Львівської області, який надає відповідну методичну допомогу. Інспекція періодично організовує навчання для громадських інспекторів з метою вирішення актуальних питань у природоохоронній сфері, зокрема, для забезпечення належного контролю під час проведення природоохоронних операцій, під час пожежонебезпечного періоду, а також у період заборон на проведення полювання та рибальства [8].

На нашу думку слід внести зміни в чинний Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо врегулювання правового статусу громадського інспектора з охорони довкілля, в якому передбачити вимоги щодо наявності освіти та обов'язковим проходження навчання громадських інспекторів щодо природоохоронного законодавства та процедури проведення перевірок.

Крім того, окремо в Законі необхідно врегулювати порядок формування, повноваження та принципи діяльності Комісій з перевірки знань щодо претендентів на заняття посад громадських інспекторів з охорони довкілля. Підстави відхилення кандидатур за результатами навчання обов'язково повинні бути врегульовані положеннями основного Закону. Також варто обмежити на законодавчому рівні призначення на таку посаду осіб, щодо яких раніше застосовувалися заходи кримінального чи адміністративного стягнення у сфері природоохоронної діяльності за вчинення умисних правопорушень.

Таким чином, на нашу думку, громадським інспектором може бути громадянин України, який досяг повноліття, має середню або вищу освіту (бакалавр, спеціаліст, магістр), має досвід в сфері природоохоронної діяльності не менше 2 років, пройшов навчання на знання природоохоронного законодавства в тій галузі, яка відповідає напрямку діяльності відповідного територіального органу Державної екологічної служби, а також навчання щодо порядку здійснення інспекційних перевірок та за результатами співбесіди рекомендований на зайняття такої посади Комісією з перевірки знань у відповідному органі Держекоінспекції.

Також законодавством не встановлено обмеження щодо призначення на посаду громадських інспекторів з охорони довкілля громадян України, які вчинили умисний злочин чи адміністративне правопорушення проти довкілля. Варто цю прогалину усунути і внести відповідні зміни, оскільки, на нашу думку такий громадянин не може допускатися до здійснення повноважень громадського інспектора з охорони довкілля.

Обсяг повноважень громадських інспекторів є надзвичайно широким, зокрема згідно п. 5 Положення останні мають право: спільно з працівниками органів Держекоінспекції брати участь у проведенні перевірок додержання вимог природоохоронного законодавства; проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок; складати протоколи про адміністративні правопорушення; перевіряти

документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні засоби та проводити їх огляд тощо.

На сьогоднішній день у зв'язку з воєнним станом діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля є малоефективною. На підтвердження позиції слід зазначити, що з 24 по 30 травня 2024 року територіальними та міжрегіональними органами Державної екологічної інспекції проведено 352 заходи контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Загальна сума накладених штрафних санкцій складає 85 тис. грн. До Державного бюджету стягнуто 74 тис. грн. За порушення вимог природоохоронного законодавства розраховано збитків на суму 10 млн 944 тис. грн. Загальна сума пред'явлених претензій та позовів складає 1 млн 76 тис. грн. Стягнуто збитків у добровільному та примусовому порядку на суму 1 млн 690 тис. грн [9].

Крім того про недовіру громадських інспекторів можна говорити, аналізуючи звіт Державної екологічної інспекції південного округу [10] від 12 січня 2024 року, згідно якого загальна кількість інспекторів за 2023 рік складала 32 громадські інспектори, з них один вступив до лав Збройних Сил України. Загалом громадських інспекторів було залучено до 75 заходів державного нагляду (рейдів).

Громадські інспектори з охорони довкілля зобов'язані: дотримуватись вимог чинного законодавства при проведенні рейдів та перевірок; сумлінно виконувати покладені на них завдання; подавати щоквартальні та щорічні звіти про проведену роботу. Орган Держекоінспекції, що призначив громадського інспектора, має право за клопотанням відповідного структурного підрозділу органу Держекоінспекції позбавити його права виконувати обов'язки громадського інспектора з охорони довкілля з анулюванням відповідного посвідчення у разі: ненадання у встановлені терміни щоквартальних та щорічних звітів або негативної їх оцінки та ін. Посвідчення було анульовано у 14 громадських інспекторів з охорони довкілля.

Також є випадки, коли в територіальних органах Державна екологічна інспекція немає жодного громадського інспектора по причині анулювання усіх посвідчень. Так наприклад, у Сумській області згідно наказу обласної екологічної Інспекції від 21 березня 2023 року № 19-ОД анульовано усі посвідчення громадських інспекторів з охорони довкілля Сумської області, видані до 17.03.2023 р. [11].

Крім того про незначне залучення громадських інспекторів слід говорити, аналізуючи діяльність органів природоохоронного контролю щодо охорони лісових ресурсів. Так, згідно публічного звіту голови Державного агентства лісових ресурсів України протягом 2023 року виявлено 222 лісопорушення, Протягом 2023 року проведено 31,2 тис. рейдів, складено 3,4 тис. адмінпротоколів на загальну суму 1,8 млн. грн. адмінштрафів. З 735 постійно діючих мобільних рейдових груп в складі близько 3,0 тис. осіб, з яких тільки 4% складають громадських інспектори з охорони довкілля, члени природоохоронних громадських організацій, представників органів самоорганізації населення тощо [12].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Автором досліджено діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля, яка не зважаючи на широке коло повноважень, є не надто ефективною. Проаналізовано вимоги щодо громадян України, які є претендентами на заняття посади громадського інспектора з охорони довкілля.

Зокрема, в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» повинні бути зазначені вимоги щодо освіти претендента на зайняття посади, знань в сфері природоохоронного законодавства та проведення перевірок, до якої залучається громадський інспектор з охорони довкілля. Також внесені зміни повинні стосуватися строку досвіду природоохоронної діяльності, що повинен бути не меншим за 2 роки, порядку формування та повноважень, принципів діяльності Комісії з перевірки знань.

На нашу думку, потрібно ввести в Закон положення, щодо обмеження діяльності громадських інспекторів з охорони довкілля, а саме недопущення призначення осіб, до яких раніше застосовувалися заходи кримінального чи адміністративного стягнення за вчинення умисного злочину чи правопорушення проти довкілля. Діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля є надзвичайно важливою у сфері забезпечення прав людини на безпечне довкілля й потребує подальших наукових досліджень в цьому напрямку.

Література

1. Концепція Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 610-р. Офіційний вісник України. 2023. № 67. Ст. 3845.
2. Шеховцов В. В. Інститут громадських інспекторів як механізм реалізації громадського контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 39-43.
3. Громадський екологічний контроль: посіб. для громадських інспекторів з охорони довкілля. С. Берзіна, В. Борейко, Г. Бузан та ін. К., Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 150 с.
4. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
5. Про громадських інспекторів з охорони довкілля: Положення затверджено наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 88 від 27.02.2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 12. Ст. 631.
6. Чопко Х. Громадський екологічний контроль: Правові аспекти його здійснення та особливості. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 77. С. 235–241.
7. Про затвердження інструкції з організації оформлення посвідчень громадських інспекторів з охорони довкілля. Наказ Державної екологічної інспекції України 08.11.2012 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0215770-12#Text> (дата звернення 29.05.2024).
8. Щодо призначення громадських інспекторів з охорони довкілля. URL: <https://mostyskagromada.gov.ua/news/1619425768/> (дата звернення 29.05.2024).
9. З 24 по 30 травня 2024 року територіальними та міжрегіональними територіальними органами Державної екологічної інспекції України складено 331 протокол про адміністративні правопорушення. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/z-24-po-30-travnya-2024-roku-teritorialnimi-ta-mizhregionalnimi-teritorialn> (дата звернення 31.05.2024).
10. Звіт щодо діяльності громадських інспекторів за 2023 р.: Державна екологічна інспекція південного округу. URL: <https://pivden.dei.gov.ua/post/3017> (дата звернення 31.05.2024).
11. На Сумщині наразі немає жодного інспектора з охорони довкілля. Усі посвідчення анульовано. URL: <https://shostka.info/shostkanews/na-sumshhyni-narazi-nemaye-zhodnogo-gromadskogo-inspektora-z-ohorony-dovkillya-usi-posvidchennya-anulovano/> (дата звернення 31.05.2024).
12. Публічний звіт голови Державного агентства лісових ресурсів України за 2023 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2023/zvit_lis_%202023.pdf (дата звернення 31.05.2024).

Анотація

Алмаші І. М., Алмаші М. М. Громадські інспектори з охорони довкілля як інституція у сфері забезпечення прав людини на безпечне довкілля. – Стаття.

В умовах війни надзвичайно важливим є питання, охорона довкілля, збереження рослинного і тваринного світу, що в свою чергу має вагоме значення як для окремої людини так і для держави в цілому. Для виконання цих завдань в Україні діє низка органів управління, які на законодавчому рівні наділенні спеціальною компетенцією в досліджуваній сфері, а також громадські інспектори з охорони довкілля, проблематика діяльності яких досліджується у даній статті. Захист довкілля та забезпечення прав людини на безпечне довкілля, ефективна діяльність інституцій в цьому контексті завжди є питаннями пріоритетними та першочерговими для їх вирішення.

Досліджено поняття громадського екологічного контролю, суб'єктивну та об'єктивну сторону громадського екологічного контролю. У даній статті досліджено діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля, яка, на думку автора, не зважаючи на широке коло повноважень, є не надто ефективною. Авторами запропоновано внести зміни в законодавство, зокрема щодо вимог на заняття посади громадського інспектора. Таким чином, громадським інспектором може бути громадянин України, який досяг повноліття, має середню або вищу освіту (бакалавр, спеціаліст, магістр), має досвід в сфері природоохоронної діяльності не менше 2 років, пройшов навчання на знання природоохоронного законодавства в тій галузі, яка відповідає напрямку діяльності відповідного територіального органу Державної екологічної служби, а також навчання щодо порядку здійснення інспекційних перевірок та за результатами співбесіди рекомендований на зайняття такої посади Комісією з перевірки знань у відповідному органі Держекоінспекції.

Запропоновано прийняття законодавчих положень, які стосуються недопущення до заняття посади громадських інспекторів осіб, до яких застосовувалися заходи кримінального чи адміністративного стягнення за вчинення умисного злочину чи правопорушення проти довкілля. У Законі необхідно окремо врегулювати порядок формування, повноваження та принципи діяльності Комісії з перевірки знань щодо претендентів на заняття посад громадських інспекторів з охорони довкілля. Підстави відхилення кандидатур за результатами навчання обов'язково мають бути врегульовані Законом.

Ключові слова: громадські інспектори, громадський екологічний контроль, охорона довкілля, комісія з перевірки знань, навчання громадських інспекторів, діяльність громадського інспектора, навчання громадського інспектора.

Summary

Almashi I. M., Almashi M. M. Public inspectors for environmental protection as an institution in the field of ensuring human rights to a safe environment. – Article.

In the conditions of war, the issue of environmental protection, preservation of flora and fauna is extremely important, which in turn is of great importance both for an individual and for the state as a whole. To fulfill these tasks, there are a number of management bodies in Ukraine, which at the legislative level given special competence in the researched area, as well as public inspectors for environmental protection, the problems of whose activities are investigated in this article. Protection of the environment and provision of human rights to a safe environment, effective activity of institutions in this context are always priority and priority issues for their solution.

The author revealed the concept of public environmental control, the subjective and objective side of public environmental control. This article examines the activity of public environmental protection inspectors, which, in the opinion of the author, despite the wide range of powers, is not very effective. The authors propose to make changes to the current legislation, in particular, regarding the requirements for holding the position of public inspector. Public inspector can be a citizen of Ukraine who has reached the age of majority, has a secondary or higher education (bachelor, specialist, master), has experience in the field of environmental protection activities for at least 2 years, has completed training on environmental protection legislation in that branch, which corresponds to the direction of activity of the relevant territorial body of the State Environmental Service, as well as training on the procedure for conducting inspection checks and, based on the results of the interview, recommended for such a position by the Commission for the verification of knowledge in the relevant body of the State Environmental Inspection.

It is proposed to adopt legislative provisions related to the exclusion of public inspectors who have been subject to criminal or administrative sanctions for committing a deliberate crime or offense against the environment. In addition, it is necessary to separately regulate in the Law the procedure for the formation, powers and principles of activity of the Commissions for verification of knowledge regarding applicants for the positions of public environmental protection inspectors. The grounds for rejecting candidacies based on study results must be regulated by the law.

Key words: public inspectors, public ecological control, environmental protection, commission for checking knowledge, training of public inspectors, activity of public inspector, training of public inspector.

УДК 347.238

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.2>*К. С. Бондаренко*

ПРИТРИМАННЯ ТА ГРОШОВЕ ПРИТРИМАННЯ: ДІЇ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПОЙМЕНОВАНОГО ТА НЕПОЙМЕНОВАНОГО СПОСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Постановка проблеми. Важливим інструментарієм підвищення рівня захисту прав кредитора у договірних правовідносинах є способи забезпечення виконання зобов'язання. З'ясування особливостей дії правових механізмів притримання та грошового притримання посилить ефективність застосування вищезгаданих поймаєного та непоймаєного способів забезпечення виконання зобов'язання в цивільному обороті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах сучасних дослідників, зокрема, Гуйвана П. Д., Заборовського В. В., Пучковської І. Й., Стойки А. В., Шишки Р. Б. та інших створене відповідне теоретичне підґрунтя правових механізмів притримання та грошового притримання як способів забезпечення виконання зобов'язання. Більше уваги дослідниками у наукових працях присвячено притриманню, а грошове притримання як непоймаєнований спосіб забезпечення виконання зобов'язання науковців ще потребує системного вивчення.

Мета. Розкрити особливості роботи правового механізму притримання, як поймаєнованого способу забезпечення виконання зобов'язання та грошового притримання, як непоймаєнованого способу забезпечення виконання зобов'язання.

Виклад основного матеріалу. Юридична конструкція інституту притримання склалася ще в римському праві. У Цивільному кодексі України притримання майна серед інших видів забезпечення виконання зобов'язань унормовано ст. 594 ЦК України. Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків, має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

У науковій літературі дослідниками підкреслюються різні аспекти права притримання. Так, Р. Б. Шишка виокремлює декілька сутнісних ознак права притримання: законність походження згаданого виду забезпечення; пов'язаність зі строковими зобов'язаннями; допустимість застосування лише в оплатних зобов'язаннях; односторонність прийняття рішення кредитором про притримання майна за наявності достатніх для цього підстав; зв'язок притримуваного майна з предметом зобов'язання [2, с. 103]. М. А. Тіхонова звертає увагу на те, що притримання речі може застосовуватися не лише у разі невиконання боржником у строк зобов'язання щодо оплати притримуваної речі, а ще й в інших випадках. Адже відповідно до ч. 2 ст. 594 ЦК України, притриманням речі можуть забезпечуватись інші вимоги кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом [3, с. 104].

Дослідниця має на увазі вимоги кредитора, що походять з інших зобов'язань між цими ж сторонами. І. Й. Пучковська акцентує увагу на правовій природі права притримання, зазначаючи, що «правова природа притримання зумовлена тим, що кредитор, виконавши власний обов'язок за договором і чекаючи виконання зустрічного обов'язку від боржника, має право притримати у себе річ, якою правомірно володіє на підставі укладеного між сторонами договору, до виконання боржником зобов'язання» [4, с. 154].

А. О. Покровська, розглядаючи право притримання як спосіб самозахисту у договірних відносинах зазначає, що дії з притримання речі вчиняються самостійно особою, чії права порушені. Право притримання спрацьовує як спосіб самозахисту, адже кредитору (особі, чії права порушені) для притримання речі боржника немає потреби звертатися до юрисдикційних органів щоб отримати дозвіл на притримання речі [5, с. 138–139]. М. Панченко зосереджує свою увагу на необхідності одночасного збігу умов для виникнення у кредитора права притримання: притримання спрямоване стосовно чужої речі; законній підстав кредитора володіти річчю; кредитор може притримувати річ боржника, якщо інше не зафіксовано домовленістю сторін у договорі; простроченість зобов'язання боржника перед кредитором, який притримує річ боржника. Також дослідник наголошує, що притримання можливе виключно після правопорушення (недотримання умов угоди) [6, с. 7], відповідно загроза порушення договору не може бути достатньою підставою для застосування кредитором права притримання.

Стосовно природи дій кредитора по притриманню речі боржника усталеної думки у дослідників немає. Частина з них вважають притримання одностороннім правочином, вчиняючи який кредитор-притримувач чужої речі може не видавати її поки боржник не виконає свій грошовий обов'язок, проте А. Н. Труба зазначає, що невидання кредитором утримуваного майна є за своєю природою законною бездіяльністю, а бездіяльність не може породжувати правочин [7, с. 39].

Ст. 595 ЦК України визначено ряд обов'язків кредитора, який притримує річ у себе, зокрема, негайно повідомити про це боржника; нести відповідальність за втрату, псування або пошкодження речі; не має права використовувати річ, яку він притримує [1].

До кредитора, який притримує річ боржника, не переходить право власності на неї. Навпаки, боржник має право розпорядитися нею, а вимоги кредитора, який притримує річ, задовольняються з її вартості. Законом не встановлено терміни притримання речі, а час визначається в кожному окремому випадку на засадах розумності та справедливості [2, с. 103].

Законодавство містить спеціальні норми, що надають кредитору право притримати річ, якою він правомірно володіє за договором певного виду, наприклад, договорів перевезення (ст. 916 ЦК України), комісії (ст. 1019 ЦК України) та підряду (ст. 856 ЦК України). В цих спеціальних нормах як уточняється фігура кредитора, так і деталізується обов'язок боржника для забезпечення якого кредитор може застосувати право притримання [8, с. 155].

Це стосується змісту конкретних вимог та способів звернення стягнення на предмет притримання, значення реєстрації права притримання тощо.

Самі вимоги кредитора, що можуть задовольнятися за рахунок притримуваної речі, можна поділити на 2 групи. Так до першої законодавець включає ч. 1 ст. 594 ЦК України зобов'язання щодо оплати притримуваної речі та відшкодування витрат та збитків кредитора, а ч. 2 ст. 594 ЦК України унормовує ряд інших вимог кредитора [1].

Перша група забезпечує виконання боржником зобов'язань, пов'язаних з річчю, яка притримується кредитором і як правило підтверджується і змістом спеціальних норм закону щодо забезпечення притримання певних договорів. Законодавець визначає певного кредитора та вказує для якого саме обов'язку боржника кредитор має право скористатися притриманням. Зокрема, ст. 856 ЦК України законодавець прямо передбачив право підрядника на притримання. Якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або інші суми, належні підрядникові у зв'язку із виконанням договору підряду, підрядник має право притримати устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника.

До другої групи вищезгаданих зобов'язань (ч. 2 ст. 594 ЦК) відносяться інші вимоги, що не стосуються оплати речі, що притримуються. Проте сумнівно що вони не мають грошового характеру, а цілком ймовірно стосуються зобов'язань, які виникли з інших договорів, укладених тими же сторонами раніше.

На відміну від інших засобів забезпечення виконання зобов'язань, для застосування котрих, як правило, необхідна попередня домовленість сторін у вигляді укладення договору про певний вид забезпечення, притримання – це законний засіб забезпечення виконання зобов'язань. Законодавець надає кредитору можливість скористатися притриманням для забезпечення виконання зобов'язання боржником без попередньої домовленості сторін про це і для виникнення права притримання не потрібно укладати договір стосовно права кредитора притримувати майно боржника, достатнім є наявність факту порушення зобов'язання. Але це не означає, що сторони позбавлені права досягти згоди щодо притримання. Однак на практиці договір про притримання укладається дуже рідко [4, с. 156]. Якщо ж він має місце, то сторони можуть помітно розширити або звужити коло підстав щодо застосування притримання; конкретизувати вид майна, що може бути предметом притримання; деталізувати певні права й обов'язки сторін, що виникають у зв'язку з притриманням; визначитися з видами вимог, що можуть забезпечуватися притриманням; передбачити строк існування права притримання. Також можлива згода щодо користування кредитора річчю, яка притримується за відповідних гарантій щодо забезпечення її зберігання тощо.

Певні особливості має застосування притримання як способу забезпечення виконання зобов'язання при порушенні договору комісії. Так комісіонер має право з метою забезпечення своїх вимог за договором – оплати за надану комітенту послугу притримати річ, яка має бути ним передана комітентові, а якщо останнього буде оголошено банкрутом, то комісіонер стає заставодержателем притриманої ним речі (ст. 1019 ЦК України) [1]. Тобто, у разі оголошення комітента банкрутом, притримання фактично «переростає» у відносини застави [5, с.139].

Положення закону щодо права притримання речі (ЦК України статті 594-597) не поширюється на притримання грошових коштів. Право притримання речі борж-

ника отримує кредитор задля впливу на боржника, що прострочив оплату виконаної кредитором роботи, наданої послуги і як наслідок – річ боржника перебуває у кредитора. Витрати щодо її утримання або збереження, ймовірно збитки також підлягають відшкодуванню [8, с. 157]. Беззаперечний факт, що порушений боржником обов'язок є грошовим – він має сплатити кредиторі. Запорукою цього є перебування у кредитора речі боржника у вигляді товару, вантажу, а не грошей останнього щоб у нього була можливість розрахуватися з кредитором за виконання певного договору.

Гроші боржника можуть перебувати у володінні кредитора виключно на підставі договору банківського вкладу (депозиту) або банківського рахунку. У першому випадку (ст. 1058 ЦК України) взагалі відсутній обов'язок щодо сплати грошових сум вкладником, а другий (ч. 2 ст. 1058 ЦК України) наділяє банк правом використовувати грошові кошти на рахунку клієнта з відповідною сплатою за це клієнту процентів (ст. 1070 ЦК України), що позбавляє будь-якого сенсу питання можливої заборгованості клієнта перед банком за обслуговування рахунку [1].

Аналіз змісту «інших вимог» кредитора дозволяє стверджувати, що це грошові вимоги, які випливають з інших договорів, а не з договору за яким боржник передав річ кредиторі [10, с. 85]. Таким чином, деталізація потенційного притримання грошей дозволяє передбачити перспективу такого притримання тільки спеціальним суб'єктом – банком завдяки укладенню вузького кола договорів, які залишилися поза увагою законодавця під час запровадження інституту притримання в ЦК України.

ЦК України статтями 594-597 врегулює право притримання (міра оперативного впливу) та притримання (вид забезпечення виконання зобов'язань) і забезпечує дієвий механізм впливу кредитора на боржника з метою спонукання до виконання порушеного обов'язку, а у разі їх ігнорування боржником передбачає варіант судового позову про звернення стягнення на предмет притримання за правилами, встановленими для застави [9, с. 336].

Правознавці використовують визначення «грошове притримання» для характеристики різних способів захисту, зокрема, серед яких права банку на безакцептне списання грошових коштів з рахунку клієнта зустрічається найбільше [11, с. 76].

Одночасно одними фахівцями «грошове притримання» визнається мірою оперативного впливу, яка може вважатися непойменованим способом забезпечення зобов'язання, іншими – самостійним способом забезпечення виконання зобов'язання. Проте ґрунтовний аналіз цього правового механізму свідчить, що безакцептне списання грошових коштів не можливо віднести до видів забезпечення виконання зобов'язання через відсутність створення кредитором забезпечувального джерела на випадок можливого порушення боржником основного зобов'язання [12, с. 79].

Також слушною є думка, що безакцептним списанням грошових коштів примусово стягнути суму боргу складно – навряд чи боржник обравши шлях недобросовісних дій щодо основного зобов'язання буде акумулювати кошти на власному рахунку.

Таким чином «грошове притримання» у вигляді безакцептного списання грошових коштів з рахунку клієнта для задоволення своїх вимог після порушення клієнтом складно визнати непойменованим видом забезпечення виконання зобов'язання, проте у нього наявні ознаки способу самозахисту однієї з договірних сторін.

Заслугове на увагу забезпечувальна конструкція у вигляді депонування грошових коштів у комбінації з правом на їх договірне списання, яка тотожна грошовому притриманню з наголосом, що предметом притримання можуть бути як будь-які речі, так і грошові кошти. Тобто з метою забезпечення виконання обов'язку позичальника за кредитним договором ним має укладатися договір банківського вкладу (депозиту) на суму кредиту.

Договір банківського вкладу (депозиту) згідно ст. 1058 ЦК України є самостійним та передбачає прийняття однією стороною (банком) від іншої (вкладника) або для неї грошовий вклад. Банк зобов'язується виплачувати іншій стороні відповідну суму та проценти на неї у відповідності з досягнутою сторонами домовленістю. Але для застосування договору банківського вкладу з забезпечувальною метою потрібно укладення забезпечувального договору, де обов'язково має бути умова кредитного договору про його забезпечення, зокрема, посилення на основне зобов'язання, виконання якого забезпечується у такий спосіб та на договір банківського вкладу (депозиту) як забезпечувальне джерело, встановлене на випадок недобросовісних дій боржника щодо основного зобов'язання [9, с. 338]. Також обов'язково у договорі банківського вкладу (депозиту) необхідно вказати, що останній укладається виключно з метою забезпечення виконання основного договору та не має самостійного значення. Ключовим фактором також є обумовленість позиції, що банк видає вкладнику кошти у разі належного виконання ним основного зобов'язання, що саме і обумовлює строк дії договору банківського вкладу (депозиту). За такої ситуації договір банківського вкладу (депозиту) є складовою забезпечувальної конструкції, він не матиме самостійного значення та поділятиме перспективу основного зобов'язання у разі його припинення або недійсності, будучи укладеним виключно для захисту кредитора на випадок порушення боржником забезпеченого ним договору.

Таким чином резервування боржником грошових коштів та надання кредитору права їх безакцептного списання на випадок порушення боржником основного зобов'язання обґрунтовано претендує на роль самостійного забезпечувального механізму, що виступає непоійменованим видом забезпечення виконання зобов'язання.

Як ми бачимо, грошове притримання, як вид забезпечення виконання зобов'язання, передбачає встановлення забезпечувального джерела у вигляді грошової суми, що дорівнює грошовому боргу (100% забезпечення) на депозитному рахунку боржника, яким здійснюється розпорядження, що у випадку прострочення або невиконання ним грошового зобов'язання кредитор вдається до безакцептного списання вищезгаданої суми. Тобто певна сума резервується виключно для забезпечення виконання зобов'язання і після його виконання боржником вищезгадане розпорядження останнього припиняється. У протилежному за наслідками випадку кредитор реалізує своє право (погоджене в договорі боржником) на списання зазначених грошових коштів та у повному обсязі задовольняє свої вимоги [9, с. 339].

Висновки. Таким чином, діюче законодавство не містить обмежень як щодо виду та характеру зобов'язань, виконання яких може забезпечуватися притриманням, так і щодо категорій учасників цивільних правовідносин, які можуть застосувати цей забезпечувальний засіб. Притримання застосовується кредитором для забезпечення будь-яких своїх зобов'язань, що виникли також з інших догово-

рів стосовно певного боржника. Також речова природа права притримання безпосередньо є підґрунтям набуття права власності кредитором на речі (майно), які були предметом договору притримання, який порушено боржником.

Доцільно відзначити, що перспектива унормування та застосування забезпечувальної конструкції, головним змістом якої є резервування грошових коштів з метою надання права на їх наступне договірне списання кредитором за певних умов є актуальною для України. І її роль цілком може відіграти грошове притримання як непойменованний речовий вид забезпечення виконання зобов'язання.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Цивільне право України : підручник. Частина 2. Особлива / за редакцією проф. Р. Б. Шишки. Київ, ТОВ «Видавництво Ліра-К». 2018. 996 с.
3. Цивільне право. Особлива частина : навч. посіб. / О. Є. Аврамова, Е. В. Вакулович, А. С. Горбенко та ін. ; за заг. ред. Ю. М. Жорнокуя, О. Є. Кухарєва. МВС України, ХНУВС. Харків, 2023. 420 с.
4. Пучковська І. Й. До питання щодо сфери застосування притримання як засобу забезпечення виконання зобов'язань. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. Вип. 2(45). С. 153–160.
5. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 2024. 214 с.
6. Заборовський В. В., Стойка А. В. Деякі проблемні аспекти застосування інституту притримання як засобу забезпечення виконання зобов'язань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород. 2017. № 47. Том 2. 170 с.
7. Гуйван П. Д. Сутнісні та часові характеристики цивільно-правових способів забезпечення виконання зобов'язань – неустойки та притримання. *Juris Europensis Scientia*. Вип. 2. 2022. С. 36–40.
8. Пучковська І. Й. До питання щодо сфери застосування притримання як засобу забезпечення виконання зобов'язань. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. Вип. 2(45). С. 153–160.
9. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : монографія. Харків : Право, 2017. 472 с.
10. Пучковська І. Й. Щодо змісту вимог кредитора, які підлягають задоволенню за рахунок притримуваної речі. *International Scientific-Practical Conference Development of legal regulation in East Europe: experience of Poland and Ukraine: Conference Proceedings, January 27–28, 2017*. Sandomierz. P. 84–86.
11. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Харків : Харків юрид., 2011. 528 с.
12. Бондаренко К. С. До проблеми класифікації видів забезпечення виконання зобов'язання. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. Вип. 116. С. 75–82.

Анотація

Бондаренко К. С. Притримання та грошове притримання: особливості дії правових механізмів поєменованого та непоєменованого способів забезпечення виконання зобов'язання. – Стаття.

Стаття присвячена виявленню особливостей дії правових механізмів притримання та грошового притримання як поєменованого та непоєменованого способів забезпечення виконання зобов'язання для посилення ефективності захисту прав кредитора у договірних правовідносинах. Із змісту легального визначення притримання виокремлено сутнісні ознаки вищезгаданого способу забезпечення виконання зобов'язання та актуалізовано одночасність збігу конкретних умов для виникнення у кредитора права притримання, зокрема, притримання можливе лише щодо чужої речі, якою кредитор має володіти на законній підставі при наявності простроченого зобов'язання боржника перед кредитором, який притримує річ боржника. У роботі наголошено, що дії з притримання речі вчиняються самостійно особою, чії права порушені і це стимулює боржника до якнайшвидшого виконання обов'язку, адже вартість притримуваної речі може перевищувати розмір боргу перед кредитором. Також з'ясовано особливості задоволення вимог кредитора за рахунок притримуваної речі у площині як змісту цих вимог, так і способів звернення стягнення на предмет для забезпечення балансу

інтересів кредитора та боржника. Обґрунтовано позицію, що резервування боржником грошових коштів та надання кредитору права їх безакцептного списання на випадок порушення боржником основного зобов'язання можна вважати самостійним забезпечувальним механізмом у форматі непоіменованого виду забезпечення виконання зобов'язання. Грошове притримання, як вид забезпечення виконання зобов'язання, передбачає встановлення забезпечувального джерела у вигляді грошової суми на депозитному рахунку боржника, що дорівнює грошовому боргу. У випадку прострочення або невиконання боржником грошового зобов'язання кредитор вдається до безакцептного списання вищезгаданої суми. З урахуванням міжнародного досвіду констатовано, що перспектива застосування забезпечувальної конструкції, головним змістом якої є резервування грошових коштів з метою надання права на їх наступне договірне списання кредитором є актуальною для України.

Ключові слова: притримання; грошове притримання, непоіменований спосіб забезпечення виконання зобов'язання, ознаки видів забезпечення виконання зобов'язання; речові (майнові) види забезпечення; джерело забезпечення виконання порушеного зобов'язання.

Summary

Bondarenko K. S. Retention and monetary retention: specific features of legal mechanisms of named and unnamed ways of ensuring the fulfillment of obligations. – Article.

The article is devoted to identifying the peculiarities of the legal mechanisms of retention and monetary retention as named and unnamed ways of ensuring fulfillment of an obligation in order to enhance the effectiveness of protection of creditor's rights in contractual legal relations. The author distinguishes the essential features of the aforementioned method of securing fulfillment of an obligation from the content of the legal definition of retention and updates the simultaneous coincidence of specific conditions for the creditor's right of retention, in particular, retention is possible only in respect of another's thing which the creditor must legally own in the presence of the debtor's overdue obligation to the creditor who retains the debtor's thing. The author emphasizes that actions to withhold an item are taken independently by the person whose rights have been violated, and this encourages the debtor to fulfill the obligation as soon as possible, since the value of the withheld item may exceed the amount of the debt to the creditor. The author also elucidates the peculiarities of satisfying the creditor's claims at the expense of the retained item in terms of both the content of these claims and the methods of foreclosure to ensure a balance of interests of the creditor and the debtor. The author substantiates the position that the debtor's reservation of funds and granting the creditor the right to write them off without acceptance in case of the debtor's breach of the principal obligation can be considered an independent security mechanism in the format of an unnamed type of security for fulfillment of an obligation. Cash retention, as a type of security for fulfillment of an obligation, provides for the establishment of a security source in the form of a cash amount on the debtor's deposit account equal to the cash debt. In case of delay or default by the debtor of a monetary obligation, the creditor resorts to the non-acceptance write-off of the aforementioned amount. Taking into account international experience, the author states that the prospect of applying a security structure, the main content of which is the reservation of funds with a view to granting the right to their subsequent contractual write-off by the creditor, is relevant for Ukraine.

Key words: retention; monetary retention, unnamed method of securing the fulfillment of an obligation, signs of types of security for the fulfillment of an obligation; tangible (property) types of security; source of security for the fulfillment of a breached obligation.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.3>

О. П. Ващук

МОБІЛЬНИЙ ДОДАТОК СЛІДЧОГО: ЕТИЧНІ ТА ПСИХОЛОЧНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. У сучасному світі, що швидко змінюється, правоохоронні органи стикаються зі зростаючим тиском щодо ефективного реагування на кримінальні виклики, з необхідністю забезпечення при цьому високих стандартів правосуддя та дотримання прав людини. Впровадження інноваційних технологічних рішень, таких як мобільний застосунок InDesk (InvestigatorDesk) для слідчих, відкриває нові можливості для підвищення ефективності розслідувань, поліпшення управління інформацією та сприяння співпраці між правоохоронцями. Проте, разом із технологічним прогресом приходять і нові виклики, серед яких етичні та психологічні аспекти використання таких застосунків.

Етичні розгляди охоплюють широкий спектр питань, починаючи від захисту конфіденційної інформації та приватності осіб до забезпечення справедливості та об'єктивності у використанні технологій для прийняття рішень у кримінальних провадженнях [1; 2; 3]. Не менш важливими є психологічні аспекти, які включають вплив нових технологій на робочий процес слідчих, їхня взаємодія з колегами та загальне благополуччя [4; 5; 6; 7]. Перехід від традиційних засобів розслідування до інтеграції цифрових інструментів вимагає не тільки технічної адаптації, але й культурної зміни в правоохоронних органах, що викличе стрес та опір серед співробітників [8; 9].

Таким чином, основною проблемою є забезпечення того, щоб впровадження та використання мобільного застосунку InDesk для слідчих відповідало етичним стандартам, сприяло позитивним психологічним наслідкам для користувачів та не порушувало права та свободи громадян. Розв'язання цієї проблеми вимагає комплексного підходу, що включає ретельний аналіз потенційних ризиків, розробку відповідних політик та процедур, навчання та підтримку користувачів, а також створення механізмів для моніторингу та оцінки впливу застосунку на правоохоронну практику.

Метою статті є аналіз етичних та психологічних аспектів використання мобільного застосунку InDesk (InvestigatorDesk) слідчими в поліції та інших правоохоронних органах. В статті висвітлено потенційні переваги, які InDesk може принести для підвищення ефективності роботи слідчих, а також виявити можливі ризики та виклики, пов'язані з його впровадженням та щоденним використанням. Зокрема, мета полягає у визначенні: етичних аспектів, включаючи захист конфіденційності та особистих даних, забезпечення прозорості використання даних, а також дотримання моральних і правових норм при використанні технологічних рішень в розслідуваннях; психологічних факторів – оцінка впливу застосунку на робочий процес слідчих, їхнє благополуччя, адаптацію до нових технологій, а також взаємодію і комунікацію між колегами та з громадськістю.

Стаття покликана забезпечити комплексний аналіз вказаних аспектів, щоб допомогти розробникам, користувачам та політикам в інформованому прийнятті рішень щодо використання InDesk. Окрім цього, робота спрямована на формулювання рекомендацій для покращення етичних й психологічних аспектів впровадження та використання мобільних застосунків у правоохоронній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій відіграє ключову роль у зрозумінні поточного стану теми використання мобільних застосунків правоохоронцями, зокрема, слідчими, та виявленні перспективних напрямків розвитку і вдосконалення таких технологій. Огляд сучасної літератури вказує на зростаючу увагу до інтеграції цифрових інструментів у правоохоронну діяльність, а також до необхідності вирішення етичних та психологічних викликів, пов'язаних з цим процесом [1; 2; 3; 10; 11]. Багато досліджень зосереджені на розробці та впровадженні нових технологій, що можуть покращити ефективність розслідувань [4; 5; 6; 7; 12]. Зокрема, огляд сучасних досліджень і публікацій вказує на неоднозначність впливу технологічних інновацій на правоохоронну діяльність. З одного боку, мобільні застосунки та інші цифрові інструменти пропонують значні переваги для підвищення ефективності розслідувань та сприяння співпраці між правоохоронцями [9; 13; 14; 15; 16]. З іншого боку, таке використання супроводжується рядом етичних та психологічних викликів, які вимагають уважного аналізу та розробки відповідних стратегій для мінімізації потенційних ризиків [1; 2; 4; 7]. Зокрема, недостатній аналіз впливу мобільних застосунків на швидкість доступу до інформації, можливість реального часу обміну даними між слідчими та іншими учасниками процесу, а також зручність управління матеріалами досудового розслідування. Таким чином, подальше дослідження цієї тематики є критично важливим для розробки більш ефективних, етично виправданих та психологічно комфортних технологічних рішень у правоохоронній сфері.

Виклад основного матеріалу. В контексті використання мобільного застосунку InDesk (InvestigatorDesk) слідчими, конфіденційність даних виступає як фундаментальний етичний принцип, що охоплює захист персональних даних осіб, які фігурують у розслідуваннях, включаючи підозрюваних, свідків, потерпілих, а також забезпечення таємниці самого розслідування. Дотримання конфіденційності є ключовим для забезпечення справедливості процесу, оскільки недбале поводження з даними призведе до компрометації розслідування, порушення прав людини та загальної довіри до правоохоронної системи.

Конфіденційність також важлива для захисту інформації, яка є чутливою або стратегічною, від доступу неповноважених осіб. Враховуючи, що InDesk надає слідчим доступ до великих обсягів даних та інструментів для їх аналізу, необхідно забезпечити відповідні заходи безпеки та контроль доступу до інформації.

У контексті кібербезпеки, хакерські атаки представляють собою значний ризик для будь-яких даних, збережених або переданих через цифрові платформи, включаючи мобільні застосунки, як й InDesk. Неавторизований доступ до інформації про розслідування призведе до незворотних наслідків, таких як зрив розслідувань, втручання в досудові і судові процеси та загроза для безпеки осіб, що фігурують у провадженнях.

Неналежне використання застосунку слідчими, таке як слабе парольне захищення, використання незахищених мереж для доступу до додатку або неправомірне поширення інформації, також становить серйозний ризик для конфіденційності даних. Відсутність належної обізнаності або недотримання процедур безпеки з боку користувачів легко призведе до витоку чутливої інформації.

Таким чином, захист даних у мобільному застосунку InDesk вимагає комплексного підходу, що включає застосування сучасних технологій шифрування, двофакторної аутентифікації, регулярні аудити безпеки, а також тренінги та інструктажі для слідчих щодо кращих практик користування системою. Важливим є також створення культури безпеки, де кожен слідчий усвідомлює свою роль у захисті даних та несе відповідальність за їх конфіденційність.

Використання автоматизованих систем для прийняття рішень у сфері кримінальних розслідувань набуває все більшого поширення завдяки їхній здатності швидко обробляти великі обсяги даних та виявляти потенційні зв'язки між фактами, які можуть залишитися непоміченими для людського ока. Однак, разом з очевидними перевагами, такі технології ставлять перед слідчими серйозні *моральні дилеми*, зокрема, пов'язані з ризиком помилкових висновків та надмірною залежністю від технологій. Однією з основних проблем є потенційний ризик помилкових висновків або інтерпретацій даних, згенерованих автоматизованими системами, що може статися через помилки в алгоритмах, упередженість у вхідних даних, або неправильне тлумачення результатів слідчими. Такі помилки призведуть до неправильного спрямування розслідування, несправедливого звинувачення або навіть засудження невинних людей. Отже, критично важливим є збереження ретельного людського перегляду та аналізу всіх даних, згенерованих автоматизованими системами.

Інша моральна дилема пов'язана з потенційною надмірною залежністю слідчих від технологій у процесі прийняття рішень. Є ризик, що слідчі можуть почати сприймати автоматизовані системи як безпомилкові джерела інформації, що призведе до зменшення критичного мислення та професійного судження. Така залежність не тільки підірве важливість експертної думки, але й знизить якість розслідувань, оскільки жодна технологія не може повністю замінити людський досвід та інтуїцію.

Вирішення цих моральних дилем вимагає збереження людського фактору в процесі прийняття рішень. Важливо, щоб технології виступали як інструменти, що допомагають слідчим у їх роботі, а не заміняли їх професійне судження. Це означає, що слідчі повинні мати відповідну підготовку та навички для критичного аналізу та інтерпретації даних, згенерованих автоматизованими системами, а також здатність визначити, коли потрібно покладатися на власний досвід та інтуїцію.

Забезпечення того, що технології слугують підтримкою, а не заміною для професійного судження слідчих, є ключовим для подолання етичних викликів, пов'язаних з використанням автоматизованих систем у кримінальних розслідуваннях. Такий підхід дозволить максимізувати переваги технологій, мінімізувати ризики помилок та забезпечити справедливість та ефективність правоохоронної діяльності.

Впровадження мобільного застосунку InDesk в робочий процес слідчих має потенціал радикально трансформувати їхню повсякденну діяльність, сприяючи

підвищенню ефективності та продуктивності. Через автоматизацію рутинних завдань та поліпшення управління інформацією, InDesk обіцяє зменшити часові та ресурсні витрати, дозволяючи слідчим зосередитися на більш важливих аспектах розслідування. Автоматизація рутинних завдань, таких як збір даних, їх класифікація, ведення записів і формування звітів, суттєво скоротить час, який слідчі традиційно витрачають на адміністративну роботу.

Застосунок InDesk, забезпечуючи швидкий доступ до необхідної інформації та інструментів для її обробки, дозволить ефективніше організувати робочий процес, мінімізуючи потребу в мануальному введенні даних та пошуку по різних базах даних або архівах. InDesk сприятиме покращенню управління інформацією, забезпечуючи централізований доступ до всіх даних, пов'язаних з розслідуваннями. Це означає, що слідчі мають можливість швидко отримувати, аналізувати та ділитися інформацією, що є критично важливим для ефективного ведення справ і співпраці з іншими правоохоронними органами або відомствами. Крім того, вдосконалене управління даними сприятиме кращому виявленню зв'язків між різними справами та підозрюваними, що, в свою чергу, підвищить якість та результативність розслідувань.

Зменшення часу, витраченого на адміністративні завдання, та поліпшення управління інформацією суттєво знизить рівень стресу серед слідчих. Відчуття контролю над великим обсягом інформації та здатність ефективно використовувати робочий час сприятиме підвищенню задоволеності роботою. Слідчі, які відчують менше стресу і більш задоволені своєю роботою, здатні краще зосередитися на важливих аспектах розслідування, що, в кінцевому рахунку, позитивно позначатиметься на якості правосуддя.

В цілому, впровадження мобільного застосунку InDesk обіцяє принести значні переваги для робочого процесу слідчих, забезпечуючи більш ефективно та менш стресове робоче середовище. Однак, для досягнення цих переваг необхідно забезпечити належну підтримку та навчання користувачів, а також уважно стежити за впровадженням та використанням технології, щоб мінімізувати потенційні ризики.

Впровадження технологічних інновацій, таких як мобільний застосунок InDesk, має далекосяжні наслідки для роботи слідчих, зокрема *змінює акцент у їх професійній діяльності*. Такі зміни вимагають не лише технічної адаптації, а й переосмислення самої ролі слідчого в сучасному правоохоронному процесі. Сучасні технології значно розширюють можливості слідчих у зборі, аналізі та інтерпретації даних, що ставить на перший план їхні аналітичні здібності, оскільки великі обсяги інформації вимагають не лише їх ефективної обробки, а й глибокого розуміння контексту та здатності виявляти зв'язки, які можуть бути неочевидними. Водночас, слідчі повинні залишатися критично налаштованими до інформації, яку надають технологічні інструменти, зважаючи на можливі помилки та упередження.

Для ефективного використання нових технологічних рішень, слідчі потребують додаткового навчання, яке б охоплювало не лише технічні аспекти застосування інструментів, а й розвиток аналітичних навичок та здатності до критичного мислення. Окрім того, адаптація до нових робочих процесів є складною, особливо для тих слідчих, які мають багаторічний досвід роботи з традиційними методами. Таке

переосмислення ролі слідчого та його методів роботи вимагає часу та підтримки з боку правоохоронних органів.

Неминуче, впровадження нових технологій викличе опір змінам серед деяких слідчих. Цей опір буде зумовлений занепокоєнням щодо власної здатності адаптуватися до нових вимог, страхом втрати контролю над процесом розслідування, або переконанням, що традиційні методи є більш ефективними. Тому важливою є робота програм підтримки та менторства, які допомагали б слідчим відчувати впевненість у роботі з новими інструментами та розуміння їхньої цінності на досудовому розслідуванні.

Мобільний застосунок InDesk має потенціал не лише революціонізувати процес розслідувань, але й значно вплинути на *міжособистісні відносини між слідчими та іншими учасниками правоохоронного процесу*. З одного боку, цифрові інструменти, як InDesk, можуть значно поліпшити комунікацію та співпрацю, забезпечуючи ефективний обмін інформацією та сприяючи координації спільних дій. З іншого боку, важливо враховувати потенційні виклики, які можуть виникнути внаслідок збільшення залежності від технологічної взаємодії. InDesk зможе надати слідчим та іншим учасникам розслідування зручні інструменти для швидкого обміну даними, спільного доступу до документів та координації дій, що особливо важливо в умовах, коли оперативні групи працюють над складними провадженнями, які вимагають залучення великої кількості інформації та ресурсів.

Незважаючи на численні переваги, зростаюча залежність від цифрових інструментів призводить до зменшення безпосереднього, особистісного спілкування між колегами. Особисті взаємини відіграють важливу роль у формуванні довіри, розумінні та ефективної командної роботи, що є критично важливим для успішного розслідування. Важливо знайти баланс, який дозволить використовувати технологічні інструменти для підвищення ефективності роботи, не втрачаючи при цьому цінності особистого спілкування.

Надмірна залежність від цифрового спілкування через застосунки, як InDesk, призведе до ситуації, коли члени команди втрачають зв'язок один з одним на особистому рівні, що веде до відчуження, зниження мотивації та, як наслідок, до падіння ефективності командної роботи. Взаєморозуміння та співпраця є ключовими для успіху в будь-якому колективі, тому важливо забезпечити, що технологічні інструменти використовувалися як доповнення, а не заміна традиційним формам взаємодії.

Висновки. Досліджено етичні та психологічні аспекти використання мобільного застосунку InDesk (InvestigatorDesk) слідчими у правоохоронній сфері. Викладений аналіз підкреслює, що технологічні інновації мають значний потенціал для підвищення ефективності роботи слідчих, оптимізації процесів розслідувань та сприяння кращій взаємодії між учасниками правосуддя.

Одним з ключових висновків є визначення етичних викликів, пов'язаних із захистом конфіденційності даних та ризиком помилкових висновків внаслідок автоматизації процесів прийняття рішень. Необхідність збереження людського контролю та критичного мислення у використанні технологій є важливою для запобігання зловживанням та помилкам.

Висвітлено психологічні аспекти впровадження InDesk, включаючи потенціал зниження стресу та підвищення задоволеності роботою слідчими завдяки ефективнішому управлінню часом та ресурсами. Однак, зміна ролі слідчих та необхідність адаптації до нових технологій викличе опір змінам, що потребуватиме ретельного підходу до навчання та підтримки персоналу. Аналіз показує, що в той час як InDesk буде покращити комунікацію та співпрацю, важливо підтримувати здоровий баланс між технологічною взаємодією та особистим спілкуванням для збереження міцних міжособистісних відносин і ефективної командної роботи.

На основі проведеного аналізу можна рекомендувати правоохоронним органам враховувати наступне при впровадженні та використанні InDesk або подібних технологічних рішень:

- забезпечення заходів безпеки даних та етичних принципів використання інформації.
- організація регулярних тренінгів і навчань для слідчих з акцентом на розвиток аналітичних навичок та критичного мислення.
- створення механізмів підтримки та консультування для сприяння адаптації персоналу та слідчих до нових робочих процесів.
- підтримка культури відкритості та довіри, що сприяє здоровій командній взаємодії та особистому спілкуванню.

У висновку, InDesk має потенціал революціонізувати роботу слідчих, проте його успішне впровадження та використання вимагає уважного підходу до етичних та психологічних аспектів.

Література

1. Гуртієва Л. М. Етичний аспект кримінально-процесуальних відносин слідчого; Етичні основи діяльності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2008. 201 с.
2. Гіренко С. П. Змістовний компонент формування конфліктологічної культури майбутніх слідчих ОВС у фаховій підготовці. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 6(37). С. 42–47.
3. Баулін О. В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії. Монографія. О. В. Баулін, Н. С. Карпов. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. 232 с.
4. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце у системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 256–260.
5. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Кримінальне право, криміналістика та судові науки: енциклопедія. Харків : Право, 2021. 508 с.
6. Журавель В. А., Шепітько В. Ю. Розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні: наближення до єдиного європейського простору. *Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку* : монографія. Харків, 2021. С. 651–669.
7. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матер. міжнар. круглого столу (Харків, 12 грудня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 147–150.
8. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3(99). С. 283–294.
9. Думчиков М. О. Процеси діджиталізації і криміналістика: ретроспективний аналіз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 100–108.
10. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Digital criminalistics as a strategic direction of formation of criminalistic knowledge. Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the III International Scientific Conference, January 20, 2023. Pp. 73–77.

11. Shevchuk V. M. Criminalistic didactics in modern conditions of war and digital technologies. Scientific Collection «InterConf+», 29(139): with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Scientific Goals and Purposes in XXI Century» (January 19–20, 2023; Seattle, USA). 2023. 121–140.
12. Павлова Т. О. Діджиталізація кримінального процесу: в Україні планують перевести провадження в електронний формат. URL: <https://uazmi.org/news/post/bReTCc20Q04a1jCN6zj9y2>
13. Тищенко В. В. Криміналістичне розпізнавання в розслідуванні злочинів. 2020/5/15. Одеса: Гельветика.
14. Чигрина Л. Г. Перспективи запровадження міжнародного досвіду електронного кримінального провадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск. 2(23). С. 72–76.
15. Когутич І. І. Про окремі виклики криміналістики та шляхи її усталення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 5–19.
16. Століній А. Концепція електронного кримінального провадження в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4(56). С. 24–35.

Анотація

Ващук О. П. Мобільний додаток слідчого: етичні та психологічні аспекти. – Стаття.

Стаття розглядає вплив впровадження мобільного застосунку InDesk (InvestigatorDesk) на робочий процес слідчих у правоохоронних органах, акцентуючи на етичних та психологічних аспектах. Основна увага приділена необхідності забезпечення конфіденційності персональних даних і інформації про розслідування, враховуючи потенційні ризики, пов'язані з витоком інформації через хакерські атаки або неналежне використання додатка. В статті висвітлено моральні дилеми, що виникають в контексті автоматизації досудового розслідування, зокрема ризик помилок висновків та надмірна залежність від технологій, що веде до підміни професійного судження слідчих.

Аналіз показує, що використання InDesk може суттєво підвищити продуктивність роботи слідчих за рахунок оптимізації управління інформацією та автоматизації рутинних завдань, знижуючи рівень стресу та збільшуючи задоволеність роботою. Проте, це також вимагає від слідчих додаткового навчання та адаптації, зміни їх традиційної ролі в процесі розслідувань, з акцентом на аналітичних здібностях та ефективному використанні технологічних інструментів.

Окремо досліджено вплив на міжособистісні відносини, де підкреслено важливість збереження балансу між технологічною взаємодією та особистим спілкуванням для забезпечення ефективної командної роботи та уникнення відчуження між колегами.

У висновках наголошується на значенні комплексного підходу до впровадження та використання таких технологічних рішень, як InDesk, що включає розробку чітких етичних принципів, організацію систематичних тренінгів для слідчих та надання підтримки в процесі адаптації до нових робочих процесів. Визначено, що успішна інтеграція новітніх технологій у роботу правоохоронних органів може значно покращити якість та ефективність розслідувань, за умови врахування всіх потенційних ризиків та викликів.

Стаття надає корисні інсайти для правоохоронних органів, розробників програмного забезпечення, а також для академічної спільноти, зацікавленої в дослідженні та оптимізації правоохоронної діяльності через технологічні інновації. Закликаючи до балансу між інноваційністю та збереженням етичних стандартів, стаття підкреслює важливість людського фактора та професіоналізму у використанні новітніх технологічних рішень в правоохоронній сфері.

Ключові слова: InDesk, InvestigatorDesk, мобільний додаток, слідчий, етичні та психологічні аспекти, криміналістика.

Summary

Vashchuk O. P. The investigator's mobile application: ethical and psychological aspects. – Article.

The article examines the impact of the implementation of the InDesk (InvestigatorDesk) mobile application on the work process of investigators in law enforcement agencies, focusing on ethical and psychological aspects. The main focus is on the need to ensure the confidentiality of personal data and information about the investigation, taking into account the potential risks associated with the leakage of information due to hacker attacks or improper use of the application. The article highlights the moral dilemmas that arise in the context of the automation of pre-trial investigation, in particular the risk of false conclusions and excessive dependence on technology, which leads to the replacement of the professional judgment of investigators.

Analysis shows that using InDesk can significantly increase the productivity of investigators by optimizing information management and automating routine tasks, reducing stress and increasing job

satisfaction. However, it also requires additional training and adaptation from investigators, changing their traditional role in the investigation process, with an emphasis on analytical skills and effective use of technological tools.

The impact on interpersonal relationships is explored separately, emphasizing the importance of maintaining a balance between technological interaction and personal communication to ensure effective teamwork and avoid alienation between colleagues.

The conclusions emphasize the importance of a comprehensive approach to the implementation and use of such technological solutions as InDesk, which includes the development of clear ethical principles, the organization of systematic trainings for investigators and the provision of support in the process of adaptation to new work processes. It was determined that the successful integration of the latest technologies into the work of law enforcement agencies can significantly improve the quality and efficiency of investigations, provided that all potential risks and challenges are taken into account.

The article provides useful insights for law enforcement agencies, software developers, and the academic community interested in researching and optimizing law enforcement through technological innovation. Calling for a balance between innovation and the preservation of ethical standards, the article emphasizes the importance of the human factor and professionalism in the use of the latest technological solutions in the field of law enforcement.

Key words: InDesk, InvestigatorDesk, mobile application, investigator, ethical and psychological aspects, criminalistics.

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.4>*Є. О. Гамрецький*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Вступ. Безпрецедентна ситуація, спричинена кризовими подіями в Україні, кардинально змінила соціальну динаміку; воно принесло зміни у способи та засоби державного управління за створених екстремальних умов, що, як наслідок, призвело до запровадження нового шаблону життєвих починань громадян, суспільства та держави.

У сьогоднішніх обставинах зросли запити на правничу допомогу тих, кого вважають слабкими членами суспільства, які зазнали втрат через війну. Впровадження інституту правничої допомоги має свою специфіку – важливий фактор, що сприяє підвищенню ефективності всього правового механізму. Питання вивчення змін, що відбуваються в рамках цього інституту по мірі їх виникнення, є не просто важливим, але критичним і життєво важливим у реальній юридичній практиці.

Постановка проблеми. Тому надзвичайно важливо дослідити та зрозуміти адвокатські зусилля в нових умовах, зокрема під час війни, коли українське населення (зокрема внутрішньо переміщені особи) критично залежить від якісної правничої допомоги.

З 17 березня 2014 року в Україні діє особливий період після того, як того ж числа було опубліковано указ президента України № 303/2014 «Про часткову мобілізацію». Особливий період, як визначено статтею 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», – це оперативний розклад діяльності різних суб'єктів загальнодержавної структури. Це стосується діяльності органів державної влади та військових сил, зокрема, за рішенням чи оголошенням про мобілізацію (крім прихованої) чи введення воєнного стану на різних рівнях в Україні. Ці дії охоплюють не лише час, протягом якого тривають військові дії, але й постконфліктну реконструкцію, яка позначається певними аспектами, наприклад, розділами, обмеженими за часом [1].

Крім того, на підставі Указу Президента України від 24.02.2022 р. за № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України запроваджено воєнний стан з 24 лютого 2022 року.

Тобто наразі відповідно до Статуту ООН, Україна здійснює захист своєї території в умовах обох режимів – і під час особливого періоду, і під час воєнного стану. ЗСУ мають повне право захищатися від ворога та розраховувати на військову, гуманітарну, фінансову допомогу інших країн [5].

Особливий період та воєнний стан – дві концепції, які використовуються для опису ситуацій у нашій державі. Воєнний стан оголошений у разі загрози національній безпеці, тобто коли сили безпеки та оборони працюють на рівень вище. А особливий період, з іншого боку, описує ситуації, коли в державі відбуваються зміни і події, які впливають на всебічний розвиток.

Слід зазначити, що саме з початком повномасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України відбулися значні зміни у майже всіх сферах діяльності для українського населення. Війна внесла суттєві корективи і в сфері адвокатури. Оскільки адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією України сприяти захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, а саме надавати їм юридичну допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із початком дії особливого періоду, адвокатура України функціонує в зовсім інших реаліях, з'явилися нові виклики, на які необхідно швидко та ефективно реагувати, забезпечуючи реалізацію права громадян на конституційне право кожного на професійну правничу допомогу в умовах воєнного стану.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначається зміст правового режиму воєнного права, порядок його впровадження та скасування, правові основи діяльності органів державної влади, військового управління, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах воєнного права, прав людини і громадянина та гарантії прав і законних інтересів юридичних осіб [2].

Мета статті. Прямо із обмежень, що зазначаються в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» формуються ключові завдання адвоката, як представника та захисника під час воєнного часу [2].

Виклад основного матеріалу. До прикладу, на сьогодні діти, що були змушені виїхати чи евакуюватись закордон через війну, мають право отримувати безкоштовну правничу допомогу адвокатів. Таку пропозицію Мініюста Рада адвокатів України погодила 6 вересня 2022 р. Також, у рішенні адвокатів України від 29.04.2022 р. № 44 «Про внесення змін до Порядку ведення Єдиного реєстру адвокатів України», зазначається, що відтепер адвокат зможе вносити до Єдиного реєстру адвокатів України інформації, щодо надання безкоштовної правничої допомоги військовослужбовцям.

Діяльність адвоката потребує в деяких випадках правничої допомоги клієнту навіть не в робочий час. Оскільки впровадження воєнного часу передбачає також запровадження комендантської години, яка обмежує право громадян на вільне пересування, це стає перешкодою перед адвокатом у наданні цілодобової допомоги. Водночас, в деяких областях України, комендантська година могла тривати до 3 діб, а областях де ведуться бойові дії такі тривалі комендантські години вводять і до сьогодні. Саме тому, представникам Комітету Національної асоціації адвокатів України із захисту прав адвокатів та гарантії адвокатської діяльності надали дозволи на пересування містом Київ та Київська область після настання комендантської години.

Окрім вищезазначених змін максимально важлива зміна, яка пов'язана з вимогами щодо несумісності. Відповідно до положень ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» діяльністю адвоката є несумісною з військовою та/або альтернативною (невійськовою) службами. Проте, з початком воєнних дій чимало адвокатів виявили намір долучитись до лав Збройних Сил України та тери-

торіальної оборони з метою найшвидшого відновлення миру на наших територіях. Саме це зумовило Раду адвокатів України прийняти оперативне рішення, тому що, відповідно до частини 2 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у разі виникнення обставин несумісності адвокат у триденний строк з моменту настання таких обставин повинен подати до Ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності [4].

Згідно пункту 1 частини 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», порушення таких вимог несумісності являється дисциплінарним проступком адвоката, та є, відповідно підставою для притягнення адвоката до відповідальності згідно з ч. 1 ст. 34 Закону [3].

Тому, в березні 2022 р. Радою адвокатів України за наявності об'єктивних причин несвочасного виконання адвокатами вимог ч. 2 ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в зв'язку з проходженням військової служби або альтернативної (невійськової служби) було прийняте рішення № 24 від 03 березня 2022 р. Відповідно вищесказаного, на період дії воєнного стану проходження військової або альтернативної (невійськової) служби адвокатами не розцінювати як порушенням вимог щодо несумісності та, відповідно, не застосовувати це, як підставу для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності» [3].

Крім того, адвокатам гарантуються рівні права з іншими учасниками процесу, дотримання принципів змагальності та свободи подання доказів та демонстрації їх переконливості.

Зокрема, призупинено дію Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; Автоматизована система виконавчих проваджень та Єдиного реєстру боржників; Державний реєстр обтяжень рухомого майна; Державний реєстр актів громадянства. Також призупинено доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, а також сервісів «Розгляд справ» і «Список справ, призначених до розгляду». На стартовій сторінці опубліковано відповідне повідомлення [6].

Поступово деякі реєстри відновили свою роботи, але труднощі для незалежності діяльності адвокатури в особливий період не закінчились.

Оскільки адвокатська діяльність здійснюється на всій території України, адвокати змушені переміщатися в межах одного населеного пункту та в інші населені пункти чи регіони для надання правничої допомоги та забезпечення участі в оперативно-розшукових діях, досудових розслідуваннях та судових засіданнях.

Водночас адвокати не належать до категорії осіб, яким дозволено пересуватися вулицями та іншими громадськими місцями під час комендантської години, тому пересуватися вночі під час комендантської години без порушення правил громадського порядку неможливо. Це обмеження перешкоджає наданню професійної правничої допомоги та ставить діяльність адвокатського об'єднання в залежність від діяльності адвокатського об'єднання під час надання правничої допомоги.

Вказане призводить до неможливості дотримання вимог ст. 52 Кримінального процесуального кодексу України та забезпечення обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні.

Крім того, під час особливого періоду, процесуальними опонентами адвокатів за залученням працівників ТЦК, при наданні адвокатами правничої допомоги, в незаконний спосіб, вчиняється тиск на адвокатів, незаконне усунення від захисту, представництва особи, шляхом вручення повісток, затримання в приміщенні ТЦК, морального тиску на адвоката, що є перешкоджанням здійсненню адвокатської діяльності [7].

Такі дії працівників правоохоронних, контролюючих органів, ТЦК порушують принцип змагальності між адвокатами (чоловіками) у судовому, кримінальному провадженні та їх опонентами (прокуратурою, контролюючими органами та адвокатами), за адвокатів (чоловіків) у судовому, кримінальному провадженні), а принцип змагальності між опонентами (між прокурорами, контролюючими органами та адвокатами) створює перешкоди.

Рада адвокатів України зазначила, що вручення адвокату повістки прибути в центр комплектування та соціальної підтримки для призову на військову службу саме під час здійснення ним адвокатської діяльності в приміщенні суду чи в правоохоронних органах, є діями, що свідчать про тиск на адвоката у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності, що як наслідок обмежує конституційне право людини на захист та позбавляє захисника можливості належним чином здійснювати свої професійні обов'язки.

Таким чином, в умовах дії особливого режиму адвокати опиняються в нерівному становищі з опонентами процесу (прокуратурою, міліцією, державними службовцями), які звільнені від мобілізації або мають броню державних установ і користуються цими привілеями для усунення адвокатів, перешкоджаючи здійсненню адвокатської діяльності, що призвело до порушення гарантії незалежності адвоката.

Ці та інші фактори становлять додатковий ризик загрози життю адвокатів в умовах воєнного стану, оскільки час прибуття до судів, правоохоронних органів тощо може збігатися з оголошенням «повітряної тривоги».

Варто також зазначити, що права адвокатів на доступ до інформації обмежені в умовах воєнного стану, якщо інформація містить конфіденційну або службову інформацію. Відповідно до ст. Статтею 131-2 Конституції України передбачено надання професійної правничої допомоги Асоціацією адвокатів України.

Висновки. Незалежність адвокатури гарантується вимогами чинного законодавства. Незважаючи на труднощі, адвокати продовжують виконувати свою роль, виконуючи свій основний обов'язок щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, організації надання правничої допомоги особам, які потребують правового захисту, розширюючи сферу діяльності, свої послуги. Діяльність, спрямована на громадян України, які тимчасово перебувають за межами наших кордонів. Варто також додати, що існує необхідність належного закріплення норм адвокатської діяльності в умовах воєнного стану на законодавчому рівні, що створить умови для ефективної діяльності адвокатів в особливих умовах.

Таким чином, враховуючи наведене, з урахуванням пропозицій та зауважень про неприпустимість тиску на адвоката з метою усунення його від здійснення адвокатської діяльності пропоную за ініціативи Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України:

1. Направити до Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерству оборони України звернення щодо бронювання адвокатів та соціальної підтримки в судах та правоохоронних органах під час виконання ними професійних обов'язків.

2. Доручити Комітету законотворчих ініціатив з питань адвокатської діяльності підготувати зміни до чинного законодавства України з питань бронювання військовозобов'язаних адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність на період мобілізації та воєнний час та надати на розгляд Ради адвокатів України пропозиції для ухвалення відповідного рішення.

3. Раді адвокатів України необхідно ініціювати обговорення змін до чинного законодавства України з питань бронювання військовозобов'язаних адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність на період мобілізації та воєнний час.

Література

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 02.06.2016 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2013 р. № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
4. Рішення Ради адвокатів України від 03 березня 2022 року «Про особливості проходження адвокатами військової або альтернативної (невійськової служби) у період воєнного стану».
5. Війна і воєнний стан. У чому полягає різниця між цими поняттями? Вікторія Поліщук. URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/viyna-i-voenni-yan-stan-u-chomu-polyagae-riznitsya-mizh-tsimi-popyattyami> (дата звернення: 21.02.2023).
6. Постанова Верховного Суду від 01.07.2021, справа №808/47/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
7. Тиск на адвокатів – показник порушення прав людини в Україні, НААУ. <https://unba.org.ua/news/9118-tisk-na-advokativ-pokaznik-porushennya-prav-lyudini-v-ukraini-naau.html>

Анотація

Гамрецький Є. О. Забезпечення гарантій адвокатської діяльності в особливий період. – Стаття.

У статті висвітлено питання прогалин незалежності адвокатської діяльності в особливий період, зокрема мобілізації, воєнного стану і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій; розкрито необхідність гарантій здійснення адвокатської діяльності з огляду на позицій щодо ключових професійних обов'язків в умовах сьогодення.

Із початком дії особливого періоду, адвокатура України функціонує в зовсім інших реаліях, з'явилися нові виклики, на які необхідно було швидко та ефективно реагувати, забезпечуючи реалізацію права громадян на конституційне право кожного на професійну правничу допомогу в умовах воєнного стану.

Мета даної наукової статті є огляд й упорядкування сформованих за певними критеріями напрямків та підходів до визначення положення гарантій адвокатської діяльності.

У сучасний період широко визнаним є проблема нерівних умов із опонентами в правовому процесі (прокурорами, поліцейськими, державними службовцями), які звільнені від мобілізації або мають бронь державної установи, та використовують такі привілеї для усунення адвоката, перешкоджають здійсненню адвокатської діяльності, що призводить до порушення гарантій незалежності діяльності адвокатів.

Аналіз досліджуваної проблематики вказує на необхідність належного закріплення норм адвокатської діяльності в умовах воєнного стану на законодавчому рівні, що створить обставини для ефективної діяльності адвокатів за нових реалій.

У статті розкрито шляхи вирішення прогалин незалежності адвокатської діяльності в особливий період, висвітлено основні засади незалежності та гарантій здійснення адвокатської діяльності,

встановлено можливі способи захисту порушеного права адвоката при здійсненні ним професійної діяльності.

Оскільки незважаючи на труднощі та складні обставини, адвокатура продовжує функціонувати, виконувати основний обов'язок щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, організовувати надання правової допомоги особам, які потребують правового захисту, а також поширювати свою діяльність громадянам України, які знаходяться тимчасово за межами нашої держави. Тому варто додати, що існує нагальна необхідність належного закріплення норм адвокатської діяльності в умовах воєнного стану на законодавчому рівні, що створить умови для ефективної діяльності адвокатів в особливих умовах.

Ключові слова: адвокатська діяльність, особливий період, воєнний стан, забезпечення гарантій, правнича допомога, професійна діяльність, адвокатура, юридична практика.

Summary

Gamretskiy Ye. O. Ensuring guarantees of the practice of law in a special period. – Article.

The article highlights the issues of gaps in the independence of the Bar during a special period, in particular, mobilization, martial law and partially the reconstruction period after the end of hostilities; the author reveals the need for guarantees of the Bar's activities in view of the key professional responsibilities in today's conditions.

Since the beginning of the special period, the Ukrainian Bar has been functioning in completely different realities, and new challenges have emerged which had to be addressed quickly and effectively, ensuring the realization of the right of citizens to the constitutional right of everyone to professional legal aid under martial law.

The purpose of this research article is to review and organize the areas and approaches to determining the provisions of the guarantees of the Practice of Law formed according to certain criteria.

In the modern period, the problem of unequal conditions with opponents in the legal process (prosecutors, police officers, civil servants) who are exempt from mobilization or have a reservation in a state institution and use such privileges to eliminate an attorney-at-law, impede the exercise of the practice of law, which leads to a violation of the guarantees of independence of the practice of law.

The analysis of the issues under study points to the need to properly enshrine the rules of the practice of law under martial law at the legislative level, which will create the conditions for the effective operation of attorneys-at-law in the new realities.

The article reveals the ways of addressing the gaps in the independence of the Bar during a special period, highlights the basic principles of independence and guarantees of the Practice of Law, and identifies possible ways of protecting the violated right of an attorney-at-law in the course of his/her professional activities.

The author notes that, despite the difficulties and challenging circumstances, the Bar continues to function, fulfill its primary duty to protect human and civil rights and freedoms, organize the provision of legal aid to persons in need of legal protection, and extend its activities to Ukrainian citizens temporarily outside our country. Therefore, it is worth adding that there is an urgent need to properly enshrine the rules of advocacy under martial law at the legislative level, which will create conditions for the effective operation of advocates in special conditions.

Key words: advocacy, special period, martial law, guarantees, legal aid, professional activity, bar, legal practice.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.5>*Г. І. Гембара*

ПОРЯДОК ВІДКРИТТЯ СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Сьогодні в адміністративному судочинстві спрощене позовне провадження істотно превалює над загальним позовним провадженням, що підкреслює необхідність дослідження питання ініціювання цієї форми позовного провадження та актуалізує обрану тематику. Змістовний аналіз адміністративно-процесуального законодавства та академічного погляду вчених на порядок відкриття спрощеного позовного провадження надасть можливість сформулювати авторський підхід до розв'язання колізійних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порядку відкриття спрощеного позовного провадження у різних видах судочинства знаходились у полі зору таких вчених як: С. О. Короед, О. М. Соловійова, О. І. Угриновська, І. В. Завальнюк та ін. Проте детальне дослідження особливостей ініціювання спрощеного позовного провадження для розгляду адміністративної справи та порядку вирішення цього питання залишилось поза увагою науковців. Тому **метою** цієї статті є аналіз правового регулювання відкриття спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві, дослідження судової практики з цього питання, демонстрація проблемних моментів та формування пропозицій удосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. Обрання судом форми позовного провадження, за правилами якої буде здійснюватися розгляд адміністративної справи є дією суду, яка вчиняється на стадії відкриття провадження у справі після встановлення відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження у справі, а також після вжиття заходів щодо перевірки місця перебування/проживання відповідача фізичної особи.

Важливо наголосити, що питання обрання форми позовного провадження хоча і вирішується при відкритті провадження у справі, проте не є остаточним, позаяк може бути зміненим під час розгляду справи за певних умов, окремі з яких будуть розкриті надалі.

Результат вирішення питання щодо форми позовного провадження, за правилами якої буде здійснюватися розгляд справи, фіксується в ухвалі про відкриття провадження у справі, що прямо вимагається пунктом 4 частини дев'ятої статті 171 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (далі – КАС України).

Цікаво, що суди й у назві самої ухвали про відкриття провадження у справі вказують форму позовного провадження. Так, проаналізувавши судову практику щодо найменування ухвал, якими суди відкривають провадження у справі, встановлено, що: Одеський окружний адміністративний суд 04.08.2023 постановив ухвалу про відкриття спрощеного провадження в адміністративній справі

№ 420/19042/23, Львівський окружний адміністративний суд 07.08.2023 постановив ухвалу про відкриття загального позовного провадження в адміністративній справі № 380/17945/23, Харківський окружний адміністративний суд 08.08.2023 постановив ухвалу про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття спрощеного провадження в адміністративній справі № 520/19035/23, Київський окружний адміністративний суд 09.08.2023 постановив ухвалу про відкриття спрощеного провадження в адміністративній справі без проведення судового засідання (справа № 320/26482/23).

Варто погодитись з раніше викладеною думкою науковців щодо невідповідності такого формулювання назв ухвал законодавчій термінології, з огляду на те, що стадія відкриття провадження у справі не залежить від того, за якими правилами позовного провадження буде розглядатися справа, тобто від форми позовного провадження [1]. Підтвердженням цього судження є і те, що у КАС України неодноразово вживається саме термін «ухвала про відкриття провадження у справі» (частина четверта статті 37, частина четверта статті 92, частина четверта статті 123, пункт 5 частини четвертої статті 169, частини десята, дванадцята статті 171, стаття 174, пункт 10 частини першої статті 240 КАС України та ін.). Тому такою, що відповідатиме термінології КАС України буде постановлення ухвали про відкриття провадження у справі.

Щодо самого порядку вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, то він варіюється залежно від того чи справа є малозначною в силу закону, чи може бути визнана такою судом.

Якщо справа є малозначною в силу закону (пункти 1-9, 11 частини шостої статті 12 КАС України), то суд відкриває провадження щодо її розгляду за правилами спрощеного позовного провадження незалежно від волевиявлення позивача і думки відповідача. Такий імператив спрямований на забезпечення засади своєчасності судового захисту при розгляді визначених законодавцем незначних за складністю справ.

Водночас якщо справа не є малозначною в силу закону, але може бути визнана такою судом та розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження (пункт 10 частини шостої статті 12 КАС України), то суд вирішує питання форми позовного провадження або за власним розсудом, або за клопотанням позивача. Іншими словами, суд може визнати справу малозначною, яка не є такою в силу закону як з власної ініціативи, так і з ініціативи позивача, зазначивши про це в ухвалі про відкриття провадження у справі та розглянувши її за правилами спрощеного позовного провадження.

Отже, обов'язковою передумовою для розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження є її малозначність в силу закону або за висновком суду. Якщо ж справа не відноситься до будь-якої із визначених законодавцем малозначних справ (пункти 1-9, 11 частини шостої статті 12 КАС України) і суд не вважає її малозначною, то вона підлягає розгляду за правилами загального позовного провадження.

Ініціювання спрощеного позовного провадження позивачем, як вбачається з частини першої статті 259 КАС України, здійснюється у формі клопотання, яке

подається у письмово одночасно з позовною заявою або може міститися у ній. Про можливість долучення цього клопотання до позовної заяви вказано й у частині п'ятій статті 161 КАС України.

Таке клопотання за своєю природою є заявою з процесуальних питань, а тому у разі його подання окремим документом, воно повинно відповідати загальним вимогам до форми та змісту заяви, які містяться у статті 167 КАС України. У протилежному, якщо недоліки клопотання не дають можливості його розглянути або воно є очевидно безпідставним та необґрунтованим, то суд має застосувати положення частини другої статті 167 КАС України та повернути таке клопотання позивачу без розгляду. Прикладом очевидної безпідставності є подання клопотання після відкриття провадження у справі.

Згадане клопотання має стосуватися розгляду у спрощеному позовному провадженні всієї справи, про що зазначено у частині другій статті 259 КАС України. В іншому разі, якщо таке клопотання буде стосуватися частини позовних вимог, суд повинен повернути його без розгляду, зазначивши про це в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Отже, встановивши відповідність клопотання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження вищеписаним вимогам, суд розглядає таке по суті та вирішує питання можливості віднесення конкретної справи до справ незначної складності.

Незалежно від суб'єкта ініціювання спрощеного позовного провадження (суд чи позивач) суд при розгляді питання можливості визнання справи малозначною повинен обов'язково врахувати критерії, визначені у частині третій статті 257 КАС України, а саме: значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі (в тому числі необхідність призначення експертизи, виклику свідків тощо); кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження [2]. Всі ці критерії є оціночними і враховуються судом у розрізі конкретних обставин справи.

В разі відсутності після врахування вищевказаних критеріїв підстав для визнання справи малозначною, суд відмовляє у задоволенні клопотання позивача та розглядає справу в порядку загального позовного провадження (призначає підготовче засідання), про що зазначає в ухвалі про відкриття провадження. Якщо ж суд дійде висновку про необхідність задоволення клопотання позивача, то відкриває спрощене позовне провадження і встановлює відповідачу строк для подання заяви із запереченнями щодо цієї форми позовного провадження, який, як вбачається з частини дванадцятої статті 171 КАС України, не може бути меншим п'яти днів з дня вручення ухвали. У разі подання відповідачем заяви із запереченням, суд на підставі пункту 2 частини четвертої статті 260 КАС України може протягом двох днів із дня її надходження постановити ухвалу про залишення її без задоволення або про розгляд справи за правилами загального позовного провадження та заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням [2].

У цьому контексті слід звернути увагу на неповноту положення пункту 2 частини четвертої статті 260 КАС України, оскільки воно передбачає лише заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням. Проте, відкриваючи провадження у справі за правилами спрощеного позовного провадження, суд може і не призначати судові засідання, тобто розглядати справу без повідомлення сторін (письмове провадження). У такому випадку, у разі обґрунтованості заперечень відповідача, суд постановляє ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження та призначення підготовчого засідання.

Таким чином, пропонуємо внести зміни до пункту 2 частини четвертої статті 260 КАС України та викласти його у наступній редакції: «розгляд справи за правилами загального позовного провадження та призначення підготовчого засідання або заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням».

Окрім цього, частина п'ята статті 260 КАС України надає відповідачу право ініціювати перехід до розгляду справи за правилами загального позовного провадження і після встановленого судом строку, якщо такий строк пропущений з поважних причин. Фактично у цій нормі йдеться про можливість продовження строку, встановленого судом, а тому вона є відсилочною і застосовувати її необхідно у взаємозв'язку зі статтею 121 КАС України.

На наше переконання, описані вище законодавчі положення щодо порядку розгляду клопотання позивача не є цілком досконалими при застосуванні на практиці. До прикладу, відповідач може не заперечувати щодо розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження з різних причин (з огляду на необізнаність чи з метою умисного створення перешкод суду в розгляді справи в розумні строки та можливістю надалі посилатись на це при розгляді його апеляційної скарги), але подати значну кількість доказів чи викласти у відзиві нові обставини, які потребують чимало часу для дослідження. Тобто може відбутися зміна критеріїв, визначених у частині третій статті 257 КАС України, які враховувались судом при вирішенні питання можливості розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження. Проте в таких випадках норми КАС України не надають право суду ні з власної ініціативи, ні з ініціативи позивача перейти до розгляду справи в порядку загального позовного провадження, наслідком чого є не лише порушення строків розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження, але й загроза у повноті дослідження всіх доказів.

Практика показує, що попри відсутність норми, яка б надавала право перейти до розгляду справи за правилами загального позовного провадження, суди все ж проводять таку зміну форми позовного провадження.

Так, Львівський окружний адміністративний суд, розглядаючи за правилами спрощеного позовного провадження справу № 1.380.2019.001586 за позовом ОСОБА_1 до Головного управління Національної поліції у Львівській області про визнання протиправною бездіяльності Головного управління Національної поліції у Львівській області щодо непризначення та не виплати ОСОБА_1 одноразової грошової допомоги, ухвалою від 16.09.2019 задовольнив клопотання позивача про розгляд справи в порядку загального позовного провадження та ухвалив:

розглянути справу за правилами загального позовного провадження; замінити засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням [3].

Вважаємо, що оптимальним виходом з подібних ситуацій, коли після відкриття спрощеного позовного провадження змінюються обставини справи, які істотно впливають на критерії, викладені у частині третій статті 257 КАС України, є надання суду можливості переходу у загальне позовне провадження (шляхом постановлення ухвали) з ініціативи однієї зі сторін чи з власної ініціативи. Це б усунуло процесуальну «пастку» для суду і вимушене порушення процесуальних норм.

Закінчивши з дослідженням порядку вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження за клопотанням позивача, переходимо до особливостей ініціювання судом розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження.

Перед цим варто розкрити дискусійне в науці питання щодо можливості розгляду справи, яка не є малозначною в силу закону за такими правилами саме з ініціативи суду.

Так, на думку С. О. Короеда, чинне адміністративно-процесуальне законодавство передбачає, що лише за наслідками розгляду клопотання позивача, поданого в порядку статті 259 КАС України, суд може розглянути за правилами спрощеного позовного провадження справу, яка не є малозначною за статтею 12 КАС України. Одночасно, формуючи такий висновок, науковець критично ставиться до обмеження дискреційних повноважень суду на власний розсуд застосовувати спрощене позовне провадження [4].

Протилежний до наведеного підхід підтримує О. М. Соловійова, яка вважає, що будь-яка адміністративна справа, за винятком тих, що перераховані в пунктах 1-9 частини шостої статті 12 КАС України, виходячи з конкретних обставин справи, може бути розглянута в порядку спрощеного провадження, за умови, що процесуальним законом вони не відносяться до тих, які мають розглядатися за правилами загального позовного провадження. Такий розгляд може відбуватися як за клопотанням позивача, так і з ініціативи суду [5].

Дійсно, можна частково погодитись із судженням С. О. Короеда, що у КАС України відсутня пряма норма, яка б вказувала на право суду розглянути справу, яка не є малозначною в силу закону (пункт 10 частини шостої статті 12 КАС України) в спрощеному порядку, що навряд чи цілком відповідає принципу правової визначеності.

Натомість про такі дискреційні повноваження суду свідчить ґрунтовний, системний аналіз норм процесуального закону, а саме:

1) послідовність викладу частини другої та частини третьої статті 12 КАС України свідчить про надання законодавцем загальному позовному провадженню виняткового характеру, а спрощеному позовному провадженню – основного. Тому абсолютно нелогічним буде застосування спрощеного у випадках коли справа не є малозначною в силу закону лише за клопотанням позивача;

2) у пункті 10 частини шостої статті 12 КАС України йде мова про те, що справами незначної складності є й інші справи, у яких суд дійде висновку про їх незначну складність, не згадуючи про обов'язковість для цього клопотання позивача. Тобто,

виходячи з протилежного, суд може сформулювати висновок про незначну складність справи й з власної ініціативи;

3) у частині другій статті 257 КАС України передбачено правило про розгляд в порядку спрощеного позовного провадження будь-якої справи, за винятком тих, які розглядаються лише в загальному позовному провадженні. У зв'язку з цим, задля дотримання цього положення саме суд повинен ініціювати розгляд певної справи в спрощеному порядку, якщо позивач не подав відповідного клопотання. Такий підхід відповідатиме суті адміністративного судочинства та підтверджуватиме активну роль адміністративного суду у вирішенні публічно-правового спору;

4) аналіз упорядкування частин статті 260 КАС України дає підстави для висновку, що у частині першій, яка є загальною, йдеться про вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, при цьому не міститься обов'язковості клопотання позивача. Натомість у частинах другій-шостій цієї ж статті вже конкретизується порядок розгляду справи в спрощеному порядку за клопотанням позивача, який не має виняткового характеру.

До наведеного тлумачення процесуальних норм важливо додати і те, що необхідність позивача щодо існування двох форм позовного провадження, можливості визнання його справи справою незначної складності (пункт 10 частини шостої статті 12 КАС України) та розгляду в спрощеному позовному провадженні не може мати наслідком її вирішення лише в загальному позовному провадженні.

Протилежний підхід до досліджуваного питання свідчатиме про надмірний формалізм у застосуванні закону та призведе до розгляду справ, які не є складними, у значно триваліші терміни, а відтак нівелюватиме мету запровадження спрощеного позовного провадження і таку складову завдання адміністративного судочинства як своєчасний судовий захист.

До цього ж, варто наголосити на правових висновках Верховного Суду щодо цього питання. Для прикладу, Касаційний адміністративний суд у постанові від 22.11.2022 у справі №320/8522/20, аналізуючи статтю 257 КАС України, виснував, що у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються справи незначної складності (частина шоста статті 12 КАС України), а також інші адміністративні справи, щодо яких процесуальний закон не містить імперативних норм про їхній розгляд за правилами загального позовного провадження або ж про заборону розглядати їх за правилами спрощеного позовного провадження. За відсутності імперативних вимог до порядку розгляду справи (спрощеного або загального) презюмується, що суд розглядає усі адміністративні справи за правилами спрощеного позовного провадження. Виходячи зі змісту частини другої статті 257 КАС України, за відсутності у процесуальному законі вказівки на необхідність розгляду справи (з огляду на її категорію) тільки за правилами загального позовного провадження, суду дозволено розглядати цю справу за правилами спрощеного позовного провадження [6].

Саме такої позиції дотримуються й адміністративні суди першої інстанції, визнаючи з власної ініціативи справи, які не є малозначними в силу закону, справами незначної складності, та розглядаючи їх в порядку спрощеного позовного провадження. Наприклад, на розгляді Львівського окружного адміністративного суду перебувала справа № 380/8514/23 за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «КАТРАН-М»

до Головного управління ДПС у Львівській області, Державної податкової служби України, в якому позивач просив: визнати протиправним та скасувати рішення комісії з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних Головного управління ДПС у Львівській області № 8466924/20770119 від 21.03.2023 про відмову у реєстрації податкової накладної № 1 від 06.02.2023; зобов'язати Державну податкову службу України зареєструвати податкову накладну № 1 від 06.02.2023 в Єдиному реєстрі податкових накладних датою її фактичного створення. Ухвалою від 01.05.2023 суддя прийняла вказану позовну заяву до розгляду й відкрила провадження у справі з ініціативи суду за правилами спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін (у письмовому провадженні) [7]. Як бачимо, ця справа не відноситься до жодної з визначених у пунктах 1-9, 11 частини шостої статті 12 КАС України справ незначної складності. У зв'язку з цим, зважаючи на відсутність клопотання позивача, суддя при постановленні цієї ухвали у її мотивувальній частині здійснила посилання на частину другу статті 257 КАС України, яка передбачає можливість розгляду за правилами спрощеного позовного провадження будь-якої справи, віднесеної до юрисдикції адміністративного суду. До цього ж, суддя встановила, що вказана справа не відноситься до справ, які відповідно до частини четвертої статті 257 КАС України не можуть розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження.

Отже, як системна інтерпретація положень КАС України, так і аналіз судової практики підтверджують правильність вищенаведеного висновку про можливість суду з власної ініціативи розглянути в порядку спрощеного позовного провадження справу, яка не є малозначною в силу закону, перед тим, визнавши її справою незначної складності.

Висновки. Обрання форми позовного провадження здійснюється судом на стадії відкриття провадження у справі та фіксується в ухвалі про відкриття провадження у справі. Однак не є остаточним та може бути зміненим за певних умов. Порядок вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження варіюється залежно від того чи справа є малозначною в силу закону, чи може бути визнана такою судом. Якщо справа є малозначною в силу закону, то суд відкриває провадження щодо розгляду такої справи в порядку спрощеного позовного провадження незалежно від волевиявлення позивача і думки відповідача. Якщо ж справа не є малозначною в силу закону, але може бути визнана такою судом, то суд вирішує питання щодо відкриття спрощеного позовного провадження або за власним розсудом, або за клопотанням позивача. Таким чином, обов'язковою передумовою для розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження є віднесення законом цієї справи до категорії малозначних або висновок суду про визнання будь-якої іншої справи малозначною, за винятком справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження.

Література

1. Угриновська О. І., Гембара Г. І. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право* : загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2018. № 12. С. 85–89.

2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 15.03.2024).

3. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 16.09.2019. Справа № 1.380.2019.001586. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84290264> (дата звернення: 02.04.2024).

4. Короед С.О. Інститут спрощеного позовного провадження за проектом нової редакції Кодексу адміністративного судочинства України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 2.

5. Соловійова О. М. Розгляд адміністративних справ порядку спрощеного позовного провадження. *Вісник НААУ*. Червень 2023 року. № 6(92). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/vidannya/2023-06-30-v-snik-6-2023_649e6b33cf610.pdf (дата звернення: 02.04.2024).

6. Постанова Верховного суду від 22.11.2022 у справі № 320/8522/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107461330> (дата звернення: 15.04.2024).

7. Ухвала Львівського окружного адміністративного суду від 01.05.2023. Справа № 380/8514/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110580354> (дата звернення: 15.04.2024).

Анотація

Гембара Г. І. Порядок відкриття спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню передумов та особливостей відкриття спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві. Вивчення цього питання зумовлено тим, що вибір форми позовного провадження має важливе значення для розгляду справи та значний вплив на реалізацію процесуальних прав учасників справи.

У межах наукової праці встановлено, що форма позовного провадження обирається на стадії відкриття провадження у справі у разі відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження у справі, а також після вжиття заходів щодо перевірки місця перебування/проживання відповідача фізичної особи. Обрана форма позовного провадження повинна фіксуватися в ухвалі про відкриття провадження у справі та надалі може бути змінена за певних умов.

Досліджено процедури вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження залежно від законодавчого розуміння і визначення справ незначної складності. Виснувано, що порядок вирішення питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження варіюється від того чи справа є малозначною в силу закону, чи може бути визнана такою судом.

Розглянуто основні вимоги до клопотання позивача про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження та визначено наслідки їх недотримання. Окреслено наслідки подання відповідачем заяви із запереченнями щодо цієї форми позовного провадження та визначено окремі недоліки у їхній юридичній конструкції.

Проведено системне тлумачення процесуальних норм та здійснено аналіз практики судів різних інстанцій на предмет можливості ініціювання судом розгляду в порядку спрощеного позовного провадження справи, яка не є малозначною в силу закону.

Підсумовано, що обов'язковою передумовою для розгляду адміністративної справи в порядку спрощеного позовного провадження є віднесення законом цієї справи до категорії малозначних або висновок суду про визнання будь-якої іншої справи малозначною, за винятком справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження.

Ключові слова: форма позовного провадження, спрощене позовне провадження, відкриття провадження, клопотання позивача, ініціатива суду.

Summary

Hembara H. I. The procedure for opening a simplified legal proceedings in administrative justice. – Article.

The article is devoted to the study of the prerequisites and peculiarities of opening a simplified legal proceedings in administrative justice. The study of this issue is due to the fact that the choice of the form of legal proceedings is important for the consideration of the case and has a significant impact on the realization of the procedural rights of the participants in the case.

Within the scope of the scientific work, it was established that the form of legal proceedings is chosen at the stage of opening proceedings in the case when there are no grounds for leaving the legal statement without movement, returning the legal statement or refusing to open legal proceedings in the case, as well as after taking measures to verify the location/residence of the individual defendant. The chosen form of legal proceedings must be fixed in the decision to open proceedings in the case and may be changed in the future under certain conditions.

Procedures for resolving the issue of consideration of the case according to the rules of simplified legal proceedings, depending on the legal understanding and definition of cases of minor complexity, have been studied. It was concluded that the procedure for resolving the issue of consideration of the case according to the rules of simplified legal proceedings varies depending on whether the case is insignificant according to the law, or whether it can be recognized as such by the court.

The main requirements for the plaintiff's motion for consideration of the case according to the rules of simplified legal proceedings were considered and the consequences of their non-compliance were determined. The consequences of the defendant's submission of a statement with objections to this form of legal proceedings are outlined and certain defects in their legal form are identified.

A systematic interpretation of procedural norms was carried out and an analysis of the practice of courts of various instances was conducted for the possibility of the court initiating consideration of a case that is not insignificant by according to the law.

It is summarized that a mandatory prerequisite for consideration of an administrative case in the order of simplified legal proceedings is the classification of this case by law in the category of insignificant or the conclusion of the court on the recognition of any other case as insignificant, with the exception of cases that are subject to consideration only according to the rules of general legal proceedings.

Key words: form of legal proceedings, simplified legal proceedings, initiation of proceedings, plaintiff's motion, court initiative.

УДК 336.145.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.6>

О. Є. Деменко

СТАБІЛЬНІСТЬ СИСТЕМНОСТІ: ПОДАТКОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Певною альтернативою динамічності, або, навіть, рисою, яка характеризує системність є ознака стабільності. Принципово важливим в цій ситуації враховувати, що системне угруповання має складатися із таких елементів, які відповідають сталим рисам, які характеризують єдність систем на відносно тривалий період часу. Критерій стабільності характеризує при цьому не лише загальні засади правового регулювання, але і принципові аспекти нормозастосування, вирішення спірних відносин. Стосовно вихідних засад правового регулювання яскравим прикладом є наявність принципу стабільності серед системи принципів оподаткування.

Значення принципу стабільності треба розглядати в двох аспектах [1, с. 72]. В загально-правовому значенні він створює умови для усталеності правозастосування, формує підстави стабільності як всієї системи права, так і окремих її складових елементів. Він гарантує виваженість нормотворчої діяльності, забезпечуючи запланованість появи та корегування змісту відповідних нормативних положень. Спеціально-галузевий аспект реалізації принципу стабільності гарантує послідовність практики, створює підстави динамічного переходу від застарілих правових норм до нових.

Враховання принципу стабільності гарантує і стабільність судової практики, формування єдиних підходів щодо розв'язання податкових спорів. Саме тому, цікавою здається оцінка принципу стабільності в рішеннях Верховного Суду. Непоодинокі випадки, коли оскарження податкового повідомлення-рішення платниками будується на невідповідності їх саме принципу стабільності. Аналізуючи зміни щодо встановлених ставок податку, збільшення на підставі цього податкового навантаження, платники посилаються на порушення стабільності оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На прикладі Постанов Верховного Суду [2], в яких зроблено висновок щодо змін ставок з рентної плати за користування надрами для видобування природного газу можна дійти висновку, відповідно до якого ставка не може змінюватись менш ніж за 6 місяців до початку нового бюджетного періоду. В той же час, Верховний суд посилаються і на те, що принцип стабільності податкового законодавства скеровується з метою дотримання певного порядку внесення змін до будь-якого з елементів податку [2]. До того ж, треба мати на увазі, що пп. 4.1.9 п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України встановлюючи обмеження, які виражаються в змісті принципу стабільності, не передбачає ніяких несприятливих наслідків для порушника.

Аналізуючи природу принципу стабільності в режимі управління податковими відносинами Верховний Суд виходить з того, що при корегуванні ставки податку не було змінено вітчизняну систему оподаткування щодо переліку запроваджене-

них податків та зборів [7]. Розподілення норм права на типи передбачає і різний вплив на поведінку учасників відносин. Типові норми забезпечують узагальнений, безпосередній вплив на суб'єктів правовідносин, встановлюючи загальні вимоги, які не враховують окремих особливостей статусу окремого учасника відносин. «... Спеціалізовані норми зазвичай безпосередньо відносини між особами не регулюють, а сприяють реалізації норм – правил поведінки і у такий спосіб опосередковано беруть участь у правовому регулюванні суспільних відносин. До спеціалізованих норм відносяться, зокрема норми – принципи – найбільш загальні, стабільні та імперативні норми, закріплені у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні системі права і визначають її характер та напрямки подальшого розвитку» [7].

«... Єдність податково-правового інституту як сукупності однорідних правових норм не виключає їх внутрішньої спеціалізації, спрямованості на регулюючий вплив щодо видового прояву загальнородових податкових відносин. Узгодження загальних та спеціальних засад в податковому праві і обумовлює об'єднання податково-правових норм у відповідні групи». Важливо мати на увазі, в цьому випадку, що внутрішня класифікація податково-правових норм, які утворюють єдину систему здійснюється не заради класифікації, а виходячи з того, що диференціація податкових норм на відповідні групи обумовлюється різними режимами їх реалізації. Саме цим і відрізняється розподілення норм на загальні та спеціалізовані, коли розмежування стосується їх характеру, форми вираження, але і відповідних правових наслідків, як при безпосередньому додержанню припису, так і при його порушенні.

Мета. Системність, набуваючи стабільного характеру, обумовлює застосування правових принципів в об'єднаному режимі, який забезпечує спільний вплив на відповідні явища. Саме тому кожен окремий принцип оподаткування не можна аналізувати відокремлено від інших принципів, які формують всю систему. Принцип стабільності не можна розглядати окремо від принципу загальності оподаткування чи фіскальної достатності. Система принципів як основних засад правого регулювання являє собою об'єднану, взаємопов'язану сукупність вимог до всіх учасників податкових відносин. Враховуючи їх, має будувати свою діяльність законотворчий орган, реалізовувати повноваження контролюючий орган, виконувати обов'язки та реалізовувати права платники податків.

Наявність у Верховної Ради України повноважень щодо прийняття законів [8] гарантує їй можливість на власний розсуд визначати їх зміст. Це положення ставить під сумнів твердження стосовно того, що в разі прийняття законів щодо зміни оподаткування без врахування темпоральних меж, норми таких законів не підлягають застосуванню. Подібні висновки не можуть обмежувати законодавчих повноважень Верховної Ради. Більш того, ні в Конституції України, ні в Податковому кодексі України не містяться норми, які в якості обов'язку Верховної ради України запроваджували б особливий порядок введення в дію норм з питань оподаткування. Саме тому, норму-принцип, що гарантує стабільність податкового законодавства не можна відносини до норм, які змінюють порядок набрання чинності нових умов оподаткування.

Виклад основного матеріалу. Важливою рисою реалізації принципу стабільності є те, що він будучи інтегрованим до засобів упорядкування поведінки учасників податкових відносин, відстрочує правозастосування на певний строк. «Піврічний термін розбіжності між моментом прийняття законодавчої норми та моментом набрання нею чинності закладає об'єктивну та необхідну можливість платнику пристосуватися до зміни умов оподаткування... Послідовним виглядає характеристика принципу стабільності через «стабільність та передбачуваність». Дійсно, стабільність як незмінність податків та зборів, умов їх стягнення протягом певного терміну часу формує не лише впевненість платника, знаходження ним найбільш раціональних форм виконання податкового обов'язку, але й логічність об'єктивних змін податкового законодавства» [1, с. 72]. В таких умовах фактично йдеться про узгодження підстав вибору платнику найбільш зрозумілого та сприятливого для нього режиму оподаткування. Саме через принцип стабільності складається можливість слухного прийняття рішення платником щодо справляння свого податкового обов'язку.

Треба погодитись з тим, що принцип стабільності податкового законодавства є структурною складовою такого елемента принципу верховенства права як правова визначеність [7]. Стабільність в податковому регулюванні передбачає законні очікування зобов'язаної особи щодо незмінності правил оподаткування на відповідний період. Однак, це має узгоджуватись і з правом Верховної Ради України приймати закони відповідно до інтересів суспільства. Не можна не звернути увагу і на те, що податкове законодавство не висуває безумовної необхідності прийняття рішень на користь платника податків [9]. Суперечність двох або більше норм одного акту одна одній не породжує можливість множинного розуміння прав та обов'язків платника. Вирішення спору в умовах сумніву виключно на користь платника можлива лише у випадках, коли загальноє визнані прийоми тлумачення не досягають мети.

Вимога ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно того, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном не обмежує державу в праві прийняття законів, що необхідні для здійснення контролю за користуванням майном і реалізації загальних інтересів при справлянні податкового обов'язку. Усталена практика Європейського суду з прав людини вважає допустимим втручання у право власності при наступних умовах: а) переслідує легітимну мету; б) є пропорційним; в) не становить надмірного тягаря, забезпечуючи справедливий баланс між інтересами особи і суспільства.

Подібний приклад є свідченням важливості досягнення балансу інтересів учасників податкових відносин. Зрозуміло, що податкові відносини відрізняються принциповою конфліктністю. «Податкове право є єдиною сферою права, в якій за нормального стану відносин, тобто за відсутності правопорушень із боку будь-якої зі сторін, відбувається вилучення грошових коштів з власності суб'єктів – у цьому сенс оподаткування, власне, і полягає» [10, с. 14]. Тобто, стягнення з платника, які нагадують за формою обов'язкові штрафні санкції, відбуваються без будь-яких порушень законодавства. Більш того, законодавство закріплює безумовні підстави своєчасного і повного перерахування коштів в рахунок податків.

Саме тому і є логічним побудова такої конструкції оподаткування, щоб для платника сплата податку виглядала не карою або санкцією, а набувала форму об'єктивної плати за життя в існуючому суспільстві.

Але конфліктна характеристика відносин оподаткування зовсім не означає неможливості вирішення відповідних суперечок. Навряд чи, це може відбуватися при виключному вирішенні цілей, зацікавленості одного із учасників. Саме збалансування інтересів, зустрічні поступки при розв'язанні конфліктності і є шляхом подолання протиріч. Суспільний інтерес в цих умовах має розширене тлумачення. Об'єктивними є широкі межі розсуду, які надаються законодавцю. Суспільний інтерес, який реалізується через рішення законодавця має бути заснований на розумних міркуваннях [11]. Держава має право користуватися широкими межами розсуду як при виборі засобів примусового виконання наказів, так і при виправданості наслідків таких наказів. Головне при цьому – досягнення мети, яка міститься в законі та враховує баланс загальних інтересів [12].

Досягнення балансу інтересів базується також на приписі ч. 3 ст. 13 Конституції України, відповідно до якого держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Це означає, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом, державна власність також знаходиться у відповідному режимі захисту. Захист права власності обумовлює і державне стимулювання соціальної спрямованості економіки, що кореспондується із вимогою виконання податкового обов'язку [8] та деталізацією цього Податковим кодексом України при визначенні принципів податкового законодавства [9].

Цікавою є і аргументація широкого розуміння принципу стабільності Постійним третейським судом (місто Лондон). Ним прийнято як аргумент обґрунтування підвищення ставки податку станом економічної, політичної та воєнної кризи [13]. Саме з цим пов'язується необхідність задоволення надзвичайних державних потреб. Останні визначені як тимчасові, які мають бути скасовані при стабілізації ситуації. «Суд визнав, що держава Україна в такій ситуації має досить широкі повноваження щодо підвищення ставок у податковій сфері як тимчасовий крок реагування на надзвичайну ситуацію загальнодержавного рівня» [7]. Стабільність має загальне застосування, що не виключає підвищення розміру ставок. При цьому, вимоги законодавства не є спеціальними зобов'язаннями, які захищені від подальших змін. Підвищення податкових ставок відповідає законній політичній меті – мобілізації коштів в умовах реальної загрози військової агресії. Економіко-політична ситуація в державі відбивається і в змісті законних очікувань, яке корегується глибокою економічною кризою. Саме тому, тимчасовий крок реагування в умовах надзвичайної ситуації в державі не руйнує законних очікувань, які обумовлюють суверенне право держави приймати закони відповідно до суспільних інтересів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підвищення податкових ставок не порушує норми Конституції України і виступає пропорційним щодо втручання держави у право власності платників податків. Це є певною об'єктивною та логічною формою забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами. Саме

тому, принцип стабільності має застосуватись узгоджено із принципами загальності оподаткування, фіскальної достатності, соціальної справедливості. Принципи оподаткування відбивають одну із найбільш системоутворюючих проблем регулювання податкових відносин. «Принципи побудови, функціонування податкової системи необхідно розглядати в системі матеріальних і процесуальних принципів, які застосовуються під узагальненим поняттям принципів оподаткування».

Послідовним є висновок Верховного Суду стосовно того, що норми пп. 4.1.9 п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу України не відмінюють дію норми, якою встановлено податок, збір, будь-який елемент податку чи збору та мають бути прийняті не пізніше ніж за 6 місяців до початку бюджетного періоду, в якому запроваджуються такі зміни [7]. Колізія між нормою, що встановлює вихідні засади застосування принципу стабільності і норми, що гарантує такий період запізнення набуття чинності припису податкового закону – відсутня. Підставою такого висновку є те, що принцип стабільності застосовується в системному зв'язку з іншими принципами податкового законодавства. Саме таким чином формуються системні вихідні засади регулювання стабільності в податкових відносинах.

Література

1. Кучерявенко М., Сergyogin O. Характеристика принципу стабільності та значення його сталості у податкових відносинах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини*. 2021. № 2(54). С. 71–76.
2. Постанова Верховного Суду від 07-09.2018 р. у справі № 826/18755/15. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=76381181&red=100003a5316d6c0072ef62d47517b95a91a715&d=5>
3. Постанова Верховного Суду від 17.03.2021 р. № 816/846/16. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95616138&red=1000034fb4c0b46b5f1a0fc7df394c1f15c244&d=5>
4. Постанова Верховного Суду від 01.07.2021 р. № 816/844/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98083260>
5. Постанова Верховного Суду від 15.05.2019 р. у справі № 825/1496/17. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/podatkova_1259_17
6. Постанова Верховного Суду від 22.12.2020 р. у справі № 460/2764/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/93708687>
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 25к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.
10. Жернаков М. В. Податкові спори: реформування механізмів вирішення : монографія. Харків : Право, 2015. 287 с.
11. Рішення ЄСПЛ «Джимс та інші проти Сполученого Королівства» від 21.02.1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_180#Text
12. Рішення у справі «Імобільєр Соффі» проти Італії від 28.07.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text
13. Рішення Постійного третейського суду (м. Лондон) від 06.02.2017 р. у справі № 2015-11. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16

Анотація

Деменко О. Є. Стабільність системності: податково-правовий аспект. – Стаття.

Системне угруповання має складатися із таких елементів, які відповідають сталим рисам, які характеризують єдність систем на відносно тривалий період часу. Критерій стабільності характеризує при цьому не лише загальні засади правового регулювання, але і принципові аспекти нормозастосування, вирішення спірних відносин. Стосовно вихідних засад правового регулювання яскравим прикладом є наявність принципу стабільності серед системи принципів оподаткування. Значення принципу стабільності треба розглядати в двох аспектах. В загально-правовому значенні він створює умови для усталеності правозастосування, формує підстави стабільності як всієї системи права, так і окремих її складових елементів. Врахування принципу стабільності гарантує і стабільність судової практики, формування єдиних підходів щодо розв'язання податкових спорів.

Розподілення норм права на типи передбачає і різний вплив на поведінку учасників відносин. Типові норми забезпечують узагальнений, безпосередній вплив на суб'єктів правовідносин, встановлюючи загальні вимоги, які не враховують окремих особливостей статусу окремого учасника відносин. Системність, набуваючи стабільного характеру, обумовлює застосування правових принципів в об'єднаному режимі, який забезпечує спільний вплив на відповідні явища. Саме тому кожен окремий принцип оподаткування не можна аналізувати відокремлено від інших принципів, які формують всю систему. Важливою рисою реалізації принципу стабільності є те, що він будучи інтегрованим до засобів упорядкування поведінки учасників податкових відносин, відстрочує правозастосування на певний строк.

Законодавство закріплює безумовні підстави своєчасного і повного перерахування коштів в рахунок податків. Саме тому і є логічним побудова такої конструкції оподаткування, щоб для платника сплата податку виглядала не карою або санкцією, а набувала форму об'єктивної плати за життя в існуючому суспільстві. Підвищення податкових ставок не порушує норми Конституції України і виступає пропорційним щодо втручання держави у право власності платників податків. Це є певною об'єктивною та логічною формою забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами. Саме тому, принцип стабільності має застосуватись узгоджено із принципами загальності оподаткування, фіскальної достатності, соціальної справедливості.

Ключові слова: принципи оподаткування, стабільність оподаткування, системність податкових відносин, фіскальна достатність, податковий конфлікт, податково-правова норма, класифікація податково-правових норм.

Summary

Demenko O. Ye. Stability of the system: tax and legal aspect. – Article.

A system grouping should consist of such elements that correspond to stable features that characterize the unity of systems for a relatively long period of time. At the same time, the criterion of stability characterizes not only the general principles of legal regulation, but also the fundamental aspects of the application of norms and the resolution of disputed relations. Regarding the basic principles of legal regulation, a striking example is the presence of the principle of stability among the system of principles of taxation. The importance of the principle of stability should be considered in two aspects. In the general legal sense, it creates conditions for the stability of law enforcement, forms the basis for the stability of both the entire legal system and its individual constituent elements. Taking into account the principle of stability also guarantees the stability of judicial practice, the formation of unified approaches to the resolution of tax disputes.

The division of legal norms into types also implies a different influence on the behavior of the participants in the relationship. Standard rules provide a generalized, direct impact on the subjects of legal relations, establishing general requirements that do not take into account the specific features of the status of an individual participant in the relationship. Systematicity, acquiring a stable character, conditions the application of legal principles in a unified regime, which provides a joint influence on the relevant phenomena. That is why each individual principle of taxation cannot be analyzed separately from other principles that form the entire system. An important feature of the implementation of the principle of stability is that, being integrated into the means of regulating the behavior of participants in tax relations, it postpones enforcement for a certain period.

Legislation establishes unconditional grounds for timely and complete transfer of funds to account for taxes. That is why it is logical to build such a structure of taxation, so that for the payer the payment of tax does not look like a punishment or a sanction, but takes the form of an objective payment for life in the existing society. The increase in tax rates does not violate the norms of the Constitution of Ukraine and is proportionate to the state's intervention in the property rights of taxpayers. This is a certain objective and logical form of ensuring the balance between public and private interests. That is why the principle of stability should be applied in accordance with the principles of universality of taxation, fiscal sufficiency, and social justice.

Key words: principles of taxation, stability of taxation, systematicity of tax relations, fiscal sufficiency, tax conflict, tax-legal norm, classification of tax-legal norms.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.7>*Д. В. Кирилюк*

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ НОТАРІУСОМ ПЕРЕВІРКИ САНКЦІЙ ПРИ ВЧИНЕННІ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ

Постановка проблеми. Протидія зазіханням росії на незалежність та територіальну цілісність України потребувала агрегації всіх можливих методів впливу на державу-агресора, одним з яких стало запровадження санкцій. Незважаючи на досить давню історію його існування, для України застосування санкційного механізму, як засобу впливу на поведінку інших країн, стало новим правовим досвідом. Відповідне законодавче регулювання було запроваджено національним законодавством лише у 2014 році, коли було прийнято Закон України «Про санкції» [1] (далі – Закон про санкції), який набрав чинності 12 вересня 2014 року. Як вказувалося розробниками законопроекту, прийняття Закону про санкції мало забезпечити «захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, її економічної самостійності, а також запобігання порушенню чи відновленню порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави» шляхом створення «механізму невідкладного та ефективного реагування на наявні і потенційні загрози» [2]. Запровадження санкційного механізму вплинуло на діяльність багатьох органів, зокрема – нотаріату України, коли на нотаріусів було покладено додаткові обов'язки. Водночас законодавство містило низку прогалин та неузгодженостей, що мали бути усунені задля ефективного забезпечення нотаріусами дотримання вимог законодавства про санкції під час вчинення нотаріальних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як один з методів боротьби з російською агресією, питання санкцій є предметом постійної уваги з боку юристів-науковців і практиків. Різні аспекти застосування санкцій розглядали в своїх дослідженнях О. Баїк, М. Гнатюк, Ю. Качур, М. Король, О. Моцик, Д. Рибачок, Б. Фещенко, В. Шинкар та інші. Водночас питання діяльності нотаріату в контексті забезпечення функціонування санкційного механізму залишилося поза увагою юридичної науки.

Метою дослідження є аналіз національного законодавства України, що регулює застосування санкцій діяльність нотаріусів в частині забезпечення дотримання вимог Закону України «Про санкції».

Виклад основного матеріалу. База законодавства офіційного сайту Верховної Ради України включає близько 859 документів, що містять у своїй назві слово «санкції». Якщо проводити пошук по текстах, то таких документів буде більше 5000 й стосуються вони різних сфер правового регулювання. Тому, перш ніж розглядати питання стосовно проблем, які виникають при здійсненні нотаріусом перевірки наявності санкцій при вчиненні нотаріальних дій, необхідно звернутися до визначення поняття санкцій в контексті саме даного дослідження.

Якщо розглядати поняття санкцій з теоретичної точки зору, то воно характеризується багатозначністю і може означати «схвалення уповноваженим суб'єктом певного рішення, дії»; структурний елемент норми права; негативні наслідки як реакцію на дії правопорушника [3, с. 237]. Закон про санкції визначає санкції як «спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, які можуть застосовуватися з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави» [1]. Отже, йдеться про розуміння санкцій саме у значенні негативних наслідків, а визначальною ознакою буде встановлена Законом про санкції мета їх застосування. Крім того, ч. 2 ст. 4 Закону про санкції прямо вказує, що «санкції згідно з цим Законом не є заходами захисту прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності» [1]. Відповідно до Закону про санкції, застосування санкцій можливе до іноземних держав, іноземних юридичних осіб, включаючи юридичних осіб, що знаходяться під контролем іноземної юридичної особи, фізичних осіб-нерезидентів, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність [1]. Таким чином, санкції мають здебільшого міжнародно-правовий характер, тому часто використовується поняття міжнародних санкцій. Щодо узагальненого поняття міжнародних санкцій, то слід звернути увагу на відсутність єдиного підходу як до його змісту, так і на відсутність загально визначеної дефініції. Така ситуація створює певну плутанину в термінах та поняттях й безумовно потребує подальшого вивчення, проте, оскільки розгляд цього питання виходить за межі цього дослідження, відмітимо, що поняття санкцій використовується в статті виключно у значенні, наведеному у Законі України про санкції.

Другим питанням, що потребує з'ясування, є питання про види санкцій. Про види санкцій можна говорити у широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні йдеться про види санкцій в залежності від суб'єкта їх прийняття та від сфери а стосувався, тобто фактично можуть бути виділені дві підстави класифікації. Так, в проекті закону України «Про національні та міжнародні санкції» санкції було запропоновано поділити на «1) міжнародні санкції – обмеження, які застосовуються згідно з резолюціями Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, рішення та регламенти Ради Європейського Союзу; 2) національні санкції – обмеження, які застосовуються з метою захисту національних інтересів і національної безпеки України; 3) персональні санкції – санкції щодо окремих іноземних юридичних осіб, юридичних осіб, які знаходяться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства; 4) секторальні санкції – санкції щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності» [4]. На даний момент цей поділ представляє суто теоретичний інтерес, оскільки законопроект ще не розглядався Верховною Радою України. В діючому Законі про санкції йдеться про персональні санкції (ч. 3 ст. 5) та секторальні санкції (ч. 2 ст. 5) [1].

З практичної точки зору питання про суб'єкта, який застосував санкції, має значення з позиції відповіді на питання, наявність яких саме санкцій має перевіряти

нотаріус. Ч. 2 статті 5 Закону про санкції встановлює, що «рішення про застосування, скасування та внесення змін до санкцій щодо іноземної держави або невідомого кола осіб певного виду діяльності (секторальні санкції) ... приймається Радою національної безпеки та оборони України, вводиться в дію указом Президента України та затверджується ... постановою Верховної Ради України». Саме з моменту прийняття постанови Верховної Ради України рішення щодо застосування санкцій набирає чинності і стає обов'язковим для виконання [1]. Конкретизацію цього положення буде представлено далі.

Перелік видів санкцій в їх вузькому розумінні, тобто як конкретних засобів впливу (блокування активів, обмеження торговельних операцій, запобігання виведенню капіталів, заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів тощо) наводиться у статті 4 Закону про санкції і є невичерпним.

В академічній літературі виділяються також дипломатичні (висилання дипломатичного представника або припинення переговорів); фінансові (які можуть означати припинення надання фінансової допомоги, обмеження можливостей в сфері кредитування або користування активами); торговельні санкції (зокрема, обмеження експортно-імпортних операцій); індивідуальні санкції (обмеження, що стосуються певних фізичних або юридичних осіб) санкції [5, с. 167].

Завершуючи розгляд питання про правову природу та види санкцій, слід також зазначити, що їх застосування є поширеним інструментом міжнародного права. Як вказує О. Моцик, головною метою такого застосування є забезпечення дотримання певною державою міжнародно-правових норм, коли всі добровільні погоджувальні заходи було вичерпано [6, с. 746]. Водночас Д. О. Рибачок підкреслює, що метою санкцій не є спричинення економічної чи політичної шкоди як такої [7, с. 71]. Отже, головною підставою застосування санкцій є порушення суб'єктом міжнародно-правових відносин норм міжнародного права [8, с. 600]. Відмічається, що застосування санкцій є сьогодні практично єдиним інструментом впливу на державу-порушника міжнародно-правових норм [9, с. 188–189].

Забезпечення функціонування санкційного механізму потребує консолідованих зусиль всіх суб'єктів, що здійснюють діяльність у сфері державного управління, або чия діяльність може тим чи іншим чином впливати на дотримання санкційного режиму. Роль у цьому процесі нотаріату має власну специфіку, що обумовлюється його завданнями. Відповідно до Закону України «Про нотаріат» (далі – Закон про нотаріат) [10] на нотаріат України покладено обов'язок посвідчення прав та фактів, що мають юридичне значення (ст. 1). На вчинення нотаріальних дій нотаріуси уповноважуються державою (ст. 3 Закону про нотаріат). У разі, якщо нотаріальна дія не відповідає законодавству України чи міжнародному договору, нотаріус має відмовити у її вчиненні (ст. 5 Закону про нотаріат). Перелік підстав для відмови у вчиненні нотаріальних дій міститься у статті 49 Закону про нотаріат.

24 лютого 2022 року війна між російською федерацією та Україною перейшла в так звану гарячу стадію. Відповідно до п. 20 частини першої статті 106 Конституції України Указом Президента України [11] на всієї території було введено воєнний стан, що призвело, серед іншого, до істотних змін у житті країни, включаючи функціонування органів нотаріату.

Першочерговими кроками стало прийняття 28 лютого 2022 року Постанови Кабінету Міністрів України N 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». П. 1 зазначеної Постанови містив положення про зупинення вчинення незавершених нотаріальних дій за зверненням осіб, що пов'язані з державою-агресором, а у разі звернення такої особи нотаріус мав відмовити у вчиненні нотаріальної дії [12]. 3 березня 2022 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації», якою було запроваджено мораторій (заборону) на вчинення низки правочинів за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором й встановлено пряму заборону на нотаріальне посвідчення таких правочинів [13]. Прийняття зазначених постанов можна розглядати як заходи екстреного реагування. Вони не стосувалися санкцій безпосередньо, проте були спрямовані на забезпечення інтересів держави в умовах відкритого воєнного вторгнення.

В травні 2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» [14]. Серед іншого, Законом було внесено зміни до Закону про санкції щодо блокування активів, яке визначається як «тимчасове позбавлення права користуватися та розпоряджатися активами, що належать фізичній або юридичній особі, а також активами, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними» [1]. З позиції вчинення нотаріальних дій це положення викликає низку питань.

Так, санкції є засобами обмежувального характеру, одним з яких виступає блокування активів. Забезпечення реалізації санкцій у виді блокування активів здійснюється відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами у межах наданих їм повноважень. У зв'язку з цим слід також звернути увагу на положення ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (далі – Закон про реєстрацію речових прав), яке містить поняття обтяження, яке розкривається як «заборона або обмеження розпорядження та/або користування нерухомим майном, встановлені законом, актами уповноважених на це органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, або такі, що виникли з правочину» [15]. Ч. 2 ст. 3 цього ж Закону встановлює, що моментом виникнення обтяження є момент його державної реєстрації. Слід також звернути увагу на те, що аналіз змісту п. 4 ч. 1 статті 4 Закону про реєстрацію речових прав показує, що перелік обтяжень, що підлягають державній реєстрації, є невичерпним. У зв'язку з зазначеним виникає питання стосовно правової природи санкцій у вигляді блокування активів, а саме щодо можливості розглядати її як таку, що є аналогічною правовій природі обтяження, адже відповідь на це питання автоматично дає й відповідь на питання стосовно обов'язковості державної реєстрації санкцій у вигляді блокування активів.

В листопаді 2022 року Міністерством юстиції України було видано наказ «Про внесення змін до порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» (далі –

Порядок вчинення нотаріальних дій) [16]. На нотаріусів було покладено обов'язок перевіряти факт наявності застосування санкцій у виді блокування активів юридичних та/або фізичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії щодо розпорядження активами. При виявленні факту застосування санкцій, нотаріус має відмовити у вчиненні нотаріальної дії, якщо таке вчинення призведе до порушення санкційних обмежень (заборон) [16]. Також до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України було включено положення, що зобов'язує нотаріуса, у разі звернення до нього за вчиненням нотаріальної дії щодо розпорядження відповідними активами особи, щодо якої було запроваджено санкційні обмеження, не пізніше наступного робочого дня після такого звернення повідомити територіальний орган Міністерства юстиції України про таку фізичну або юридичну особу, якій було відмовлено у вчиненні нотаріальної дії на підставі виявлення факту застосування до неї санкцій, вказавши вид нотаріальної дії, вид санкцій, а якщо санкції було застосовано у вигляді блокування певного активу – відомості про актив, якого стосувалося звернення [16].

Слід зазначити, що практична реалізація цих положень одразу наштовхнулася на низку проблем. Так, по-перше, це стосувалося самої перевірки факту наявності санкцій. Закон про нотаріат містить статтю 46 «Витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії», яка встановлює право нотаріуса витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії, які мають бути подані йому у строк, що не перевищує одного місяця й неподання яких є підставою для відкладення, зупинення або відмови у вчиненні нотаріальної дії та статтю 46-1 «Використання відомостей єдиних та державних реєстрів» встановлює обов'язок нотаріуса використовувати відомості єдиних та державних реєстрів. Проте на момент внесення змін до Порядку вчинення нотаріальних дій відповідного реєстру просто не існувало. П. 7 глави 3 «Установлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії» Розділу I «Загальні положення» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України також встановлює, що «перевірка факту застосування санкцій відповідних видів здійснюється за відомостями, що містяться у рішеннях Ради національної безпеки і оборони України, введених в дію Указами Президента України» [17]. Водночас, нотаріус має встановлювати також «юридичних та/або фізичних осіб, що можуть прямо чи опосередковано впливати на фізичну або юридичну особу, яка звернулася за вчиненням такої нотаріальної дії» [17].

На звернення Нотаріальної палати України Міністерство юстиції України рекомендувало, враховувати роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку» [18], п. 71 якого встановлює, що «прямим чи опосередкованим (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиненням дій, тотожних за змістом здійсненню права розпорядження активами, є дії суб'єкта щодо активів, які формально не належать суб'єкту декларування/члену його сім'ї, але фактично ним контролюються». Також може використовуватись поняття контролю, що міститься у ст. 1 Закону України «Про

захист економічної конкуренції» [19]. Таким чином, перевірка даного положення мала здійснюватись з використанням аналогії закону. Крім того, Міністерство юстиції України рекомендувало використовувати *офіційні та/або надійні джерела для перевірки інформації*, а саме офіційні засоби розкриття інформації (включаючи офіційні інтернет-сторінки органів державної влади України та іноземних держав, міжурядових та міжнародних організацій) та офіційні бази даних [20].

Нарешті у липні 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування санкцій» [21]. Зазначеним Законом, серед іншого, було внесено зміни до законів України «Про санкції» [1] та «Про Раду національної безпеки і оборони України» [22] і вирішено питання стосовно правового регулювання функціонування Державного реєстру санкцій. Так, Закон про санкції було доповнено статтею 5-3 «Державний реєстр санкцій» та 5-4 «Порядок ведення та доступу до Реєстру». Відповідно до ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» до компетенції Ради національної безпеки і оборони України було віднесено затвердження Положення про Державний реєстр санкцій та визначення його адміністратора [22]. Державний реєстр санкцій слугує для забезпечення отримання інформації про суб'єктів, стосовно яких було застосовано санкції. Порядок ведення та доступу до реєстру визначається Положенням про Державний реєстр санкцій [23]. Передбачено, що метою функціонування реєстру є «надання безоплатного публічного доступу до актуальної та достовірної інформації про всіх суб'єктів, щодо яких застосовано санкції» на підставі інформації, що міститься в рішеннях Ради національної безпеки і оборони України [23]. Відповідно до Розділу IV до Реєстру мають вноситись відомості про підстави; строк застосування та сам перелік санкцій; рішення РНБО, указ Президента, судові рішення про застосування санкцій; перелік відповідальних органів; перелік осіб, або відомості про юридичну особу (іноземну державу або невизначене коло осіб) щодо яких застосовано санкції, інші ідентифікації відомості. Таким чином, початок функціонування Реєстру вирішує проблеми, що постають перед нотаріусом при здійсненні перевірки наявності санкцій при вчиненні нотаріальних дій, лише частково, оскільки залишається проблема встановлення також «юридичних та/або фізичних осіб, що можуть прямо чи опосередковано впливати на фізичну або юридичну особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії» [17], яке, слідуючи рекомендаціям Міністерства юстиції [20], має продовжувати здійснюватись без прямих законодавчих вказівок, що значно ускладнює практичну діяльність нотаріуса.

Висновки. З моменту прийняття Закону України про санкції минуло майже десять років, проте його застосування все ще викликає практичні складнощі при перевірці санкцій під час вчинення нотаріальних дій. При тому, що у 2023 році було нарешті врегульовано питання стосовно функціонування Державного реєстру санкцій, який слугує для забезпечення отримання інформації про суб'єктів, стосовно яких було застосовано санкції, проте все ще потребує додаткового дослідження питання стосовно правової природи санкцій у вигляді блокування активів, зокрема щодо необхідності їх реєстрації, а також питання при визначення юридичних та/або фізичних осіб, що можуть прямо чи опосередковано впливати на фізичну або юридичну особу, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії.

Література

1. Про санкції: Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про санкції» № 4453а від 08 серп. 2014 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=51915&pf35401=310426> (дата звернення: 27.03.2024).
3. Сопронюк О. Поняття санкції у теорії права. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1(7). С. 234–240. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10795/1/%D1%81%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf> (дата звернення: 25.02.2024).
4. Про національні та міжнародні санкції: проект закону України від 03 груд. 2020 р. № 4454. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70579 (дата звернення: 27.03.2024).
5. Шаров О. Економіка ЄС: санкції проти Росії та їхній зворотний вплив ринок фінансово-банківських послуг. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14, № 2. С. 166–182. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/13303> (дата звернення: 27.03.2024).
6. Моцик О. Міжнародні санкції проти Російської Федерації як інструмент тиску та покарання за агресію проти України й інші міжнародні злочини. *Україна дипломатична*. 2020. Випуск 21. С. 744–754. URL: <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/66.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
7. Рибачок Д. О. Санкції в політиці ЄС: приклад Російської Федерації 2014–2015 рр. *Наукові записки кафедри політології НАУКМА*. 2018. Вип. 1. С. 70–81. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39334511-e11b-4150-a3af-23fe7e2dae7a/content> (дата звернення: 27.03.2024).
8. Артёмов І. В. Актуальні проблеми зовнішньої політики України : навчальний посібник. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2021. 676 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/50566> (дата звернення: 27.03.2024).
9. Король М. М., Шинкар В. А., Качур Ю. Б. Особливості введення економічних санкцій України щодо Росії. *Науковий вісник УжНУ. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Випуск № 11/2017. С. 188–194 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15878> (дата звернення: 27.03.2024).
10. Про нотаріат: Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
11. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 27.03.2024).
12. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лют. 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
13. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2022 р. № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб: Закон України від 12 трав. 2022 р. № 2257–IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
15. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 лип. 2004 р. № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
16. Про внесення змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 7 листоп. 2022 р. № 4990/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1386-22#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
17. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22 лют. 2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 27.03.2024).
18. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю (подання декларації, повідомлення про суттєві зміни в майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунку: роз'яснення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 груд. 2021 р. № 11. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/FN079827?ed=2023_11_13 (дата звернення: 27.03.2024).

19. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січ. 2001 р. № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

20. Щодо надання роз'яснення: лист Міністерства юстиції України від 23 січ. 2023 р. № 8085/160181-33-22/8.3.2. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2023/01/4990s.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування санкцій: Закон України від 13 лип. 2023 р. № 3223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3223-20#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

22. Про Ряду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 бер. 1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

23. Про затвердження Положення про Державний реєстр санкцій: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-24#Text> (дата звернення: 27.03.2024).

Анотація

Кирилюк Д. В. Проблеми здійснення нотаріусом перевірки санкцій при вчиненні нотаріальних дій. – Стаття.

Санкції є одним із міжнародно-визнаних засобів впливу на державу-агресора з метою примушення її до припинення протиправних дій. Незважаючи на те, що агресія російської федерації проти України триває починаючи з 2014 року і саме тоді був прийнятий Закон України «Про санкції», практика застосування окремих положень цього Закону продовжує викликати багато запитань. Перехід війни в гарячу стадію у 2022 році й прийняття у зв'язку з цим низки змін до національного законодавства, що були пов'язані із застосуванням санкцій, викликали й нові проблеми у сфері правозастосування. Зокрема, це торкнулося питання здійснення перевірки наявності санкцій нотаріусом при вчиненні ним нотаріальних дій. Метою представленої в статті дослідження є вивчення проблем, що виникають у практичній діяльності нотаріуса під час вчинення нотаріальних дій, пов'язаних з дією санкцій проти РФ. Під час проведення дослідження, з використанням загальнонаукових та спеціальних методів, було вирішено низку окремих завдань, а саме: розглянуто поняття та види санкцій; визначено основні моменти формування нормативно-правової бази з регулювання застосування санкцій в аспекті практичної діяльності нотаріуса; окреслено проблемні аспекти забезпечення дотримання санкційного законодавства під час вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. В результаті проведеного дослідження було відмічено практичне значення класифікації санкцій з позиції здійснення нотаріальної діяльності; розглянуто роль нотаріату у забезпеченні дотримання вимог санкційного законодавства. Окрему увагу було приділено положенням законодавства, що стосуються блокування активів, зокрема щодо визначення їх правової природи та необхідності державної реєстрації. При розгляді питання щодо практичних проблем, пов'язаних з обов'язком нотаріуса перевіряти факт наявності застосування санкцій, відмічено, що з початком функціонування Державного реєстру санкцій цю проблему було вирішено лише частково, оскільки залишається відкритим питання перевірки осіб, що можуть завдавати прямого чи опосередкованого впливу на особу, що звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії.

Ключові слова: нотаріат, санкції, блокування активів, перевірка санкцій, засоби впливу, російська агресія.

Summary

Kyryliuk D. V. Problems of sanctions verification by the notary during notarial acts. – Article.

Sanctions are one of the internationally recognized means of influencing the aggressor state, forcing it to stop its unlawful actions. Despite the fact that the Russian Federation's aggression against Ukraine has been ongoing since 2014, when the Law of Ukraine on Sanctions was adopted, the practice of applying certain provisions of this Law still generates numerous questions. The transition of the war to a hot stage in 2022 and the adoption of a number of amendments to national laws related to the application of relevant sanctions have also caused new problems in the field of law enforcement. In particular, this has affected the issue of sanctions verification by a notary when performing notarial acts. The purpose of the research presented in this article is to study the problems arising in the practical activities of a notary when performing notarial acts related to the implementation of sanctions against the Russian Federation. The study solved a number of specific tasks using general scientific and special methods, namely considered the concept and types of sanctions, determined the key milestones of establishing the regulatory framework for

application of sanctions in the context of the notary's practice, and outlined problematic aspects of ensuring compliance with sanctions legislation when performing notarial acts by notaries of Ukraine. The study emphasized the practical importance of classifying the sanctions in terms of notarial activities, as well as considered the role of the notary in ensuring compliance with the sanctions legislation. The provisions of the law related to the freezing of assets, in particular, to the determination of their legal nature and the need for state registration was highlighted. When considering the practical issues related to the notary's obligation to verify the fact of sanctions, it was noted that the launch of the State Sanctions Registry solved this problem only partially, as the issue of verifying the persons who may have a direct or indirect influence on a person who requested a notary to perform a notarial act remains open.

Key words: notary's services, sanctions, asset freeze, sanctions verification, means of influence, russian aggression.

UDC 341.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.8>*V. I. Krasovskyi***BEPS PLAN AS A KEY MECHANISM OF INTERGOVERNMENTAL
TAX COOPERATION – INTERNATIONAL PROGRESS
AND IMPLEMENTATION STATUS IN UKRAINE**

Problem statement. Taxes constitute a complex legal and social institution. They directly reflect the level of cultural, economic, and political development within a society. Furthermore, taxes wield significant reciprocal influence over a state's political and economic stability and power. The efficacy of tax payment procedures profoundly impacts various aspects of a country's well-being.

Throughout history, taxpayers have sought to evade tax obligations, notably through aggressive tax planning, leading to substantial losses for states. According to analysts and the OECD, annually, the European Union loses approximately 60 billion euros in corporate income tax revenue due to capital flight to offshore jurisdictions. The United States loses roughly \$135 billion annually. From Ukraine alone, an estimated \$150 billion has been diverted since 1991 [1]. Utilization of offshore entities results in an annual loss of 200–300 billion hryvnias for Ukraine, roughly a third of its budget. These factual observations underpin the crux of this study.

Unwilling to accept such substantial losses, developed nations have opted to actively combat aggressive tax planning through intergovernmental cooperation – a primary avenue for addressing the issue, which forms the focus of this article. The practical significance of this research lies in its exploration of revolutionary changes in tax cooperation, notably the BEPS Plan, which remain largely unexplored in scientific literature due to their novelty and current implementation phase.

Sources and review of scientific literature, research topic relevance, and novelty. The BEPS Plan remains largely unexplored in scientific literature, as the reforms are currently being formulated and implemented. Existing scholarly works tend to focus on specific aspects of the topic. Notably, the book by Yo Ota and Tsuyoshi Ito, “BEPS and Global Business Activities,” stands out as a foundational work [2]. Published in November 2017, it is the fourth book on tax law from the Institute of Progressive Legal Studies at the Graduate School of Law and Politics, Tokyo University. This work comprehensively analyzes themes from the OECD/G20 BEPS Project Final Report.

Also deserving attention is the book by Richard Collier and Joseph Andrus, “Transfer Pricing and the Arm's Length Principle Post-BEPS” [3]. This is the first book to provide a comprehensive analysis and critique of transfer pricing rules based on the arm's length principle post-BEPS Project.

The primary sources for this study were OECD publications, as the organization is a driving force behind the advancement of current tax cooperation. In light of the above, it can be argued that the topic of this study is underexplored in its entirety and warrants further investigation and the development of scholarly thought to facilitate its

proper implementation, particularly concerning Ukraine's commitments to undertake tax reforms.

Exposition of the main material. Against the backdrop of economic globalization, national tax legislation does not always evolve adequately to address emerging challenges resulting from the complexities of transnational corporation activities, capital flows, and the active development of the digital economy. These factors create conditions for tax avoidance, primarily by large international companies, undermining the universality and fairness of existing tax systems. One of the main instruments used by multinational corporations to avoid taxation without formally violating current legislation is the so-called Base Erosion and Profit Shifting (BEPS) – a set of tax planning strategies that allow companies to declare their profits for taxation in jurisdictions where no economic activity contributing to profit generation takes place, and where tax rates are relatively low (or zero). The urgency of the BEPS problem is confirmed by a number of studies. According to OECD data, the minimum losses from base erosion and profit shifting range from 4 to 10% of global corporate income tax revenues, equivalent to \$100 to \$240 billion annually [4].

In these circumstances, for the first time in the history of international tax cooperation, efforts of two institutions – the OECD and the “Group of Twenty” – were combined to address the problem of base erosion and profit shifting. This allowed for the involvement of all countries, both developed and developing, which are members of these institutions, as well as a significant number of non-member partner countries. As a result, more than a hundred countries became participants in the BEPS Project or Plan. It aims to provide countries worldwide with an effective tool for taxing profits generated from economic activities conducted within their jurisdictions, while enhancing predictability, transparency, and universality of the international tax environment for businesses.

The BEPS Project was developed within the OECD with active support from the G20 countries. It focuses on situations of so-called “double non-taxation” and schemes for artificial shifting of taxable profits from jurisdictions where such income is actually generated to other jurisdictions, again, leading to zero or low taxation [5].

Such situations arise either due to gaps revealed in the interaction of national tax systems or as a result of the application of certain provisions of bilateral tax treaties. The essence of the project lies in international cooperation to combat cross-border tax planning schemes and in the development of a set of recommendations for national authorities and their further implementation into the legislation of countries. The main idea of the project is to close the avenues for profit shifting, preventing companies with production, resources, and labor force located in one country from paying minimal taxes there and shifting profits to countries where tax rates are either minimal or zero.

It was published on July 18, 2013, under the title “Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting” (BEPS Plan) [6]. The finance ministers of the “Group of Twenty” characterized it as highly ambitious and comprehensive. Accordingly, the communique issued following the ministerial meeting on July 20, 2013, included commitments to adopt necessary measures for the implementation of the Plan at both national and international levels, and invited all interested countries to participate in the joint OECD and G20 project on BEPS [7].

The BEPS Plan consists of 15 action points. Each point describes a separate tax issue and proposed solutions that should be implemented into the domestic legislation of countries and international agreements between them. In October 2015, the OECD completed the final development of all the Plan's points and provided a final report, which was endorsed at the G20 summit in Turkey in November 2015.

It should be noted that, at the initiative of the OECD, any country can join the BEPS Plan (not only OECD and G20 members). These countries were invited to join the so-called "Inclusive Framework on BEPS Implementation." The fifteen actions of the BEPS Plan involve the implementation of a range of tools that allow participating countries to combat profit shifting. These include:

1. Addressing tax challenges and the peculiarities of taxation in the era of the "digital economy".
2. Neutralizing so-called "hybrid schemes".
3. Enhancing the effectiveness of Controlled Foreign Company (CFC) rules.
4. Combating base erosion through interest and other financial payments; Counteracting "harmful tax practices," taking into account issues of transparency and the real economic substance of companies.
5. Preventing abuse of double tax treaties.
6. Preventing the application of artificial arrangements to avoid permanent establishment status.
7. Developing transfer pricing rules for intangible assets.
8. Developing transfer pricing rules for risks and capital.
9. Developing transfer pricing rules for other high-risk transactions.
10. Developing methods for collecting and analyzing information on base erosion and profit shifting.
11. Implementing rules requiring disclosure of "aggressive tax planning schemes".
12. Streamlining requirements for transfer pricing documentation and "country-by-country reporting".
13. Developing and enhancing the effectiveness of mechanisms for resolving tax disputes between countries.
14. Developing a comprehensive multilateral convention on international taxation to modify existing tax treaties between countries.

Furthermore, these actions differ in the level of agreement on specific actions within them among countries. For instance, Actions 5, 6, 13, and 14 involve the development of certain "minimum requirements" or a "minimum standard" to be implemented at the national level through changes to the relevant legislation. Within Actions 2 and 4, the development of guidelines is envisaged, which implies less mandatory and more flexible implementation of actions at the national level. Actions 3, 6, 7–10, and 12 involve identifying "best practices" in various areas. However, in some countries participating in the BEPS Project, the implementation of actions according to established best practices will not be mandatory.

Particularly noteworthy are Actions 3 and 15. Action 3 focuses on the development of effective rules for taxing Controlled Foreign Companies (CFCs). CFC tax rules already exist in several developed countries. Their essence lies in including the undistributed

income of a foreign company, owned directly or indirectly by a taxpayer of a particular country, in the tax base of such a taxpayer in their country, i.e., equating it with their income. However, according to the OECD, the CFC rules of some countries do not fully address base erosion and profit shifting and thus require improvement. The relevance of this action is underscored by the widespread practice in many countries of redirecting the profits of resident companies to subsidiaries registered in low-tax jurisdictions. The BEPS Plan notes that in addition to promoting taxation of profits in the resident country, Action 3 may also have a positive ancillary effect by limiting the shifting of profits to low-tax jurisdictions of third countries.

Action 15 involves signing the Multilateral Instrument (MLI), which allows for the simultaneous updating of existing double tax treaties. The MLI introduces a series of amendments/corrections to the standard provisions of tax treaties, excluding the application of such provisions in inappropriate circumstances (e.g., for improper purposes). In particular, the preamble contains a provision stating that treaty parties intend to eliminate double taxation “without creating opportunities for non-taxation or reduced taxation through tax evasion or avoidance (including through the use of treaty shopping arrangements aimed at obtaining benefits provided by such agreement).” In other words, benefits provided in the agreement are not granted if, considering all relevant facts and circumstances, there are sufficient grounds to believe that obtaining such benefits was one of the main purposes of the agreement. Additionally, the Convention covers several other actions of the BEPS Plan, including improving the procedure for mutual agreement and the process of arbitration for resolving disputes between its participants. On July 23, 2018, Ukraine signed the MLI.

As for Ukraine, back in 2017, the Ministry of Finance developed a roadmap for implementing the BEPS Plan, which was reviewed by experts and is actively being implemented today [8]. Since January 1, 2017, our country has also joined the Program of Enhanced Cooperation within the OECD and has undertaken to implement the aforementioned Minimum Standard of the BEPS Action Plan – the mandatory four out of the fifteen actions proposed by the Plan. Implementing the Minimum Standard is a mandatory requirement for all participating countries of the Enhanced Cooperation Program. Additionally, the Ministry of Finance supports the initiative regarding further implementation of all BEPS Action Plan measures in partnership with the OECD [9].

To implement the minimum standard, Ukraine adopted the Law of Ukraine “On Amending the Tax Code of Ukraine to Implement the Plan to Counter Base Erosion and Profit Shifting” [10]. This law was developed by a working group led by the Ministry of Finance with the participation of the National Bank, as well as with the involvement and support of international tax experts. It takes into account the work of the interdepartmental working group led by the Chair of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Tax and Customs Policy, Nina Yuzhanina, who has been overseeing the development of the draft law since 2016, as well as the conclusions of the expertise conducted by OECD and World Bank specialists [11]. The Ukrainian law embodies eight crucial actions for the state:

– Action 3: disclosure by Ukrainian resident individuals of their participation in foreign companies they control (CFCs) and the taxation rules for such companies;

- Action 4: limitation of expenses on financial transactions with related parties;
- Action 6: prevention of abuse related to the application of double tax treaties;
- Action 7: prevention of artificial avoidance of permanent establishment status;
- Actions 8–10: improvement of transfer pricing control;
- Action 13: reporting rules by countries for international groups of companies.

The goal is to support Ukraine's financial stability in the context of transitioning to free capital movement, enhance the efficiency of tax regulation, and introduce unified transparency requirements for doing business in Ukraine according to international standards [12]. Additionally, as part of implementing the Plan, in February 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Ratification of the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting" [13]. The main goal of this instrument is the possibility of automatically amending all double tax treaties specified by the contracting states in the notification to the depositary, which is the OECD. Thus, our country made changes to 76 bilateral treaties, including agreements with Cyprus and the United Kingdom, confirming Ukraine's positive movement towards tax reforms.

Furthermore, in 2023, Ukraine committed itself under a new Roadmap for implementing the BEPS Action Plan to strengthen efforts to align the tax system with international tax standards [14]. The Roadmap identifies priority measures for the period 2023-2025 and aims to assist Ukraine in addressing new and specific challenges arising from current circumstances caused by Russian aggression and ongoing war, as well as to intensify efforts to bring the tax system into line with international tax standards. This also holds strategic importance in anticipation of significant foreign direct investments associated with the recovery and reconstruction period.

The implementation of BEPS measures and associated capacity-building measures is also an important part of the Program for Ukraine, agreed upon by the OECD and the Government of Ukraine on June 7, 2023, supporting the agenda of reforms, recovery, and reconstruction in Ukraine and helping Ukraine strengthen its aspirations for accession to the OECD and the European Union [15]. The author emphasizes the critical importance of continuing to implement BEPS measures in light of Ukraine's Euro-Atlantic aspirations.

Conclusions. In conclusion, the main practical problem underlying the writing of this work was the issue of large sums of money being diverted from taxation by individuals, legal entities, and transnational corporations, as reported by the OECD. In this study, the author examined the tool for combating this phenomenon – inter-governmental cooperation within the framework of the BEPS Action Plan – a plan to counteract base erosion and profit shifting developed by the OECD at the request of the G20 countries.

The implementation of the BEPS Action Plan by Ukraine represents a significant step forward for our country in its efforts to align its tax system with international standards and combat base erosion and profit shifting. The proactive measures taken by the Ministry of Finance and other governmental bodies demonstrate Ukraine's commitment to fostering transparency, enhancing tax regulation, and attracting foreign investment.

The adoption of laws and ratification of international conventions, such as the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures, underscore Ukraine's willingness to cooperate with the international community in addressing tax avoidance and evasion. These legislative and policy changes not only contribute to Ukraine's financial stability but also position the country as a responsible member of the global tax community.

Furthermore, the ongoing efforts outlined in the new Roadmap for implementing the BEPS Action Plan indicate Ukraine's dedication to continuous improvement and adaptation to evolving international tax standards. By prioritizing key measures and actively engaging with international partners, Ukraine aims to overcome challenges posed by the current geopolitical context and facilitate its integration into the global economy.

In light of these developments, the author highlights that it is imperative for Ukraine to sustain its momentum in implementing BEPS measures and advancing its tax reform agenda, in particular by implementing a 2023-2025 Roadmap for implementing the BEPS Action Plan. Continued collaboration with international organizations, adherence to best practices, and robust enforcement mechanisms will be essential for achieving the objectives outlined in the BEPS Action Plan and ensuring the long-term effectiveness of Ukraine's tax system. The successful implementation of BEPS measures will not only strengthen Ukraine's fiscal framework but also contribute to the country's overall economic development and competitiveness on the international stage.

The author considers the future prospects of researching the topic to be extremely broad, as international cooperation among states in the field of taxation is gaining momentum. In Ukraine, the studied reforms are in the process of implementation, hence there is a wide scope for further exploration of the topic in the future.

Bibliography

1. Since 1991, \$148 billion has been transferred from Ukraine to offshore accounts, according to media reports. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2017/04/2/623352/> (date of application: 17.05.2024).
2. BEPS and Global Business Activities. URL: <https://www.nishimura.com/en/knowledge/publications/20171113-10241> (date of application: 17.05.2024).
3. Collier R., Andrus J. Transfer Pricing and the Arm's Length Principle After BEPS. URL: <https://global.oup.com/academic/product/transfer-pricing-and-the-arms-length-principle-after-beps-9780198802914?cc=pl&lang=en> (date of application: 17.05.2024).
4. BEPS – Frequently Asked Questions: OECD Publishing. URL: <https://www.oecd.org/ctp/beps-frequentlyaskedquestions.htm> (date of application: 17.05.2024).
5. BACKGROUND BRIEF Inclusive Framework on BEPS: OECD. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf> (date of application: 17.05.2024).
6. Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting. URL: <https://www.oecd.org/ctp/BEPSActionPlan.pdf> (date of application: 17.05.2024).
7. BACKGROUND BRIEF Inclusive Framework on BEPS: OECD publishing. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf> (date of application: 17.05.2024).
8. BEPS. URL: <https://mof.gov.ua/uk/beps-440> (date of application: 17.05.2024).
9. The Ministry of Finance has developed a roadmap for implementing the BEPS Action Plan. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249982923> (date of application: 17.05.2024).
10. LAW OF UKRAINE On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the Improvement of Tax Administration and the Elimination of Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text> (date of application: 17.05.2024).

11. Draft Law on the Implementation of the BEPS Action Plan in Ukraine. URL: <https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-zakonu-iz-zaprovadzhennia-planu-dii--v-ukraini> (date of application: 17.05.2024).

12. Draft Law on the Implementation of the BEPS Action Plan in Ukraine. URL: <https://mof.gov.ua/uk/news/proekt-zakonu-iz-zaprovadzhennia-planu-dii--v-ukraini> (date of application: 17.05.2024).

13. On Ratification of the Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text> (date of application: 17.05.2024).

14. Ukraine launches new BEPS Implementation Roadmap to boost efforts to align with international tax standards. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ukraina-zapuskaie-novu-dorozhniu-kartu-z-implementatsii-planu-dii-beps-z-metoiu-posylennia-zusyl-u-sferi-nablyzhennia-podatkovoi-systemy-domizhnarodnykh-podatkovykh-standartiv> (date of application: 17.05.2024).

15. Ukraine Country Programme. URL: <https://www.oecd.org/mcm/documents/Ukraine-Country-Programme.pdf> (date of application: 17.05.2024).

Summary

***Krasovskiy V. I.* BEPS Plan as a key mechanism of intergovernmental tax cooperation – international progress and implementation status in Ukraine. – Article.**

This article examines intergovernmental cooperation within the framework of the BEPS Action Plan, developed by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) at the initiative of the G20 countries. The relevance of implementing and studying this mechanism is driven by the issues of tax base erosion and profit shifting, carried out by individuals, legal entities, and large multinational corporations, leading to significant annual tax revenue losses, according to the OECD data. The study explores tools to combat this phenomenon.

The analysis also focuses on Ukraine's steps in implementing reforms aimed at joining global efforts to combat tax evasion. The research highlights the challenges facing Ukraine in aligning its tax system with international standards and describes legislative measures taken to counter BEPS. Special attention is given to the adoption of the Multilateral Instrument (MLI) and amendments to Ukraine's Tax Legislation as key steps towards achieving tax transparency and preventing profit shifting.

Furthermore, the study underscores the importance of further research in this field, emphasizing the expansion of international cooperation on tax matters. In the context of Ukraine's implementation of tax reforms, there is a need for further scholarly exploration to assess policy effectiveness and develop future reforms.

The author emphasizes that comprehensive research on the BEPS phenomenon and the implementation of relevant measures are crucial for Ukraine's integration into the global tax administration system, which is also necessary in terms of Ukraine's aspirations to join the EU. The author calls for continuous scholarly work to support reforms, promote transparency, and prevent tax evasion both domestically and internationally.

Key words: combating tax base erosion, BEPS plan, OECD, controlled foreign companies, MLI.

Анотація

***Красовський В. І.* План BEPS як ключовий механізм міждержавного податкового співробітництва – міжнародний прогрес та стан впровадження в Україні. – Стаття.**

У даній статті вивчається міждержавне співробітництво в рамках Плану дій BEPS, розробленому Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) за ініціативою країн «Великої двадцятки». Актуальність впровадження та дослідження даного механізму продиктована проблемами розмивання податкової бази та зміщення прибутку, здійснювана як фізичними особами, юридичними особами, так і транснаціональними корпораціями, що, за даними ОЕСР, призводить до значних втрат податкових надходжень щорічно. У роботі вивчаються інструменти боротьби з цим явищем.

Аналіз також зосереджується на кроках України у впровадженні реформ, спрямованих на приєднання до глобальних зусиль у боротьбі з ухиленням від сплати податків. Дослідження висвітлює виклики, які стоять перед Україною у вирівнюванні своєї податкової системи з міжнародними стандартами, та описує прийняті законодавчі заходи для протидії BEPS. Особлива увага приділяється прийняттю Багатостороннього інструменту (MLI) та внесенню змін до Податкового законодавства України як ключовим крокам у досягненні податкової прозорості та запобіганні зміщенню прибутку.

Крім того, дослідження підкреслює значимість подальших досліджень у цій галузі, наголошуючи на розширенні обсягу міжнародного співробітництва у податкових питаннях. У контексті впровадження Україною реформ у галузі оподаткування виникає потреба у подальших наукових дослідженнях для оцінки ефективності політики та розробки майбутніх реформ.

Автор підкреслює, що всебічне дослідження явища BEPS та впровадження відповідних заходів є ключовими для інтеграції України в глобальну систему адміністрування податків, що є необхідним також з точки зору прагнення України до вступу в ЄС. Автор закликає до постійної наукової роботи з метою підтримки реформ, сприяння прозорості та запобігання ухиленню від сплати податків як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Ключові слова: боротьба з розмиванням податкової бази, план BEPS, ОЕСР, контрольовані іноземні компанії, MLI.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.9>*М. О. Кропивницький*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Постановка проблеми. Законодавча влада – термін, який вживається у кількох значеннях: 1) орган, який згідно з Конституцією має право прийняття та зміни законів; 2) функція щодо прийняття законів; 3) іноді під законодавчою владою водночас розуміють і орган, і функцію щодо прийняття законів. Прикладами розуміння цього терміна у першому значенні може слугувати норма ст. 75 Конституції України. Якщо ж підходити до розуміння словосполучення «законодавча влада» у ширшому трактуванні, то це поняття містить три складові елементи (влада, закон і його законодавець – той, що має відношення до встановлення законів), а ще чотири залишаються за його межами. Це відповіді на запитання: що таке закон, хто створює («дає») його, як приймаються і реалізуються закони? Зміст цих явищ розкривається в конституціях, законах і підзаконних актах (наприклад, регламентах парламентів), у дослідженнях учених, практиці законодавчої діяльності [1, с. 100].

Верховна Рада України (далі – ВРУ) за конституційним визначенням (ст. 75) є парламентом, тобто одним із органів державної влади в Україні. Як виборна представницька установа, яка обирається народом (виборчим корпусом), ВРУ є єдиним органом, який представляє інтереси Українського народу, тобто виражає його суверенну волю (Преамбула Конституції України). З огляду на це ВРУ діє згідно з правами, які їй належать, а не на підставі наказів і вказівок, наданих їй будь-ким [1, с. 105]. Похідність ВРУ від народу в поєднанні з домінантним соціальним призначенням, її функцією та представницьким характером обумовлюють важливість і об'ємність компетенції парламенту, що в сукупності визначає провідне місце ВРУ в державному механізмі [2, с. 20].

Отже, здійснення законодавчої діяльності потребує особливого виду діяльності по створенню законів, законотворчої діяльності – спеціальної організаційної юридичної діяльності парламенту, його комітетів, народних депутатів та інших уповноважених суб'єктів по визначенню потреб у регулюванні суспільних відносин законом, ініціюванні розробки, складанні, узгодженні, правовій експертизі, розгляду та прийняттю (виданню), державній реєстрації, опублікуванню, вступі в силу (набрання чинності) законів, дослідження їх ефективності і перегляду. Досягнення цілей законодавчої влади відбувається через законодавчу діяльність парламенту, що є основною, ключовою функцією парламенту і організаційним способом реалізації законодавчої влади держави та полягає у прийнятті від імені народу законів, як актів вищої юридичної сили, та введенні їх в дію [4, с. с. 20, 22]. Саме аналізу актуальних питань законотворчості ВРУ на сучасному етапі розвитку

соціального законодавства й буде присвячена наша стаття, метою якої буде відстежити траєкторію попереднього й окреслити тенденції перспективного розвитку соціально-забезпечувального законодавства України «з-під пера» ВРУ в контексті загальної адміністративно-правової політики України щодо соціального забезпечення населення, насамперед з огляду на збройну агресію РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної в статті проблематики висвітлені в працях українських правознавців А. З. Георгієви, Л. Т. Кривенко, Я. М. Назаренка, З. О. Погорелової та ін. Водночас з огляду на динамічність розвитку законодавчого регулювання сфери соціального забезпечення населення на сучасному етапі автор особливо хоче наголосити на евристичному потенціалі аналітичних розробок спеціалізованих міжнародних та українських інституцій, які розглядають стан дотримання соціальних прав в Україні в умовах війни, насамперед інформаційно-аналітичних матеріалів Дослідницької служби Верховної Ради України.

Виклад основного матеріалу. Стаття 75 Конституції України проголошує ВРУ єдиним органом законодавчої влади. Це означає, що жодний орган державної влади не може приймати нормативно-правові акти вищої юридичної сили, саме ВРУ має повну компетенцію в сфері законодавства. Отже, законотворчість є прерогативою ВРУ. За обсягом законодавчих повноважень ВРУ належить до парламентів із необмеженою компетенцією. Основний Закон встановлює перелік питань, які можуть бути врегульовані виключно шляхом прийняття законів, отже, складають сферу виключної компетенції ВРУ, оскільки остання є єдиним органом законодавчої влади. Відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України визначаються: 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; 2) основні обов'язки громадянина; 3) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; 4) права корінних народів і національних меншин; 5) порядок застосування мов; 6) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; 7) *основи соціального захисту*, форми і види пенсійного забезпечення; 8) засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу і сім'ї, охорони дитинства та материнства, батьківства; 9) виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; 10) екологічної безпеки; 11) правовий режим власності й т.д.

Соціальна функція ВРУ виражається в затвердженні нею концепції державної соціальної політики, законодавчому визначенні основ соціального захисту населення, створенні законодавчих умов для забезпечення людині достатнього життєвого рівня, охорони здоров'я, материнства і дитинства, визначенні форм і видів пенсійного забезпечення, засад благодійницької діяльності тощо [3, с. 160]. Здійснюючи соціальну функцію, ВРУ затверджує загальнодержавні програми соціального та національно-культурного розвитку, концепцію демографічної та міграційної державної політики. Парламент забезпечує правове регулювання основ соціального захисту населення, форм і видів пенсійного забезпечення; засад шлюбно-сімейних відносин, охорони дитинства, материнства і батьківства, виховання, освіти, науки, культури, охорони здоров'я населення. Діяльність парла-

менту в соціальній сфері має забезпечити суспільну злагоду, гарантувати кожному достатній життєвий рівень, безпеку, вільний розвиток особистості.

Як роз'яснив Конституційний Суд України, згідно з п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються основи соціального захисту. Здійснення в цілому політики соціального захисту не належить до виключних повноважень ВРУ. Як і політика ціноутворення, політика соціального захисту є складовою частиною внутрішньої соціальної політики держави, і забезпечення її проведення, відповідно до пункту 3 статті 116 Конституції України, здійснюється Кабінетом Міністрів України [9].

17 січня 2019 р. Верховна Рада України на заміну Закону 2003 р. ухвалила новий Закон «Про соціальні послуги» [8], який набрав чинності з 1 січня 2020 р. Ним визначено основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику, подолання складних життєвих обставин та/або мінімізацію їх наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Відмінністю цього Закону від попереднього є зміна основних засад надання соціальних послуг на основні мети надання соціальних послуг, зокрема: 1) профілактика складних життєвих обставин; 2) подолання складних життєвих обставин; 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин; основні принципи надання соціальних послуг, які ґрунтуються на: дотриманні прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю; гуманізмі; забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; повазі до честі та гідності; толерантності; законності; соціальної справедливості; доступності та відкритості; неупередженості та безпечності; добровільності; індивідуальному підході; комплексності; конфіденційності; максимальної ефективності та прозорості використанні надавачами соціальних послуг бюджетних та інших коштів; забезпеченні високого рівня якості соціальних послуг. Важливою відмінністю нової редакції Закону є визначення системи надання соціальних послуг, що включає правову основу, принципи, способи і форми надання соціальних послуг, сукупність суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації надання соціальних послуг.

Соціальний захист громадян України, які залишилися проживати на тимчасово окупованих територіях та внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх конституційних прав регулюється прийнятим у жовтні 2014 р. (№ 1706-VII) Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7], в якому відповідно до Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлюються гарантії дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб. Ст. 7 передбачено забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту відповідно до законодавства України. Зокрема внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, безпосередньо у робочих

органах Фонду соціального страхування України за фактичним місцем проживання, перебування. Забезпечення конституційних прав громадян України, які залишилися проживати на тимчасово окупованих територіях та внутрішньо переміщених осіб, зокрема їх соціального захисту, є пріоритетним напрямом роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Президентом України 26 квітня 2022 року було підписано прийнятий Верховною Радою України 14 квітня 2022 року Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [6]. Прийняття даного Закону є доволі важливим, оскільки сприяє більш ефективному та оперативному наданню усіх соціальних послуг потерпілому населенню в сучасних умовах війни в Україні. Так, вносяться зміни до законів України «Про соціальні послуги», «Про правовий режим воєнного стану», зокрема: 1) визначається середньомісячний сукупний дохід громадян з урахуванням попереднього кварталу, що передує місяцю, який передує місяцю звернення, а не шести останніх місяців, як це було передбачено раніше; 2) розширюються повноваження обласних, Київської міської державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад шляхом надання їм можливості визначати особливості прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану; 3) надається право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам соціальних послуг, що забезпечить негайне надання допомоги людям; 4) встановлюється, що соціальні послуги, надані під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях надавачами соціальних послуг державної / комунальної форми власності (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо), особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання / перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

21 березня 2024 року Верховна Рада України прийняла у другому читанні і в цілому проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист (реєстр. № 10313). Депутати підтримали в першому читанні законопроект щодо соціального захисту в кінці лютого. Втім, документ містив суперечливі норми про заборону військовим користуватися соцмережами, зокрема виставляти стрими й ділитися інформацією в мережі. Пізніше комітет із питань національної безпеки, оборони й розвідки вилучив із документа норми, які обмежували свободу слова захисників. Метою Закону є удосконалення механізмів забезпечення деяких прав військовослужбовців, зокрема, на інформацію, медичне забезпечення, відпустки, визначення втрати працездатності, правового регулювання інших питань, пов'язаних із реалізацією прав військовослужбовців та військових посадових осіб під час проходження військової служби. Окрім того, передбачено забезпечення прав поліцейських на одноразову грошову допомогу у разі загибелі (смерті) та визначення втрати працездатності. Також передбачено таке: 1) для військовослужбов-

ців встановлено право на лікування більше ніж пів року; 2) спрощено процес звернення до Пенсійного фонду для військовослужбовців, які досягли пенсійного віку; 3) скасовано заборону на поширення інформації, яка не є державною таємницею, що забезпечує свободу слова для військовослужбовців [5].

Висновки. Сьогодні однією з основних функцій держави є забезпечення ефективного соціального захисту населення в умовах війни та надання підтримки постраждалим від неї особам. Інтеграція українського суспільства задля оборони держави від агресії стала приводом для оновлення засад законодавчого регулювання національної безпеки та розширення переліку категорій осіб, на яких поширюється законодавство про соціальний захист ветеранів війни (захисників України). Державі через механізм законотворчості Верховної Ради України необхідно надавати підтримку ветеранам (захисникам) із різними потребами, що вимагає удосконалення законодавства про базові напрями державної підтримки ветеранів (захисників): медичне та пенсійне забезпечення, освіту, працевлаштування, забезпечення житлом, страхування. Особливої уваги потребують складні й відносно нові для України питання реінтеграції до мирного життя захисників.

Спричинені збройною агресією РФ масштабні руйнування економіки України серйозно підірвали фінансові можливості держави щодо підтримки рівня добробуту населення, зокрема його вразливих верств. Для забезпечення реалізації прав, передбачених законодавством про соціальний захист в умовах воєнного часу, прийняті спеціальні нормативно-правові акти, які визначають порядок та особливості здійснення соціального захисту населення. Так, Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях», яким передбачено новий порядок обчислення середньомісячного сукупного доходу для визначення права на соціальні послуги; розширено повноваження органів місцевої влади щодо прийняття рішень про надання соціальних послуг; запроваджено право уповноважених органів та надавачів соціальних послуг на надання соціальних послуг екстрено (кризово) тощо. Цим Законом передбачено, що соціальні послуги, надані під час дії воєнного стану надавачами соціальних послуг державної / комунальної форми власності (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання / перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Література

1. Георгіца А. Законодавча влада: поняття, правова природа, місце і роль у системі органів публічної влади. *Право України*. 2009. № 11. С. 100–117.
2. Кривенко Л. Т. *Верховна Рада України*. К., 1997. 170 с.
3. Назаренко Я. М. Види функцій Верховної Ради. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2010. Вип. 14. С. 158–163.
4. Погорелова З. О. Законодавча влада як легітимна основа законотворчої діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 66. С. 19–26.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист: Закон України від 21 березня 2024 р. № 3621-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2024. № 34. Ст. 19.

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Закон України від 14.04.2022 р. № 2193-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 36. Ст. 8.

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

8. Про соціальні послуги: Закон України від 19.01.2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 5.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України» (справа про комунальні послуги) від 2 березня 1999 року № 2-рп/1999). *Офіційний вісник України*. 1999. № 10. Ст. 61.

Анотація

Кропивницький М. О. Актуальні питання законотворчості Верховної Ради України в контексті адміністративно-правової політики України щодо соціального забезпечення населення. – Стаття.

Конституція України передбачає широке коло соціальних прав, зокрема право на соціальних захист, яке включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (стаття 46 Конституції України). Власне, головну роль у процесі соціального забезпечення населення через механізми законотворчості відіграє Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади, покликаний концептуально забезпечити суспільну злагоду, гарантувати кожному достатній життєвий рівень, безпеку, вільний розвиток особистості. Доведено, що актуальним викликом у парламентській законотворчій діяльності постає належне функціонування системи соціального захисту та підтримка постраждалих від війни осіб в умовах надзвичайно складної економічної ситуації, спричиненою збройною агресією РФ. З початком дії правового режиму воєнного стану на теренах України перед системою соціального захисту поставало два основних завдання: підтримання передбачених чинним законодавством соціальних виплат, допомог та пенсій, забезпечення надання соціальних послуг, а також надання підтримки внутрішньо переміщеним особам та особам, які постраждали від збройної агресії. У процесі дослідження обґрунтовано, що Верховна Рада України шляхом вдосконалення правового регулювання окреслених завдань, а також створенням системи соціального захисту, яка в обов'язковому порядку передбачає сприяння реінтеграції захисників України до повноцінного цивільного життя в повоєнний час після завершення воєнної служби, підкреслює свій статус єдиного органу, який представляє інтереси Українського народу, тобто виражає його суверенну волю.

Ключові слова: законодавча влада, парламент, законотворча діяльність, соціальний захист, соціальні послуги, внутрішньо переміщені особи.

Summary

Kropyvnytskyi M. O. The current law-making issues of Verkhovna Rada of Ukraine (the Parliament of Ukraine) in the context of administrative and legal policy of Ukraine regarding social security. – Article.

The Constitution of Ukraine provides a wide range of social rights such as a right to social security which includes the protection in case of total, partial or temporary loss of working capacity, loss of breadwinner, unemployment due to regardless of person's circumstances as well as in old age and in other cases stipulated by law. This right is guaranteed by mandatory state social insurance through insurance contributions of citizens, enterprises, institutions and organizations as well as budgetary and other sources of social security, also by creation of a network of state, communal, private institutions for taking care of the disabled people. Pensions and other types of social benefits and assistance which are the main source of livelihood must provide a living standard not lower than the subsistence minimum established by law (Article 46 of the Constitution of Ukraine). As a matter of fact, the Parliament of Ukraine as

the only body of legislative power, designed to conceptually ensure social harmony, to guarantee everyone a sufficient standard of living, security, free development of the individual plays the main role in social security process through law-making mechanisms. The proper functioning of the social security system and the support of war-affected persons under the conditions of an extremely difficult economic situation caused by the armed aggression of the Russian Federation is an actual challenge in the parliamentary law-making activity. The social security system faced two main tasks with the beginning of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine: maintenance of social payments, benefits and pensions provided by the current legislation, the provision of social services as well as providing support to internally displaced persons and persons affected by armed aggression. By improving the legal regulation of outlined tasks as well as the creation of social security system which obligatory provides the promotion of the reintegration of Ukrainian defenders into a full-fledged civilian life in the post-war period after the end of military service the Parliament of Ukraine emphasizes its status as the only body that represents the interests of the Ukrainian people, i.e. expresses its sovereign will.

Key words: legislative power, parliament, legislative activity, social security, social services, internally displaced persons.

УДК 341.1/8:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.10>*О. В. Кутовий*

ПЕРСПЕКТИВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Постановка проблеми. Штучний інтелект (далі – ШІ) залишається потужною сукупністю актуальних технологій, які продовжують активно розвиватися. Дискусії та дослідження з цієї тематики не припиняються. У своєму технологічному розвитку, люди завжди прагнули наслідувати ідеї природи. Однак некоректним було б назвати ШІ найяскравішим прикладом цієї імітації. Розробники ШІ намагалися імітувати творчу людську свідомість й мислення. Завдяки швидкому розвитку технологій, ШІ став концепцією, яка наразі охоплює багато сфер людського життя. Сьогодні ШІ активно використовується у таких важливих сферах життя, як освіта, медицина, промисловість, відправлення правосуддя, правоохоронна та правозахисна діяльність тощо, щодня знаходячи нові сфери застосування та полегшуючи людську екзистенцію.

Нині кількість вчених-дослідників, які вивчають ШІ, значно перевищує кількість людей, які працюють над розробкою механізмів управління поведінкою та використанням ШІ, від автономних систем зброї до створення симбіотичного суперінтелекту [1]. Настання ери ШІ неминуче, незважаючи на те, що сьогодні він перебуває в процесі «дорослішання та розвитку».

В останні роки створення політичних і стратегічних документів у сфері ШІ як на національному, так і на міжнародному рівнях значно прискорилося. Політичні стратегії, концепції та правові політики все більшої кількості держав визнають трансформаційну силу ШІ та водночас перебувають у жорсткій конкуренції, намагаючись використати ШІ на благо суспільства та підготуватися до майбутніх викликів.

В той же час на універсальному міжнародному рівні відсутнє комплексне регулювання, яке враховувало б більшість аспектів розробки та використання ШІ. Колізії виникають вже на початковому етапі: відсутнє єдине узагальнене визначення ШІ, невирішеними залишаються питання класифікації систем та засобів ШІ, правосуб'єктності ШІ та відповідальності заподіяну ним за шкоду.

У зв'язку із цим в міжнародно-правовому контексті постає безліч запитань: чим може бути корисний ШІ у міжнародному праві?; чи може ШІ допомогти в ухваленні рішень суб'єктами міжнародних правовідносин, виконанні судових рішень органів міжнародного правосуддя?; чи можуть системи ШІ, які можуть формувати думки набагато швидше за людей й оперувати великими обсягами даних, принести користь людству як протосуб'єкту міжнародного права?; чи можуть системи ШІ, які вже сьогодні здатні розмовляти різними мовами світу та не відчувати людські емоції, запропонувати конструктивні рішення для вирішення міжнародних проблем?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним питанням правового регулювання ШІ та забезпеченню балансу між інтересами людства, цивілізації,

новітніми технологіями та збереженням людських цінностей присвячені праці таких українських вчених, як: Г.М. Андросук, І.П. Варва, І.М. Городиський, А.Е. Курбанов, А.В. Матвійчук, О.Ю. Парамонова, Г.А. Прохазка, О.А., Теличко Ю.І. Тюрю, В.А. Рекун, О.О. Хорватова, Ю.С. Чабаненко та ін.

Водночас, питання сучасних дослідницьких підходів до міжнародно-правового регулювання та встановлення рамок для систем та засобів ШІ є недостатньо висвітленими у наукових джерелах.

Метою даної наукової статті є оцінка сучасного стану та визначення перспектив міжнародно-правового регулювання ШІ на універсальному та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років як на міжнародній арені, так і на рівні національних законодавств окремих держав, неухильно зростає увага до проблем використання та правового регулювання ШІ. Міжнародні організації на універсальному (ООН, ОЕСР, ВОІВ та ін.) та регіональному рівнях (Рада Європи, Європейська патентна організація) ухвалюють концептуальні рішення, розробляють політики, проводять конференції, семінари, форуми, створюють спеціальні органи, робота яких спрямована на дослідження стану справ у сфері вивчення, розвитку та раціонального використання технологій та методів ШІ та можливостей їх правового регулювання.

Проте, перші спроби наукових узагальнень правових аспектів ШІ, як зазначає І.М. Городиський [2], виникли ще в 1970-1980-х роках, та приводить у приклад наукову роботу Анни фон дер Літ Гарднер «Підхід штучного інтелекту до юридичних міркувань». Пізніше, у 1987 році, відбулася перша міжнародна конференція, присвячена питанням ШІ, що призвело до створення у 1991 році Міжнародної асоціації штучного інтелекту та права (IAAIL) та її наукового видання «Artificial Intelligence and Law» у 1992 році.

Суттєвого прогресу досягнуто в питаннях забезпечення етичних засад діяльності, пов'язаної з ШІ. За підсумками наукових конференцій зі ШІ у Пуерто-Ріко у 2015 році та Азіломарі (США) у 2017 році, були схвалені Азіломарські принципи штучного інтелекту [3]. Ці принципи серед іншого окреслюють основні межі та цінності, яких мають дотримуватися як розробники, так і ті, хто фінансує та реалізує політику держав у сфері ШІ, як зараз, так і в майбутньому. Основний акцент серед цих принципів – ефективне та справедливе правове регулювання ШІ із урахуванням відповідних ризиків. Принципи, які безпосередньо впливають на законодавчу базу ШІ, включають: субсидування правових досліджень для формування системи правового регулювання, яка б сприяла розвитку ШІ, враховуючи пов'язані з цим ризики; забезпечення співпраці між правотворцем, правозастосувачем та дослідниками ШІ; підтримання прозорості судових рішень винесених за допомогою алгоритмів ШІ; забезпечення відповідності систем та засобів ШІ людським цінностям у філософсько-правовому контексті; захист персональних даних, включаючи права осіб на доступ до даних про них, керування та контроль; свобода та конфіденційність: використання системами ШІ персональних даних не має безпідставно скорочувати реальну чи суб'єктивну свободу людини.

16 лютого 2017 року в Страсбурзі (Франція) Європейським Парламентом було ухвалено резолюцію з рекомендаціями Європейській Комісії у питанні норм

цивільного права щодо робототехніки [4]. І.М. Городиський зазначає, що «Резолюція заклала підвалини до розуміння робототехніки та штучного інтелекту і стала, незважаючи на рекомендаційний характер, основою для запровадження наступних міжнародних стандартів. Резолюція передбачила запровадження цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану робототехнікою і штучним інтелектом, на агентів, тобто фізичних осіб, які використовують такі технології» [2].

І хоча швидкість політик, стратегій та концепцій не завжди встигає за швидкістю розвитку технологій, у «Рекомендаціях з етики для надійного ШІ», підготовлених та представлених Експертною групою високого рівня з штучного інтелекту (ЄС) (AI HLEG) 8 квітня 2019 року було сформовано сім основних вимог, яким мають відповідати системи ШІ для того щоб вважатися надійними: захист прав людини та нагляд; технічна надійність і безпека; конфіденційність і управління даними; прозорість; різноманітність, відсутність дискримінації та справедливність; суспільне та екологічне благополуччя; підзвітність [5]. Дотримання всіх цих вимог і принципів має важливе значення для запобігання порушенням прав людини, спричиненим ШІ.

Експертна група високого рівня з штучного інтелекту (AI HLEG) також підготувала документ, який детально описує визначення ШІ, що використовується для цілей «Рекомендацій для надійного штучного інтелекту». Так, в Повідомленні Європейської Комісії щодо ШІ: «Штучний інтелект (AI) відноситься до систем, які демонструють розумну поведінку, аналізуючи навколишнє середовище та вживаючи дій – з певним ступенем автономності – для досягнення конкретних цілей. Системи на основі штучного інтелекту можуть бути суто програмними, які діють у віртуальному світі (наприклад, голосові помічники, програмне забезпечення для аналізу зображень, пошукові системи, системи розпізнавання мови та обличчя), або штучний інтелект може бути вбудований в апаратні пристрої (наприклад, вдосконалені роботи, автономні автомобілі, дрони або додатки Інтернету речей)» [6].

Вбачається, що Європейською Комісією пропонується досить широке та «розпливчате» визначення ШІ, у цьому разі ШІ може розглядатися як в якості наукової дисципліни так і сучасної технології.

У Торонтській декларації (Захист принципів рівності та недискримінації в системах машинного навчання) [7], підготовленій та опублікованій у травні 2018 року під керівництвом неурядових організацій Amnesty International та групи із захисту цифрових прав Access Now, Монреальській декларації про відповідальний розвиток штучного інтелекту від 24 січня 2018 року [8], а також у Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку, схваленій 22 травня 2019 року із змінами від 03 травня 2024 року [9], за рекомендацією Комітету з політики цифрової економіки (CDEP), цілі та підходи до захисту прав людини в сфері застосування ШІ висвітлено у цьому ж розрізі.

На універсальному рівні зараз немає міжнародного договору, присвяченого питанням ШІ. Між тим, увага як універсальних так і регіональних міжнародних організацій, таких як ООН та Рада Європи, зосереджена на розробці етичних принципів у сфері ШІ. За останні п'ять років було прийнято різні типи норм «м'якого» права (soft law),

що чітко вказує на вектор розвитку, якого бажано дотримуватися державам при створенні правової бази для регулювання ШІ. Зокрема, у листопаді 2019 року ЮНЕСКО було доручено розробити рекомендації щодо етичних аспектів ШІ; 7 вересня 2020 року підготовано перший проект цього документа [10].

Рекомендацію щодо етичних аспектів ШІ (41 С/23) було затверджено державами-членами на 41-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 14 вересня 2021 року. У першому розділі Рекомендації наголошується, що «етичні принципи в цій Рекомендації виступають як гнучка основа для нормативної оцінки, а також методичного керівництва в питаннях застосування технологій на основі ШІ, розглядаючи людську гідність, благополуччя людини і недопущення заподіяння шкоди як цільовий орієнтир та йдучи корінням в етику науки і технологій» [11].

Між тим у розділі IV під назвою «Області, що вимагають прийняття стратегічних заходів» надано цілком конкретні рекомендації щодо правового регулювання відносин, пов'язаних зі створенням та використанням ШІ. Рекомендації визначають десять таких пріоритетних областей: оцінка етичного впливу; етичне управління та керівництво; політика щодо даних; розвиток та міжнародне співробітництво; навколишнє середовище та екосистеми; гендерна рівність; культура; освіта та наукові дослідження; економіка та ринок праці; здоров'я та соціальне благополуччя [11].

Вищезгадана Рекомендація Ради ОЕСР щодо штучного інтелекту [9], вважається першим міжурядовим стандартом у сфері ШІ. Рекомендація визначила п'ять ціннісно-орієнтованих принципів щодо просування ШІ, чотири рекомендації щодо національної політики та принцип міжнародного співробітництва для просування «ШІ, який заслуговує на довіру». Згадані принципи включають: інклюзивне зростання, сталий розвиток й добробут; орієнтовані на людину цінності та справедливості; прозорість і зрозумілість; надійність, безпека та безпека; підзвітність.

1–2 листопада 2023 року понад сто представників з усього світу зібрались у Великій Британії на Глобальний саміт з безпеки штучного інтелекту (Global AI Safety Summit). Основною темою саміту було обговорення найкращих практик щодо управління ризиками, пов'язаними з новітніми досягненнями у сфері ШІ. Однак саме Декларація Блетчлі (Bletchley Declaration) [12], представлена на початку саміту, підкреслила важливість питання ШІ для урядів держав-учасниць.

Декларація Блетчлі, яку уряд Великої Британії назвав «першою у світі» угодою такого роду, була схвалена 28 державами, включаючи Україну, та ЄС. Цей документ свідчить про колективне зобов'язання проактивно управляти потенційними ризиками, пов'язаними з так званим «передовим ШІ» (тобто високопродуктивними моделями ШІ загального призначення), щоб забезпечити їх безпечну та відповідальну розробку і впровадження. Зокрема, підписанти Декларації зобов'язуються визначити ризики для безпеки ШІ (переважно через наукові дослідження) і розробити політику, засновану на оцінці ризиків, для забезпечення безпеки у зв'язку з цими ризиками. У Декларації визнається можливість використання різних підходів для досягнення цих цілей, але підкреслюється важливість міжнародного співробітництва.

В Декларації неодноразово зазначаються «величезні глобальні можливості», який надає ШІ, а також необхідність застосування «проінноваційного та пропорційного

підходу до управління та регулювання, який максимізує переваги і враховує ризики, пов'язані з ШІ» [12].

21 березня 2024 року Генеральна Асамблея ООН одностайно прийняла свою першу глобальну резолюцію щодо ШІ, закликаючи держави-члени ООН захищати права людини, персональні дані та контролювати використання систем ШІ на предмет потенційних ризиків.

Резолюція «Використання можливостей безпечних, захищених та надійних систем штучного інтелекту для сталого розвитку» А/78/L.49, підготовлена під керівництвом США за співавторства 120 держав, була ухвалена консенсусом – без голосування.

Американська дипломатка, посол США в ООН Лінда Томас-Грінфілд слушно акцентувала у своїй промові: «Сьогодні всі 193 члени Генеральної Асамблеї ООН виступили в один голос, вирішивши керувати штучним інтелектом, а не дозволити йому керувати нами» [13].

Радник президента США з національної безпеки Джейк Салліван заявив, що на переговори щодо Резолюції пішло майже чотири місяці, проте це надало світу «основний набір принципів для керівництва наступними кроками у розвитку та використанні ШІ» [13].

Ця Резолюція ООН є останньою в серії глобальних зусиль урядів держав-членів ООН, спрямованих на розвиток ШІ, зважаючи на побоювання, що ШІ, серед інших небезпек, може звівчати демократичні процеси, посилити ймовірну шахрайську діяльність або призвести до значної втрати робочих місць.

Провідна регіональна міжнародна організація – Рада Європи, за результатами зустрічі в Гельсінкі (Фінляндія) в травні 2019 року створила Спеціальний комітет Ради Європи зі штучного інтелекту (САНАІ). Комітету було доручено розробити прийнятну правову базу для подальшого регулювання ШІ, і ця правова база мала ґрунтуватися на стандартах Ради Європи щодо проектування, розробки та застосування цифрових технологій у сферах прав людини, демократії та верховенства права. 3 грудня 2021 року Комітет опублікував «Прийнятні елементи правової бази щодо штучного інтелекту на основі стандартів Ради Європи у сфері прав людини, демократії та верховенства права» [14].

Документ враховував вже наявні розробки на рівні міжнародних організацій, а також поточну роботу у сфері правового регулювання ШІ. Разом з тим, необхідно відзначити, що бракує єдиного підходу до визначення самого терміну ШІ. Складність встановлення єдиного визначення полягає не лише в відмінності правових традицій, а й у технічній складовій такого визначення. Якщо звести його до мінімуму, то розширене тлумачення терміну стане неминучим, а якщо його деталізувати, то є ризик його дефляції. Таким чином, більшість дослідників рекомендує прийняти технічно нейтральний термін, який би охоплював випадки, безпосередньо пов'язані з потенційними небезпеками для прав людини, демократії та верховенства права. У документі відзначається практика роботи органів Ради Європи, у тому числі, у сфері кібербезпеки, захисту даних, правосуддя, а також практика ЄСПЛ, пов'язана із використанням інформаційних технологій.

Наприкінці 2018 року, Європейська комісія з питань ефективності правосуддя Ради Європи (СЕРЕJ) затвердила Європейську етичну хартію по використанню штуч-

ного інтелекту у судовій системі та її середовищі [15]. Хартія ґрунтується на п'яти ключових принципах: дотримання та поваги до основних прав, недискримінації, якості та безпеки, прозорості, неупередженості та довіри, контролю користувачем.

Як зазначає Н.М. Ахтирська, хартія призначена для державних й приватних зацікавлених сторін, відповідальних за проектування та розгортання інструментів і послуг ШІ, які включають обробку судових рішень і даних (машинне навчання або будь-які інші методи виходячи з науки про дані). Це також стосується осіб, які приймають державні рішення і відповідають за законодавчу чи регулятивну діяльність. Використання таких інструментів і послуг у судових системах спрямоване на підвищення ефективності та якості правосуддя, і його слід заохочувати. Однак це повинно здійснюватися з високим рівнем відповідальності, з належною повагою до основних прав людини, як це викладено в Європейській конвенції з прав людини та Конвенції про захист персональних даних [16, с. 17].

13 березня 2024 року Європейський парламент прийняв довгоочікуваний Регламенту ЄС про штучний інтелект (англ. Artificial Intelligence Act, AI Act) (Regulation COM/2021/206 final). Регламент, запропонований Європейською комісією ще 21 квітня 2021 року, має на меті створити єдину правову базу та підхід для регулювання ШІ, незалежно від галузі використання чи конкретної технології. Він поширюється на операторів систем ШІ як у ЄС, так і за його межами, якщо системи та засоби ШІ використовуються на території ЄС; охоплює всі сектори, за винятком правоохоронного (військового) та стосується всіх типів ШІ. Як регуляторний документ, він не надає прямих прав громадянам ЄС, але встановлює правила для постачальників систем ШІ та суб'єктів, що використовують їх у своїй професійній діяльності.

Як відзначають М. Віл та Ф. Зейдервен Боргесіус, Регламент містить багато розумних елементів, проте, й має серйозні недоліки [17, р. 112]. Зазначимо, що верховенство права ЄС обмежує національні спроби керувати юридичними наслідками використання систем ШІ й Регламент у майбутньому може сприяти дерегуляції більше, ніж унормувати фактично існуючий стан речей у сфері ШІ.

17 травня 2024 року під час щорічного засідання Комітету міністрів Ради Європи у Страсбурзі, було ухвалено першу юридично обов'язкову міжнародну угоду – Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права [18]. Ця Конвенція відкрита для приєднання не лише для європейських держав, а й інших держав світу, й охоплює всі аспекти застосування та ризиків, пов'язаних із ШІ, зокрема, з точки зору дотримання стандартів прав людини, демократії та верховенства права.

Конвенція розроблялася упродовж двох років спеціальним міжурядовим комітетом, до якого входили представники 11 держав, що не є членами Ради Європи, а також представники бізнесу та громадянського суспільства. Конвенція регулює використання ШІ як у державній, так і в недержавній сферах. Сторонам Конвенції пропонується два варіанти регулювання використання ШІ в приватному секторі: або безпосереднє зобов'язання дотримуватись положень Конвенції, або вжиття «інших заходів» відповідно до національного законодавства. Держави-учасниці мають вживати заходів для виявлення, запобігання та зменшення можливих ризиків, пов'язаних з ШІ, а також розглянути обмеження чи заборону в тих випадках,

коли використання технологій ШІ становить загрозу дотриманню прав людини. Також держави мають створити законодавчі механізми для захисту осіб, чії права порушуються через технології ШІ, і забезпечити процедурні запобіжники, такі як попередження осіб про взаємодію зі ШІ. Конвенція серед іншого вимагає запровадження запобіжних заходів від зловживання ШІ для підриву демократичних інституцій і процесів.

Держави не зобов'язані дотримуватися вимог Конвенції у питаннях, пов'язаних із захистом національної безпеки, але мають забезпечити таке використання технологій ШІ, яке б не порушувало міжнародне право. Конвенція не поширюється на питання національної оборони та дослідницьку діяльність, за винятком випадків, коли тестування систем ШІ може створювати ризики для прав людини, демократії та верховенства права. Держави-учасниці мають створити незалежний механізм для нагляду за дотриманням положень Конвенції. Рамкову конвенцію буде відкрито для підписання 5 вересня 2024 року на Конференції міністрів юстиції Ради Європи «До відповідальності за міжнародні злочини, скоєні в Україні», що відбудеться 4–5 вересня 2024 року у Вільнюсі (Литва).

Як бачимо, на міжнародному рівні прийнято значну кількість документів у сфері етики та правового регулювання ШІ, над удосконаленням яких постійно ведеться робота, в той же час, складно не погодитись з позицією Спеціального доповідача з питання про заохочення та захист права на свободу думок та їх вільне вираження Девіда Кея, поданою Генеральній Асамблеї ООН відповідно до Резолюції 34/18 Ради з прав людини ООН, «У той час як етика є найважливішою основою для вирішення конкретних проблем у галузі ШІ, вона не підміняє права людини, яких кожна держава за законом зобов'язана дотримуватися. Компанії та уряди мають забезпечити міцну інтеграцію міркувань та зобов'язань щодо прав людини у всі аспекти функціонування ШІ, незважаючи на те, що вони розробляють етичні кодекси та рекомендації» [19].

Окрім іншого, у ситуації із правовим регулюванням ШІ на основі етичних принципів норми «м'якого» права (soft law) вже фактично сформовані, наприклад, Рекомендації, схвалені ЮНЕСКО, містять детальні та змістовні вказівки щодо модернізації національного законодавства, при цьому, ми бачимо, що держави Європи утримують лідерство у світі питань формування норм «твердого» права (hard law), лише за останні місяці було схвалено Регламент ЄС про штучний інтелект та Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права.

Висновки. На міжнародному та регіональному рівнях паралельно триває активна робота над створенням політичних, стратегічних та концептуальних документів у сфері застосування ШІ.

Інноваційно-технологічні зміни впливають не лише на всі аспекти життя сучасного суспільства, а й на основні права людини, такі як приватність, свобода думки, доступ до інформації, трудові права, право на справедливий суд та правовий захист. Сучасна правова парадигма змінюється, і це може призвести до ризиків відходу від гуманістичних цінностей права.

Регулювання інноваційної діяльності має узгоджуватися із вже існуючими принципами та нормами міжнародного права, зокрема, принципом загальної

поваги і захисту прав людини та міжнародними стандартами прав людини. Пошук балансу інтересів між суспільством, урядами держав, розробниками технологій ШІ та бізнес-спільнотою залишається важливим завданням для міжнародних міжурядових та неурядових організацій й урядів держав на найближчі роки.

Міжнародно-правове регулювання технологій ШІ здійснюється переважно за рахунок норм «м'якого» права», проте комплексного підходу до регулювання відносин щодо створення та використання технологій ШІ поки що немає. Забезпечення балансу етичних ціннісних засад та безпекових інтересів залишається питанням, яке потребує подальших наукових розвідок та системної правотворчої діяльності.

Однак, ефективність глобального міжнародного договору наразі викликає сумніви через низку причин, включаючи відсутність єдиної юридичної термінології та терміносистеми, єдності цілей і завдань регулювання та спільної політики держав в сфері обробки та захисту персональних даних.

Література

1. Etzioni O. No, the Experts Don't Think Superintelligent AI is a Threat to Humanity. *MIT Technology Review*. URL: <https://www.technologyreview.com/2016/09/20/70131/no-the-experts-dont-think-superintelligent-ai-is-a-threat-to-humanity/> (date of access: 31.05.2024).
2. Городиський І. М. Тенденції розвитку правового регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 51–57.
3. Asilomar AI Principles – Future of Life Institute. *Future of Life Institute*. URL: <https://futureoflife.org/open-letter/ai-principles/> (date of access: 31.05.2024).
4. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html (date of access: 31.05.2024).
5. Ethics guidelines for trustworthy AI. *Shaping Europe's digital future*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (date of access: 31.05.2024).
6. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Artificial Intelligence for Europe. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2018:237:FIN> (date of access: 31.05.2024).
7. The Toronto Declaration. Protecting the right to equality and non-discrimination in machine learning systems. URL: <https://www.torontodeclaration.org/declaration-text/english/> (date of access: 31.05.2024).
8. Montréal Declaration on Responsible AI. Déclaration de Montréal IA responsable. URL: <https://montrealdeclaration-responsibleai.com> (date of access: 31.05.2024).
9. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments*. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449> (дата звернення: 31.05.2024).
10. UNESDOC. (2020, September 7). Ad Hoc Expert Group (AHEG) for the preparation of a draft text of a recommendation on the ethics of artificial intelligence: First draft of the recommendation on the ethics of artificial intelligence. *Unesdoc Digital Library*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373434>
11. UNESDOC. (2021, September 14). UNESCO. General Conference, 41st, 2021: Draft Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. *Unesdoc Digital Library*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378931>
12. Prime Minister's Office, 10 Downing Street. The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023> (date of access: 31.05.2024).
13. UN adopts first global artificial intelligence resolution. *South China Morning Post*. URL: <https://www.scmp.com/news/world/article/3256281/un-adopts-first-global-artificial-intelligence-resolution> (date of access: 31.05.2024).

14. CAHAI, Possible elements of a legal framework on artificial intelligence, based on the Council of Europe's standards on human rights, democracy and the rule of law, 3 December 2021: <https://rm.coe.int/cahai-2021-09rev-elements/1680a6d90d>

15. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

16. Ахтирська, Н. М. (2023). Етична хартія про використання штучного інтелекту в судовій системі: запрошення до дискусії та заклик до впровадження. *Технології добросовісного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (Одеса, 31 липня – 10 вересня 2023 року). С. 17–20. URL: https://cuesc.org.ua/images/informlist/Maket_advanced_training_PSAU.pdf

17. Veale, M., & Zuiderveen Borgesius, F. (2021, July 6). Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. <https://doi.org/10.9785/cri-2021-220402> (дата звернення: 31.05.2024).

18. Council of Europe. Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law Framework Convention. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/-/artificial-intelligence-human-rights-democracy-and-the-rule-of-law-framework-convention> (date of access: 31.05.2024).

19. Kaye D. Promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression : note / by the Secretary-General : *General Assembly, 73rd session. A/73/348*. 2018. URL: https://digitallibrary.un.org/record/1643488/files/A_73_348-EN.pdf (date of access: 31.05.2024).

Анотація

Кутовий О. В. Перспективи міжнародно-правового регулювання штучного інтелекту. – Стаття.

Статтю присвячено актуальній проблематиці міжнародно-правового регулювання штучного інтелекту. Штучний інтелект стрімко розвивається та знаходить застосування у різних сферах життя, таких як освіта, медицина, промисловість, правосуддя тощо. Проблематика полягає в необхідності адаптації наявних правових норм до нових технологічних реалій та створення ефективних моделей регулювання штучного інтелекту, які б враховували етичні цінності та безпекові інтереси.

Метою статті є оцінка сучасного стану та визначення перспектив міжнародно-правового регулювання штучного інтелекту на універсальному та регіональному рівнях.

Здійснено аналіз нормативно-правової бази на універсальному (ООН, ОЕСР, ВОІВ та ін.) та регіональному рівнях (Рада Європи, Європейська патентна організація).

Автором наголошено на необхідності комплексного підходу до регулювання штучного інтелекту, що включає етичні аспекти, правосуб'єктність та відповідальність за шкоду, заподіяну цими технологіями. У статті аналізуються зусилля міжнародних організацій, таких як ООН, ОЕСР, ВОІВ та РС, спрямовані на розробку нормативних актів і рекомендацій у цій сфері. Особлива увага приділяється документам, які мають вплив на правове регулювання штучного інтелекту, зокрема Азіломарським принципам, Декларації Блетчлі, та рекомендаціям ОЕСР.

Визначено, що існує значна кількість концептуальних документів та програм, що спрямовані на правове регулювання штучного інтелекту, однак відсутній єдиний підхід до визначення термінології та встановлення загальних стандартів.

Обґрунтовано необхідність здійснення системного наукового дослідження та правотворчої діяльності для забезпечення балансу між етичними та безпековими аспектами використання штучного інтелекту. Особлива увага приділяється питанням уніфікації юридичної термінології та розробці глобального міжнародного договору у сфері штучного інтелекту, що наразі викликає сумніви через різницю в цілях, завданнях та політиках окремих держав.

Ключові слова: штучний інтелект, робототехніка, міжнародне право, міжнародні договори, правове регулювання, права людини, етичні аспекти, безпекові аспекти, уніфікація термінології.

Summary

Kutovyi O. V. Perspectives on international legal regulation of Artificial Intelligence. – Article.

The article is dedicated to the pressing issue of international legal regulation of artificial intelligence (AI). AI is rapidly developing and finding applications in various fields of life, such as education, medicine, industry, justice, and more. The main challenge lies in the need to adapt existing legal norms to new technological realities and to create effective models of AI regulation that take into account ethical values and security interests.

The purpose of the article is to assess the current state and identify the prospects for international legal regulation of AI at both the universal and regional levels.

An analysis of the regulatory framework at the universal level (UN, OECD, WIPO, etc.) and regional levels (Council of Europe, European Patent Organization) has been conducted.

The author emphasizes the necessity of a comprehensive approach to AI regulation, including ethical aspects, legal personality, and liability for damages caused by these technologies. The article analyzes the efforts of international organizations such as the UN, OECD, WIPO, and the Council of Europe aimed at developing regulatory acts and recommendations in this field. Special attention is paid to documents influencing AI legal regulation, including the Asilomar Principles, the Bletchley Declaration, and OECD recommendations.

It has been determined that there are numerous conceptual documents and programs aimed at the legal regulation of AI, but there is no unified approach to defining terminology and establishing common standards.

The necessity of conducting systematic scientific research and legislative activities to ensure a balance between ethical and security aspects of AI use is substantiated. Special attention is given to the issues of unifying legal terminology and developing a global international treaty on AI, which currently raises doubts due to differences in the goals, tasks, and policies of individual states.

Key words: artificial intelligence, robotics, international law, international treaties, legal regulation, human rights, ethical aspects, security aspects, terminology unification.

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.11>

А. А. Лисак

ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. В умовах сьогодення принцип верховенства права є ключовим інструментом для забезпечення охорони та захисту прав людини, в тому числі в контексті кримінальної юрисдикції, в межах якої кожне судове рішення впливає на подальшу долю підсудного. У цьому аспекті важливу роль відіграють рішення Європейського суду з прав людини (далі по тексту – ЄСПЛ), які є обов’язковими до виконання в Україні, виходячи з положень ст. 46 Конвенції про захист прав та основоположних свобод, а також ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини».

Вперше на міжнародному рівні принцип верховенства права був закріплений в Статуті Ради Європи 1949 року, який наголосив на фундаментальності цього принципу для всіх членів Ради Європи [1, с. 5]. Так, стаття 3 Статуту проголошує, що «кожний член Ради Європи обов’язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією» [2]. Подальший розвиток ідеї верховенства права отримали в Конвенції про захист прав та основоположних свобод 1950 року (далі по тексту – Конвенція), в преамбулі якої підкреслено, що «уряди європейських держав [...] є єдиними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права» [3]. Незважаючи на те, що Конвенція згадує про верховенство права лише в преамбулі, це визнання відіграло надзвичайно важливу роль в утвердженні та розбудові верховенства права в європейській спільноті, що згодом було відображено в практиці ЄСПЛ.

Разом з тим станом на сьогодні кримінально-правові аспекти тлумачення принципу верховенства права ЄСПЛ залишаються малодослідженими, що має наслідком неефективність застосування відповідної практики ЄСПЛ національними судами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти реалізації принципу верховенства права в практиці ЄСПЛ досліджувались у роботах В.К. Волошиної [4], С.П. Головатого [5], О.П. Горпинюк [6], О.П. Кучинської [7], М.В. Мазура [8], О.С. Олійник [9], А.А. Пухтецької [10], Т.А. Цувіної [11] та інших. Разом з тим зазначені вчені, як правило, не торкалися виключно кримінально-правового аспекту тлумачення принципу верховенства права ЄСПЛ та аналізували його в цілому як принцип права.

Метою цієї статті є спроба дослідити тлумачення принципу верховенства права в рішеннях ЄСПЛ тільки в кримінально-правовому вимірі.

Виклад основного матеріалу. Після набрання чинності Законом України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», стаття 17 якого передбачає, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію

та практику Суду як джерело права, питання стосовно значення рішень ЄСПЛ як джерел вітчизняного кримінального права набуло актуальності [12]. Під практикою суду розуміється практика ЄСПЛ, а також практика Європейської комісії з прав людини (ч. 1 ст. 1 цього Закону) [12]. Слід зауважити, що зазначений Закон не накладає обмеження для галузей національного права, в межах яких практика ЄСПЛ визнається джерелом права [13, с. 23]. Більше того, практика ЄСПЛ станом на сьогодні є чи не єдиним проявом судової діяльності, яку законодавець прямо визнає джерелом права.

Чинний КК України не містить у своєму тексті жодних згадок про обов'язковість врахування практики ЄСПЛ під час застосування кримінально-правових норм. Водночас ч. 2 ст. 8 КПК України передбачає, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [14].

Цілком обґрунтованою видається позиція П.П. Андрушка, згідно з якою джерелами кримінального права можна вважати правові позиції ЄСПЛ, що містяться в рішеннях, в межах яких суд тлумачить норми Конвенції та дає оцінку змісту окремих ознак складів кримінальних правопорушень, встановлених вітчизняним законодавцем, з точки зору відповідності останніх приписам Конвенції, як вони трактуються ЄСПЛ [15, с. 20].

П.С. Берзін додатково зауважує, що значення рішень ЄСПЛ для застосування кримінально-правових норм полягає в тому, що зазначені рішення вміщують в собі тлумачення норм Конвенції, що прямо впливає на з'ясування національними судами змісту норм Кримінального кодексу України та їх застосування. Крім того, в своїх рішеннях ЄСПЛ констатує порушення норм Конвенції, що, безумовно, також впливає на застосування національними судами кримінально-правових норм [16, с. 401–403].

Отже, можемо констатувати, що рішення ЄСПЛ, в якому суд робить певні висновки щодо змісту кримінально-правової норми цілком справедливо є джерелом кримінального права.

Характеризуючи практику ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права в кримінально-правовому аспекті, насамперед слід наголосити, що ЄСПЛ, розпочавши свою діяльність в 1959 р., зіштовхнувся з проблемою відсутності чітко напрацьованих критеріїв розуміння верховенства права, в тому числі в кримінальних справах, а тому став першопрохідцем в створенні міцного підґрунтя для подальшого тлумачення вказаного принципу кожною з країн-учасниць Конвенції.

Трактуючи принцип верховенства права, ЄСПЛ усталено уникає надання узагальненого та абстрактного тлумачення принципу, а замість цього зосереджує свою увагу на його окремих складових [17, с. 11]. Такий підхід суду є цілком обґрунтованим, оскільки, по-перше, тлумачення верховенства права здійснюються з врахуванням обставин конкретної справи, забезпечуючи більш гнучке та контекстуальне розуміння його сутності. По-друге, ЄСПЛ не обмежує правові системи держав-учасниць Конвенції вузькими рамками трактування принципу і водночас залишає за собою можливість реагувати на нові виклики в умовах сьогодення шляхом виокремлення нових елементів вищевказаного принципу.

В кримінально-правовому аспекті ЄСПЛ, здійснюючи тлумачення принципу верховенства права, також не робить виняток і зосереджує свою увагу на окремих складових цього принципу.

Так, у справі «Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France» автор художнього твору та його видавник були засуджені за наклеп, який виявився у викривленні в романі історичних фактів. Вирішуючи питання наявності у заявників можливості передбачити ймовірність притягнення їх до кримінальної відповідальності за їхні діяння, суд підкреслив, що норма права повинна бути сформульована достатньо точно для того, щоб індивід міг самостійно, а за потреби з відповідною юридичною консультацією, передбачити, які наслідки матимуть для нього конкретні діяння [18]. Пізніше вказаний висновок було покладено в основу рішення ЄСПЛ у справі «Веренцов проти України» [19].

В цих рішеннях ЄСПЛ наголосив на важливості правової визначеності та передбачуваності кримінально-правових норм як прояві дії принципу верховенства права.

В рішенні «Navalnyye v. Russia» заявник обвинувачувався у скоєнні шахрайства шляхом відмивання коштів через підконтрольну йому компанію. ЄСПЛ вирішив, що національні суди дуже широко та непередбачувано здійснили тлумачення кримінально-правової норми, інкримінованої заявнику, не беручи до уваги фактичні обставини справи [20]. Відтак передбачуваність кримінального закону стала центральним елементом принципу верховенства права в рішенні ЄСПЛ у справі «Navalnyye v. Russia».

Рішення «Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia» містить висновок суду про те, що «у певних випадках тривале толерування владою певної кримінально караної діяльності може призвести до її фактичної декриміналізації, проте лише той факт, що інших осіб не переслідували і не судили, не може вважатись підставою для звільнення від кримінальної відповідальності засудженої особи, або ж зробити непередбачуваним визнання її винною» [21]. В зазначеному рішенні ЄСПЛ вже вкотре зосередив свою увагу на передбачуваності наслідків застосування кримінально-правових норм як складовій частині принципу верховенства права.

У справі «Cantoni v. France» заявник був засуджений за незаконний продаж фармацевтичної продукції. Оскаржуючи рішення національних судів, заявник стверджував, що розповсюджену ним продукцію не можна вважати ліками в розумінні кримінально-правової норми, на підставі якої він був притягнутий до кримінальної відповідальності. Суд зазначив, що «...особа повинна знати із тексту відповідного положення та, у разі необхідності, за допомогою його тлумачення судами, які дії та бездіяльність призводять до кримінальної відповідальності та яке покарання буде призначено за дію та/або бездіяльність, про яку йдеться. Більш того, закон відповідатиме вимозі «передбачуваності», навіть якщо особа має звернутися за відповідною юридичною консультацією для того, щоб оцінити, у тій мірі, що є розумною за цих обставин, наслідки, до яких може призвести ця дія» [22].

При подібних обставинах ЄСПЛ підтвердив висновки національних судів про винуватість таких осіб: керівника товариства, яке займалось продажем цигарок, оскільки на упаковках останніх містився не передбачений законом напис («Delbos and others v. France») [23]; керівника товариства, яке займалось розпов-

сюдженням харчових добавок із забороненими компонентами («Ooms v. France») [24] та адвоката, який здійснював посередництво по усиновленню дітей без передбаченого законом дозволу («Stoica v. France») [25].

Як бачимо, у вищенаведених рішеннях якість кримінального закону стала центральною категорією, через яку ЄСПЛ розкрив зміст принципу верховенства права.

В рішенні у справі «Jorgic v. Germany» суд розглядав скаргу заявника, який був засуджений в ФРН за скоєння злочинів геноциду на Балканах у 1990-х рр. Заявник скаржився на розширене тлумачення національними судами кримінального закону, що не базувалось ні на німецькому, ні на міжнародному кримінальному праві, та, як наслідок, неправильну кваліфікацію його діянь, як геноциду. Разом з тим ЄСПЛ не погодився з позицією заявника і наголосив, що «...якби чітко не була написана правова норма будь-якої системи, включаючи кримінальне право, завжди неминуче з'явиться елемент судового тлумачення [...] тлумачення національними судами злочину геноциду можна розумно вважати таким, що відповідає суті цього злочину, і котре могло бути розумно передбачене заявником на час подій» [26].

ЄСПЛ констатував можливість криміналізації діяння шляхом розширювального тлумачення норм кримінального закону, якщо це узгоджується з суттю кримінального правопорушення та є розумно передбачуваним. Як бачимо, в зазначеному рішенні ЄСПЛ розтлумачив принцип верховенства права через ідею розширювального трактування судом кримінально-правових норм.

В подальшому в рішенні «Веренцов проти України» суд зауважив, що незважаючи на високий рівень юридичної техніки, з яким було сформовано певну кримінально-правову норму, завжди існуватиме необхідність у здійсненні її тлумачення судом. Постійно необхідно буде здійснювати тлумачення або розмитих норм, або норм, які вимагають оновлення у зв'язку з новими обставинами. Не заперечуючи значення чіткості кримінально-правової норми, ЄСПЛ зауважив, що остання може спричинити надмірну жорстокість, а тому положення кримінального закону повинні мати властивість адаптуватись до змін, що досягається завдяки судовому тлумаченню [19]. В цьому рішенні ЄСПЛ також підкреслив важливість адаптації кримінально-правової норми судом до існуючих умов, що досягається шляхом відповідного судового тлумачення.

Схожий висновок простежується у справі «Kokkinakis v. Greece», відповідно до якого «...внаслідок загального характеру законів [прим. автора – мається на увазі кримінальних законів] їх формулювання не можуть бути абсолютно точними. Необхідність уникати надмірної жорсткості та йти в ногу з мінливими обставинами означає, що багато законів неминуче викладаються з використанням формулювань, які в більшій чи меншій мірі є невизначеними, а тлумачення і застосування таких актів залежить від практики», а тому потребують відповідного судового тлумачення [27]. Питання тлумачення кримінально-правових норм судом також підіймалось в рішенні «K.A. and A.D. v. Belgium», в якому підкреслювалось, що суд може брати до уваги наукове тлумачення кримінального закону в разі, якщо останнє збігається з практикою [28]. Разом з тим наукове тлумачення в жодному разі не може підміняти собою релевантну судову практику («Dragotoniu and Militaru-Pidhorni v. Romania») [29].

Можемо спостерігати, що у вказаних рішеннях ЄСПЛ трактує принцип верховенства права через такі елементи, як законність та доступ до правосуддя, представленого незалежними та неупередженими суддями, які будучи фахівцями в галузі права, спроможні здійснювати належне тлумачення кримінально-правових норм.

Окрему групу складають рішення ЄСПЛ, в яких досліджуються питання притягнення осіб до кримінальної відповідальності із застосуванням зворотної дії норм кримінального закону в часі. Наприклад, в рішенні «Kononov v. Latvia» національні суди засудили заявника за вчинені ним вбивства мирних мешканців в складі партизанського загону у 1944 р. Заявник наполягав, що, по-перше, застосування до нього кримінального закону із зворотною дією в часі є недопустимим, а по-друге, вчиняючи інкриміновані йому діяння він не знав та не міг передбачити, що вони будуть криміналізовані надалі. ЄСПЛ наголосив, що «...з огляду на кричущо протиправний характер жорстокого ставлення і вбивства дев'яти селян за встановлених обставин операції 27 травня 1944 року (параграфи 15-20 вище), навіть найповерховіші розмірковування заявника підтвердили б, що спірні діяння, принаймні, ризикують суперечити законам і звичаям війни, як їх розуміли на той час, і, зокрема, можуть бути військовим злочином, за який він, як командир, ніс би особисту і кримінальну відповідальність» [30].

У справі «Scoppola v. Italy» національні суди призначили заявнику покарання у вигляді довічного позбавлення волі всупереч змінам в кримінальне законодавство, які відбулися під час судового розгляду справи та відповідно до яких до заявника мало бути застосовано покарання у вигляді 30 років позбавлення волі. ЄСПЛ одноголосно наголосив, що італійські суди, керуючись принципом зворотної дії в часі більш м'якої кримінально-правової норми, мали застосувати до заявника найбільш сприятливу норму з найбільш лояльним покаранням, що є частиною верховенства права [31].

Вказані рішення суду тлумачать принцип верховенства права через елемент законності, а саме через таку складову законності, як наявність кримінально-правової норми, яка діяла в момент вчинення інкримінованого діяння.

В окремих рішеннях ЄСПЛ дає оцінку конкретному складу кримінального правопорушення, передбаченого кримінальним законом держави-учасниці Конвенції та його відповідності верховенству права. Зокрема, у справі «Liivik v. Estonia» заявник був засуджений національними судами за зловживання посадовим становищем. За законодавством Естонії однією з обов'язкових ознак цього злочину була можливість завдання значної шкоди, однак критерії такої шкоди нормативно визначені не були. Національні суди прийшли до висновку, що діяння заявника, як високопосадовця, спричинили значну моральну шкоду, так як суперечили загальному почуттю справедливості. Заявник стверджував, що кримінально-правова норма, на підставі якої він був засуджений, мала розмитий зміст. ЄСПЛ погодився із заявником та підкреслив, що кримінально-правові норми не можуть використовувати занадто широкі поняття та нечіткі критерії для визначення складу кримінального правопорушення. В протилежному випадку особи автоматично позбавляються можливості передбачити, що їхня поведінка може бути розцінена як кримінальне правопорушення [32].

Вбачається, що якість кримінального закону та законність знову стали головними елементами, через які ЄСПЛ розтлумачив зміст принципу верховенства права у вказаному рішенні.

Таким чином, в своїй практиці ЄСПЛ надає перевагу поелементному підходу тлумачення принципу верховенства права, тобто розкриття його змісту через окремі складові.

Станом на сьогодні рішення ЄСПЛ, особливо ті, в яких розкриваються складові елементи принципу верховенства права, є невід'ємним атрибутом майже кожного судового рішення в національній судовій системі. Однак дослідження релевантної судової практики свідчить про те, що наразі залишається досить високим рівень формальних та декларативних посилань на правові позиції ЄСПЛ, зумовлених бажанням судді продемонструвати свою «сучасність» та прихильність до європейського права [33, с. 52].

Не становлять виняток судові рішення, ухвалені під час розгляду кримінальних справ. Наприклад, в ухвалі Рівненського міського суду від 20.09.2021 р. у справі №569/13539/21 слідчий суддя вирішував питання роз'яснення своєї попередньої ухвали про накладення арешту на майно. В якості мотивування свого рішення щодо роз'яснення ухвали слідчий суддя навіть цитує з рішень ЄСПЛ у справі «Мельник проти України», «Perezde Rada Cavanilles v. Spain», «Miragall Escolano and Others v. Spain», «Zvolsky and Zvolska v. The Czech Republic» щодо правил регулювання строків для подання процесуальних документів, які мають значення для забезпечення доступу до правосуддя та дотримання принципу юридичної визначеності як складника верховенства права. Не зупинившись на вказаному, слідчий суддя звернувся до рішень ЄСПЛ у справах «Олександр Волков проти України» та «Дія-97 проти України», в яких також суд розглянув питання передбачуваності норм закону та юридичної визначеності [34].

Як бачимо, слідчий суддя виклав в своїй ухвалі численні цитати з різноманітних та логічно не пов'язаних між собою рішень ЄСПЛ щодо окремих елементів верховенства права, які поклав в основу мотивувальної частини своєї ухвали. Слідчий суддя вирішив не пояснювати, яким чином правові позиції ЄСПЛ з наведених ним рішень вплинули на мотивувальну частину ухвали. Внаслідок такого поверхневого підходу застосування практики ЄСПЛ зазначена ухвала сприймається не як повноцінний юридичний документ, а як сукупність цитат, заготовлених для мотивування будь-якого судового рішення.

Наведене свідчить про неправильне застосування національними судами практики ЄСПЛ під час розгляду кримінальних справ, що виявляється, зокрема, у перекручуванні та вибіркового цитуванні рішень ЄСПЛ, що призводить до спотворення їх змісту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовому вимірі продемонструвало, що ЄСПЛ, здійснюючи таке тлумачення, спирається на поелементний підхід та виділяє з вказаного принципу окремі складові, серед яких найчастіше зустрічаються законність, юридична визначеність, передбачуваність та якість кримінального закону.

В чинному КК України відсутнє положення про застосування кримінально-правових норм з обов'язковим врахуванням практики ЄСПЛ. Однак незважаючи на вказане, висновки ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права мають обов'язковий характер для національних судів, оскільки практика ЄСПЛ є джерелом права, виходячи з норм Конвенції, Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» та КПК України, а тому останні повинні безумовно застосовуватись та враховуватись судами під час розгляду кримінальних справ.

Аналіз національної судової практики свідчить про ряд проблем, пов'язаних з фрагментарним, нечітким, неповним та подекуди помилковим викладенням судами правових позицій ЄСПЛ стосовно тлумачення принципу верховенства права, що свідчить про низький якісний стан застосування національними судами практики ЄСПЛ в процесі розгляду кримінальних справ. Відтак тлумачення принципу верховенства права національними судами в кримінально-правовому аспекті, в тому числі в контексті практики ЄСПЛ, вимагає подальших наукових досліджень.

Література

1. Шаповал В. М. Верховенство закону як принцип Конституції України. *Право України*. 1999. № 1. С. 5–8.
2. Статут Ради Європи : Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. : станом на 31 жовт. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 28.05.2024).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 28.05.2024).
4. Волошина В. К. Верховенство права та законність як принципи кримінального провадження в розрізі практики Європейського Суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 250–255.
5. Головатий С. Верховенство права : монографія у 3-х книгах. Київ : Фенікс, 2006.
6. Горпинюк О. Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальних провадженнях в Україні : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 2024 с.
7. Кучинська О., Фулей Т., Бараннік Р. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ “Вид-во “Аспект Поліграф”, 2013. 228 с.
8. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навчальний посібник / М. Мазур та ін. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
9. Олійник О. С. Принципи кримінального права в світлі практики ЄСПЛ. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 254–260.
10. Пухтецька А. А. Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія. Київ : Юрид. думка, 2010. С. 111.
11. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–378.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV : станом на 2 груд. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
13. Кримінальне право. Загальна частина: науково-експертні висновки / за ред. П. С. Берзіна. Київ : Алерта, 2024. 662 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
15. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Адвокат*. 2011. № 8(131). С. 10–22.

справах та приходять до висновку, що ЄСПЛ при здійсненні тлумачення досліджуваного принципу надає перевагу поелементному підходу, тобто тлумаченню принципу верховенства права шляхом виділення в останнього ряду елементів. Крім того, тлумачення ЄСПЛ не є загальним та універсальним, а завжди витікає з обставин конкретної кримінальної справи. Автор узагальнює, що ЄСПЛ, трактуючи цей принцип в кримінально-правовому вимірі, найчастіше зосереджує свою увагу на таких його складових, як правова визначеність, передбачуваність та якість кримінально-правових норм, а також законність. Окремо в статті піднімається питання застосування релевантної практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права в кримінальних справах національними судами. Здійснивши поверхневе дослідження вітчизняної судової практики, автор прийшов до висновку про існування ряду проблем, пов'язаних з неправильним використанням відповідної практики ЄСПЛ національними судами. Відтак автор підкреслює, що існує необхідність у здійсненні подальших наукових досліджень з метою розробки пропозицій для виправлення даної ситуації та вдосконалення застосування в національних судових рішеннях практики ЄСПЛ щодо тлумачення принципу верховенства права у кримінально-правовому вимірі.

Ключові слова: принцип верховенства права, Європейський суд з прав людини, практика ЄСПЛ, судове тлумачення, судова практика, кримінально-правові аспекти.

Summary

Lysak A. A. Interpretation of the principle of the rule of law in the practice of the ECtHR: criminal law aspect. – Article.

The article is dedicated to examining the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR) regarding the interpretation of the principle of the rule of law in the criminal law aspect. The relevance of the topic is due to its insufficient coverage in scholarly works, thus requiring detailed analysis and research. The author's purpose is to investigate the interpretation of the principle of the rule of law in the ECtHR practice, focusing exclusively on the criminal law aspect. To achieve this goal, the author analyzes a series of the ECtHR judgments in criminal cases and concludes that the ECtHR prefers an element-based approach in interpreting the principle of the rule of law. The ECtHR favors the interpretation of the rule of law by identifying its individual components. Moreover, the ECtHR's interpretation is not universal but stems from the circumstances of every criminal case. The author concludes that the ECtHR, when interpreting this principle in the criminal law dimension, often focuses on elements such as legal certainty, predictability and quality of criminal law provisions, as well as legality. Additionally, the article discusses the application of relevant the ECtHR practice regarding the interpretation of the principle of the rule of law in criminal cases by national courts. After conducting a superficial examination of domestic judicial practice, the author concludes that there are several issues related to the improper using of the ECtHR practice by national courts. Therefore, the author emphasizes the necessity for further research in the given field in order to develop proposals for addressing this situation and improving the application of the ECtHR practice in national judicial decisions regarding the interpretation of the principle of the rule of law in the criminal law aspect.

Key words: principle of the rule of law, European Court of Human Rights, the ECtHR practice, judicial interpretation, judicial practice, criminal law aspects.

УДК 342.731:340.131.4(348.71:348.011.7)
DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.12>

В. М. Мельник

СЕРДИКІЙСЬКИЙ ЕДИКТ РИМСЬКОГО ІМПЕРАТОРА ГАЛЕРІЯ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ УМОВАХ ТЕТРАРХІЇ

Постановка проблеми. Проблематика легалізації християнства у законодавчій системі Римської імперії наповнена дискусійними положеннями [1, с. 18–19, 35–36]. Одним із них слід визнати кореляцію між нормами Сердикійського та Міланського Едиктів, а також міру участі імператора Галерія (305–311) в процесі християнізації цілої Римської імперії [2, р. 57]. Відповідно, мета даної статті – розглянути предмет правового регулювання Сердикійського (Нікомедійського) Едикту в контексті політичних трансформацій державної системи «тетрархії» [3, с. 7–12]. Для цього вважаю за необхідне з'ясувати не тільки зміст конкретного Едикту чи розтлумачити принципи функціонування «тетрархії», але і визначити адміністративно-територіальний обсяг повноважень східного чи західного августів – старших імператорів-співправителів. Також перспективним напрямком для наукових історико-юридичних досліджень залишається потенційний вплив прийняття християнства Великою Вірменією (301-303 роки) [4, с. 9].

Виклад основного матеріалу. Зима 310 р остаточно похитнула здоров'я східно-римського августа Галерія [5, р. 66]. Тяжке захворювання та усвідомлення невідворотності подальшої трагічної долі, змусили Гая Галерія, котрий розмістив тимчасовий особистий двір у Сердиці¹, скликати збори префектурних чиновників «Сходу» та «Іллірика». Важливо, що східний август публічно визнав повну невдачу всіх попередніх антихристиянських едиктів Діоклетіана і навіть покався у власній жорстокості стосовно християнських спільнот [6, р. 82]. На мій погляд, такий несподіваний розворот системи поглядів імператора Галерія цілком узгоджується з його хворобою. Цілком можливо, подібно до вірменського базилевса Тиридата III Аршакіда (287–330) [7], Галерій спробував знайти аналогічного Григорію Просвітителю авторитетного наставника в християнському середовищі.

Вже 30 квітня 311 р. Сердикійський Едикт Галерія офіційно скасував дію чотирьох антихристиянських едиктів Діоклетіана [8, р. 186]. Всі християни оголошувалися «чесними громадянами Римської імперії», якщо вони молилися Богу про спокій, мир і блага для Римської імперії. Едикт зобов'язував звільнити з ув'язнення всіх, хто перебував у тюрмі за звинуваченнями в сповіданні християнської віри, священстві чи єпископстві [6, р. 82]. Крім того, християнство набувало статусу «публічної релігії Римської імперії» (ставало офіційною релігією в масштабах Імперії), відповідно до чого віруючі набули права відкрито («публічно») молитися Богу, а також безперешкодно будувати та відвідувати християнські храми [9, р. 355–356].

Едикт 30 квітня 311 р. виявився офіційним «вибаченням» тяжко хворого августа-домінуса Галерія перед християнським співтовариством імперії за активну

¹ Антична «Сердика» (Serdica або Σερδική) – сучасна болгарська столиця Софія.

участь в організації семи років так званого «великого гоніння» (303–311 рр.) [10, р. 656]. Де-юре, Едикт констатував перемогу християнства над «давніми божествами». Видається, що Галерій, як і згаданий великовірменський базилевс Тиридат III Аршакід (287–330) [11], спробував врятувати власне згасаюче життя за допомогою християнських таїнств, але, незважаючи на очікування, помер уже 5 травня 311 р. [12, р. 39]. Швидше за все, життя августа Галерія скінчилося в Сердиці, тоді як церемонія прощання та поховання пройшла в іллірійському місті Фелікс Ромуліана [12, р. 39]². Прикметно, що август до самого кінця залишався вірним своїй «малій» балканській батьківщині – не лише іллірійським традиціям і обрядам, але і старим мітраїстським звичкам, пов'язаним із діоклетіановою інтерпретацією культу *Invictus Sol* [13]. Тим не менше, існує висока ймовірність прийняття Галерієм християнства безпосередньо перед смертю.

На жаль, Сердикійський Едикт Галерія досі не знайшов належного висвітлення в узагальнюючих курсах та, спеціально, історико-юридичній літературі [14; 15; 16; 17]. Зокрема, потребує фундаментального уточнення предмет регулювання акта. Так, деякі дослідники помилково вважають, буцімто Сердикійський Едикт легалізував християнство виключно на територіях префектури преторія «Сходу» [12, р. 40; 18, р. 15–28]³. Однак, Галерій на той час знаходився в межах префектури преторія «Іллірик»⁴. Зі свого боку, прихильники «східної» сфери дії едикту наводять факт окремого публічного виголошення положень акта перед мешканцями малоазійської Нікомедії. Не вважаючи останнє твердження достатнім аргументом, зазначаю: характер істинного праворозуміння Сердикійського Едикту стає зрозумілим лише за умови юридично коректного тлумачення системи діоклетіанової «тетрархії» [19, с. 45].

Перше. Проголошена після дворічної законодавчої підготовки (291–293 рр.) система «тетрархії» декларувала адміністративно-територіальну та політичну єдність Римської імперії, як республіки «за формою державного правління» [20, р. 25]⁵. Створення макродіоцезів «Схід» і «Захід», серед яких виокремлювалися префектури «Галлія» й «Іллірик» не змінювало статус єдності. Римська імперія часів Діоклетіана-Максиміана та Галерія-Флавія Севера⁶ залишалася об'єднаним на федеративних засадах політичним утворенням [21].

Друге. Публічне проголошення тексту кожного едикту, рескрипту чи постанови, виданої одним із імператорів-тетрархів було обов'язковим до виконання на всій території Римської імперії⁷. Законодавчою базою діоклетіанової тетрархії передбачалися попередні спільні консультації з питання публікації кожного імператорського нормативно-правового акта. Припускаю, Галерій уперше міг викласти свої міркування про необхідність легалізації християнства «імперато-

² Місто Felix Romuliana розташовувалося на території сучасного східносербського бальнеологічного курорту Гамзіград. Цезар Галерій особисто контролював проект побудови міста (298–300 рр.), оскільки воно присвячувалося його військовим звитягам над Іраном.

³ Звідси походить також прагнення іменувати Едикт «Нікомедійським».

⁴ У Сердиці (Софії).

⁵ Навіть в умовах державного режиму «домінату».

⁶ З 308 р. – Ліцинія (308–324).

⁷ Як на Заході, так і на Сході.

рам-співправителям», зібраним під його орудою на так званому «Карнунтському з'їзді» (11 листопада 308 року) [22, р. 195–196].

Існує ще один юридичний факт принципового значення. Повна юрисдикційна рівноправність «верховних імператорів» (тобто «августів-домінусів») передбачала: їхні нормативно-правові акти обов'язкові для виконання «цезарями-імператорами»⁸. В свою чергу, акти «цезарів-імператорів» підлягали затвердженню «августами» [3, с. 8–9]. Крім доволі непростого «тетрархіального» підходу, існувала ще й процедура ратифікації вищим органом законодавчої влади – Римським Сенатом. В останньому випадку, йшлося про ключовий елемент легалізації і легітимації будь-якої норми [23, р. 128–148].

Виходячи з визначення самої системи «тетрархії», легалізація християнства східним августом Галерієм, проведена 30 квітня 311 р. у Сердиці, стосувалася всієї території Римської імперії. (Точно так само, як опубліковані до того антихристиянські едикти Діоклетіана). Що цікаво, історики права практично не ставлять під сумнів загальноімперську сферу правозастосування едиктів Діоклетіана 303–304 рр. [9, р. 337; 10, р. 650; 12, р. 22; 22, р. 176], але чомусь безпідставно відкидають загальноімперську юрисдикцію Галерія в 311 р. [8, р. 186; 12, р. 40].

Як свідчать першоджерела [24, Euseb. Caes., Hist. eccl. IX. 8–9; 25, р. 304], легалізація християнства зустріла реальну політичну протидію лише з боку іллірійського цезаря Максиміна Дази (305–313) [24, Euseb. Caes., Hist. eccl. IX. 2. 1]. Мабуть, в його випадку, треба врахувати фактор особистої ненависті Максиміна Дази до Галерія⁹, оскільки він не отримав в 308 р. очікуваних повноважень «августа» Заходу Римської імперії. Порушуючи усталений порядок, Максимін Даза сам проголосив себе «домінусом-августом» у 310 р. [26, Aurelius Victor, De Caesaribus, 41. 1], але Галерій титулував його виключно «цезарем-імператором». Відповідно, якщо на підконтрольних Максиміну Дазі теренах не виконувалися норми Сердикійського Едикту, то передумовою цього була якраз узурпація 308–310 рр. [10, р. 659]. (Оскільки Карнунтський з'їзд 11 листопада 308 р. визнав Максиміна «цезарем» при «персоні» Галерія, то невиконання молодшим співправителем будь-яких приписів августу, слід кваліфікувати порушенням встановленої Діоклетіаном системи «тетрархії»).

Посилання істориків на «відмову» Максиміна Дази застосовувати норми Сердикійського Едикту [12, р. 149], що нібито слугує підтвердженням суто «східного характеру» легалізації християнства Галерієм [8, р. 186], треба визнати історіографічно шкідливим. Воно перекручує праворозуміння діоклетіанової «тетрархії», за умов якої рішення будь-якого «августа» було вищим законом для молодших співправителів («цезарів-імператорів»). Адже «цезарі-імператори» для того і «перебували при персонах» августів, аби виконувати отримані вказівки, одночасно контролюючи реалізацію загальної стратегії імперської політики «на місцях» (у діоцезах і провінціях) [27, р. 70–114].

Політико-правова рівність (цезарів і августів) зосереджувалася навколо єдиного титулу «імператор», стосувалася лише офіційного наслідування «цезарями» всіх

⁸ Цезарі були «молодшими співправителями» імператорів-августів.

⁹ При цьому, цезар Максимін Даза був зятем августу Галерія.

повноважень «августів» у майбутньому [15, с. 121]. Так, формальна рівність існувала, але закон усе ж таки зобов'язував «цезарів» узгоджувати свої дії із «августами».

Окрім невиконання Сердикійського Едикту на підконтрольних Максиміну Дазі територіях, у дослідницькій літературі [12, р. 39–40] також наводяться приклади нібито «бездіяльності» августа «Заходу» Валерія Ліциніана Ліцинія (308–324) та «його» молодшого співправителя – цезаря Константина I¹⁰. Для з'ясування обставин потрібно дати нарис загальної історичної ситуації в діоцезах Галлії та Італії наприкінці 310 р.

Передусім, самогубство Максиміана¹¹ [9, р. 352] залишило Константина I та Ліцинія наодинці з узурпатором Максенцієм (306–312), що протистояв будь-яким нормам Галерія, вважаючи персональними ворогами всіх учасників Карнунтського з'їзду [14]. Разом із тим, добре відомо: багато senatorів залишалися християнами навіть у кульмінацію «великого гоніння» 303–304 рр. Відповідно, нічого принципово не змінилося після «руїни», влаштованої Максенцієм і його батьком Максиміаном.

Очевидно, що християни становили важливу частину Римського Сенату, але не могли офіційно розглянути Сердикійський Едикт 30 квітня 311 р. саме через контроль узурпатора Максенція. Останній не надто заглиблювався в проблеми релігійної реформи і навіть відмовлявся визнавати авторитет Діоклетіана, котрий, уже на правах приватної особи, напередодні Карнунтського з'їзду, закликав «засудити» молодого італійського узурпатора [22, р. 196]. Відповідно, Максенцій не виконував ані вказівки діоклетіанових едиктів 303–304 рр.¹², ані норми Сердикійського Едикту 311 р.¹³ Узурпатор вважав себе юридично вищим і за Галерія, і за Діоклетіана.

Мало того, враховуючи сумний досвід політичного союзу із власним батьком¹⁴ [6, р. 89], узурпатор Максенцій публічно декларував прагнення одноосібного імператорства на кшталт політичної системи «принципату». (Політико-правовим ідеалом Максенцію здавалися управлінські моделі Александра Севера впродовж 222–235 рр. або Авреліана впродовж 270–275 рр.). Вочевидь, Максенцій хотів відмовитися від засадничих нововведень Діоклетіана [28].

При цьому, християни служили як в армії Максенція, у префектурі преторія, так і в префектурі Міста Рим [28]. Сам узурпатор вдавався до переслідувань лише тих християн, що публічно підтримували діоклетіанову «тетрархію» або одного з інших претендентів на престол. Ось чому невиконання Сердикійського Едикту в узурпованій Максенцієм Італії, на мій погляд, не повинно розглядатися належним «доказом» відсутності «права» східного августа Галерія (305–311) на загальноімперську законотворчість. Всі законні едикти, рескрипти та укази Діоклетіана з 1 березня 293 р. по 1 травня 305 р. свідчать зовсім про інше. Слово Галерія

¹⁰ У подальшому він стане Константином I «Святим» (306–337).

¹¹ Maximianus Herculius – законний август (співправитель Діоклетіана) в 286–305 рр., тетрарх від 293 р. Після унікальної відставки Діоклетіана (305), спробував узурпувати владу впродовж 306–308 і 310 рр.

¹² Спрямовані проти християнських общин.

¹³ Спрямовані на легалізацію християн.

¹⁴ Maximianus Herculius зрадив сина і вів проти нього війну. Пізніше зрадив також власного зятя Константина I і вимушено вчинив самогубство (310 рік).

юридично мусило мати повноцінну вагу для всіх провінцій Римської імперії, без виключень.

Не варто забувати і те, що галльська польова армія Константина I, була укомплектована за рахунок переможених у Британії піктів і розгромлених на Рейні франків, свевів, алеманнів. Серед варварських контингентів уже тоді траплялося немало християн. Крім того, з малоазійськими і сирійськими християнами, Константин, який пізніше стане «Святим», познайомився ще за ранньої юності, коли служив відповідальним чиновником канцелярії Діоклетіана та об'їздив усі «східні провінції» [6, р. 72–73]. Щонайменше, добре знання політичного досвіду Тиридата III Аршакіда, котрий оголосив християнство «єдиною релігією всіх вірмен» у 301 р. [7; 11], говорить на користь існування власного погляду Константина на Христову Віру [12, р. 47, 73–74]. Як «цезар», Константин I не підтримував відкриті гоніння проти християн на землях Британії і Галлії, але безжально знищував тих християнських публічних діячів, які називали його правління «узурпацією»¹⁵. Тобто модель поведінки Константина стосовно християн упродовж 306–313 рр. визначалася ступенем особистої відданості його персоні. Швидше за все, відданих християн з-поміж сенаторів, чиновників і солдатів, не чіпали ані Константин, ані Максенцій, ані навіть Максимін Даза (іллрійський опонент Галерія).

Водночас, Валерій Ліциніан Ліциній (308–324) отримав статус августа «Заходу» завдяки особистій ініціативі Галерія. Відтак, завжди вважався «його» креатурою і ніяк не міг протистояти законодавчим ініціативам східного августи [26, Aurelius Victor, De Caesaribus, 40].

Додатково, в контексті дискусії про Едикт 311 р., виникає ще одне історико-правове непорозуміння – стосовно юрисдикції пізнішого Міланського Едикту 313 р., виданого Константином I і Ліцинієм спільно [1, с. 35]¹⁶.

Якщо Міланський Едикт 313 р., на думку більшості дослідників, мав «загальноімперський характер», то чому ж Сердикійський Едикт 311 р. такого самого «загального характеру» не мав [12, р. 40]? Вирішення питання призводить до парадоксального висновку – історики погано знають систему римського публічного права і потребують її більш ґрунтовного опанування. Тільки комплексна взаємодія між галуззю юридичної історії та рештою історичних дисциплін, дозволить писати праці, засновані на реальних фактах, а не на ідеологічних упередженнях¹⁷.

Для прикладу, Діонісій Статакопулос впадає в іншу крайність. Він пише: «В 311 р. Галерій помер, офіційно поклавши край переслідуванням християн і подарувавши їм свободу віросповідання. Нащадки помилково приписували цю заслугу Ліцинію і Константину, котрі буцімто видали в Мілані відповідний едикт» [29]. Отож, провідний сучасний історик-візантиніст із Королівського коледжу Лондона взагалі заперечує факт існування Міланського Едикту. Д. Статакопулос воліє «передати» всі почесті справжнього евангелізатора Римської імперії августу Галерію. Хоча позиція Статакопулоса

¹⁵ Першопочатково, Константин I дійсно узурпував імператорські повноваження.

¹⁶ На мою думку, основна функція Міланського Едикту 313 р. – підтвердження норм Сердикійського Едикту.

¹⁷ Одним із упереджень залишається догматична апологетика постаті Константина Святого та повне ігнорування значення Галерія в процесах легалізації і легітимізації Християнської Церкви.

наразі знаходить окремих прихильників, але все ж таки заперечувати факт і самостійне всесвітньо-історичне значення Міланського Едикту не варто.

До речі, важлива колізія виникає також у нормативному тлумаченні обох едиктів. Якщо предметом Сердикійського Едикту стало виключно «християнство», то Міланський Едикт сфокусувався на релігійній «толерантності».

Так, Сердикійський Едикт від 30 квітня 311 р. проголосив християнство законною релігією у всіх провінціях Римської імперії, наказавши зупинити будь-які світоглядні переслідування християн [30, с. 359–368]. Однак, норми Сердикійського Едикту Галерія не стосувалися, скажімо, орієнтального маніхейства чи опонуючого християнству мітраїзму (релігійно-філософської системи іранського походження). Тут Діонісій Стакопулос по-своєму має рацію, надаючи історичні почесті августу Галерію [29]: Сердикійський Едикт, на відміну від Міланського, був присвячений суто імперській легалізації християнства, а не цілому комплексу релігійного життя суспільства [24, Euseb. Caes., Hist. eccl. IX].

Міланський Едикт передавав християнським еклезіям конфісковане за часів переслідувань майно, проте також проголошував абсолютну рівність інших релігій, вірувань і культів¹⁸. Тобто Міланський Едикт, попри переконання, поширене в навколоцерковній історіографії, не легалізував уже і без того легальне християнство, а лише підтвердив його новий формальний статус, при цьому, задекларувавши новий суспільний режим загальної релігійної рівності. З огляду на відмінності *предметів* Едиктів 311 і 313 рр., стає зрозумілим всесвітньо-історичне значення Сердикійського акта [30].

Підсумки. Отож, незважаючи на легалізацію християнства саме Галерієм (311 рік), єпископи та священники християнських еклезій Сходу, найбільше постраждали від його ініціатив, аж ніяк не бажали присвоювати Галерію ореол «євангелізатора». Постать Галерія, котрий особливо жорстоко знищував християн упродовж 303–305 рр., трагічно «відзначився» публічними спаленнями віруючих, надто погано пов'язувалася з феноменами апостольства чи святості. Для цієї суто ідеологічної ролі видавався набагато більше придатним Константин I. Саме він отримав у перспективі канонізацію і статус «Рівноапостольного». Однак, і тут існує застереження. В 313 р., публікуючи текст Міланського Едикту, Константин I діяв не самостійно, а в співавторстві з августом Ліцинієм. Також Міланський Едикт присвячувався зовсім іншим аспектам релігійної політики держави, аніж Сердикійський Едикт Галерія.

Відтак, євангелізаторські й рівноапостольні дії Константина I Святого, згідно з нормативною базою канонічного права, необхідно вбачати не тільки й не стільки в факті видання Міланського Едикту, скільки в проведенні Першого Вселенського Нікейського Церковного Собору 325 р., а також у подальших кроках, спрямованих на зрощування еклезій із державно-чиновницьким апаратом «домінантного» режиму. Як і в потенційному випадку августа Галерія, Константин прийняв таїнство хрещення вже на смертному одрі (337 р.)¹⁹.

Євсевій Кесарійський, сподвижник Константина I Святого, написавши «Церковну історію» та низку інших видатних праць, обґрунтував офіційну імперську позицію для спадкоємців Константина. Згідно з поглядами єпископа Євсевія, всі імператори

¹⁸ Включно з маніхейством і, для прикладу, зороастризмом.

¹⁹ Таїнство провів аріанський єпископ Євсевій Нікомедійський.

до Константина відрізнялися нетерпимістю і гоніннями супроти християн. Мовляв, Константин уперше зупинив «безперервні» гоніння та зробив християнство «головною релігією Римської Республіки». Хроніст Євсевій Кесарійський ніяк не бажав визнавати, що впровадження християнства в офіційні межі політичної системи Римської імперії насправді розпочав колишній сподвижник Діоклетіана – Галерій.

На мою думку, едикти 311 і 313 рр. конституювалися під відчутним впливом рескрипту²⁰ базилевса Тиридата III Аршакіда (287-330). Дійсно, прецедент легалізації християнства так званою «Великою Вірменією» слугував одним із локомотивів діоклетіанового «великого гоніння». Втім, минуло лише кілька років і позитивний досвід перетворення християнства на офіційну ідеологію вірменських провінцій, вказав августу Галерію та його наступникам (Константину і Ліцинію) єдиний правильний шлях суспільно-політичного розвитку Римської імперії.

Література

1. Мельник В. М. Еволюція міжнародно-правового статусу Ватикану: історія, сьогодення, українські акценти. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. 192 с.
2. Marcone Arnaldo. Pagano e cristiano. Vita e mito di Costantino. Bari : GLF editori Laterza, 2002. 228 p.
3. Мельник В. М. Правосуб'єктність Римської імперії в процесі інституціоналізації доміну: передумови та наслідки тетрархії. *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 4. С. 7–12.
4. Мельник В. М. «Великовірменська базилея»: клієнтська політика Римського Закавказзя та елементи її правової суб'єктності за режиму доміну (298–330 рр.). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 4(51). С. 7–11.
5. Jones Martin Hugh Arnold. Constantine and the Conversion of Europe. Toronto : University of Toronto Press, 1978. 222 p.
6. Odahl Charles Matson. Constantine and the Christian Empire. New York : Routledge, 2004. XVIII+400 pp.
7. Toumanoff Cyril. Studies in Christian Caucasian History. Washington D. C. : Georgetown University Press, 1963. 601 p.
8. Corcoran Simon. The Empire of the Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government A. D. 284–324. / Oxford Classical Monographs. New York : Clarendon Press of Oxford University Press. 1996. XIV+406 pp.
9. Potter David S. The Roman Empire at Bay: AD 180-395. New York: Routledge, 2004. XXII+762 pp.
10. Clarke Graeme. Third-Century Christianity. *The Cambridge Ancient History. Volume XII : The Crisis of Empire* / Edited by Alan Bowman, Averil Cameron, Peter Garnsey. New York : Cambridge University Press, 2005. Pp. 589–671.
11. Toumanoff Cyril. The Third-Century Armenian Arsacids: A Chronological and Genealogical Commentary. *Revue des études arméniennes*. 1969. Vol. 6. Pp. 233–281.
12. Barnes Timothy D. Constantine and Eusebius. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981. VI+458 pp.
13. Leadbetter William Lewis. Galerius and the Will of Diocletian. Roman Imperial Biographies. London & New York: Taylor and Francis, 2009. XVI+280 pp.
14. Maškin N. A. Istorija starog Rima. 9-o izd. Beograd : Naučna, 2002. 590 s.
15. Лоський Костянтин. Нарис римської історії. К. : Центр учбової літератури, 2021. 146 с.
16. Джероза Ліберо. Церковне право / пер. з нім. Наталії Щиглевської. Львів: Свічадо, 2001. 336 с.
17. де Фріс Вільгельм, Бирля Октавіян, Гілл Джозеф, Лацко Міхал. Рим і патріярхати Сходу / Серія «Пам'ятки історично-богословської думки», випуск другий ; переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів : Видавництво УКУ, 2015. 416 с.
18. Digeser Elizabeth DePalma. Why Has the Edict of AD 311 Been Ignored? // *Serdica Edict (311 AD): Concepts and Realizations of the Idea of Religious Toleration*. / Proceedings of the international interdisciplinary conference “Serdica Edict (311 AD): Concepts and Realizations of the Idea of Religious Toleration” (Sofia, 2012). Sofia: Tangra, 2014. Pp. 15–28.

²⁰ Акт від 301 р.

19. Мельник В. М. Режим доміну в Римській імперії та підстави Єгипетського Едикту 298 року. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том XXXIII. С. 44–51.
20. Bury John Bagnell. History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian. AD 395 to 565. Volume 1. London : Macmillan & Co., 1923. XXV+471 pp.
21. Kolb F. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin – New York : De Gruyter, 1987. IX+205 s.
22. Williams Stephen. Diocletian and the Roman recovery. London – New York : Routledge, 1997. 264 p.
23. Skinner Alexander. The early development of the senate of Constantinople. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 2008. Vol. 32. Issue 2. Pp. 128–148.
24. Maier Paul L. Eusebius: The Church History; A New Translation with Commentary. Grand Rapids, MI: Kregel, 1999. 412 pp.
25. Cook John Granger. The Interpretation of the New Testament in Greco-Roman Paganism. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000. XVI+385 pp.
26. Sexti Aurelii Victoris de Caesaribus liber / Franciscus Pichlmayr. Monachii: F. Straub, 1892. VIII+60 pp.
27. Waldron Byron. Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311). Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.
28. Serra Diego, Serra Fabio Manuel, Cecini Marco, Podda Alessandro. Marcianus Gr. II, 145 (1238 F. 1R). Nota preliminar a due inedite epistulae dell'imperatore Massenzio nel quadro dei rapporti tra Cristianesimo e Impero. Riflessioni sulla cronologia del primo editto di tolleranza. / *Anejos de Antigüedad y Cristianismo*. Vol. VIII. Murcia : Universidad de Murcia, 2021. 193 pp.
29. Stathakopoulos Dionysios. A Short History of the Byzantine Empire. London : I. B. Tauris, 2021. 256 pp.
30. Цомиї В. Правна природа слободі вероисповести у Галерієвому і Миланському едикту. *Свети цар Константин и хришћанство*. Т. I. Ниш, 2013. С. 359–368.

Анотація

Мельник В. М. Сердикійський Едикт римського імператора Галерія в політико-правових умовах тетрархії. – Стаття.

Стаття характеризує політичний та історико-правничий фон легалізації християнства Едиктом імператора Галерія від 30 квітня 311 року. В науковій літературі можна зустріти визначення «Сердикійський Едикт» або «Нікомедійський Едикт». Обидві назви рівноцінні, оскільки розробка «Едикту про віротерпимість» почалася саме в Нікомедії – місці розташування імператорського двору Галерія (305–311). Тим не менше, Галерій опублікував Едикт в Сердиці, що виконувала функції імперської столиці на Балканах. Антична Сердика знаходилася на місці сучасної болгарської Софії. Отже, видання Сердикійського Едикту 311 року однозначно мало юридичний ефект для префектури преторія Сходу та префектури преторія Іллірика. При цьому, теорія політичної системи «тетрархії» доводить, що акт Галерія був чинним для всіх інших складових Римської імперії (префектур преторія Галлії й Італії). Сучасні дослідники дискутують про територію поширення Едикту. Окремі історики наполягають, що він діяв виключно на теренах східних провінцій. У цій статті подібний підхід критикується з позицій розподілу повноважень системи «тетрархії», де імператори-августі Східної частини Імперії та імператори-августі Західної частини Імперії публікували норми, обов'язкові для всієї Римської держави. Відповідно, поділ Римської імперії на префектури та діоцези, започаткований Діоклетіаном (284–305), мав ознаки адміністративно-територіальної реформи. Про якийсь самодостатній «суверенітет» августів або цезарів у межах імперських провінцій ніколи не йшлося. Їхня влада носила загальнодержавний характер. Базуючись на такому теоретичному твердженні, слід визнати: Сердикійський Едикт 311 року мав загальноімперське правове розповсюдження. В статті встановлено, що факти невиконання чи ігнорування акта Галерія чітко пов'язані з незаконними узурпаціями імператорських повноважень. Таким узурпатором виявився Максенцій (308–312), що захопив Рим і протистояв Галерію і його сподвижникам на Заході Імперії. Публікація Сердикійського Едикту Галерієм відображала серйозну трансформацію світогляду верховного правителя. Як відомо, він пройшов тривалий шлях від повного неприйняття християнства, переслідувача християн – до віротерпимості. Можливо, перед смертю Галерій навіть прийняв християнство.

Ключові слова: Римська імперія, Сердикійський Едикт, легалізація християнства, правова суб'єктність Римської імперії, префектура преторія, тетрархія, доміну.

Summary

Melnyk V. M. Edict of Serdica by Roman Emperor Galerius in the Political and Legal Context of the Tetrarchy. – Article.

The article characterizes the political and legal background of the legalization of Christianity by the Edict of Emperor Galerius of April 30, 311 AD. In historical literature, the reader can find definitions like “Edict of Serdica” or “Nicomedian Edict”. Both names are equivalent since the work on the “Edict of Toleration by Galerius” began precisely in Nicomedia – the Asia Minor location of the imperial court of Galerius (reign: 305-311 AD). Nevertheless, Galerius published the Edict in Serdica, which served as the imperial capital in the Balkans. It’s important that ancient Serdica was located in the place of modern Bulgarian Sofia. Therefore, the publication of the “Edict of Serdica” in 311 AD had a legal effect on the praefectura praetorio of the East and praefectura praetorio of the Illyricum. At the same time, the theory of the “tetrarchy” political system proves that the 311 AD Act of Galerius was valid for all other territorial components of the Roman Empire (praefecturae of “Gallia” and “Italia”). Modern researchers discuss the territory of the “Edict of Serdica” distribution. Some historians insist that Edict operated exclusively on the territory of the eastern provinces. In this article, such an approach is criticized from the standpoint of the theory of powers in the “tetrarchy” system, where the Augustus of the Eastern part of the Roman Empire and the Augustus of the Western part of the Roman Empire publish norms binding on the entire Roman State. Accordingly, the division of the Roman Empire into prefectures and dioceses, initiated by Diocletian (reign: 284-305 AD), consisted of administrative and territorial reform. There was never any question of any self-sufficient “sovereignty” of Augustus or Caesars within the imperial provinces. Based on such a theoretical statement, it should be recognized: that the “Edict of Serdica” had an imperial-wide legal distribution. The article establishes that the facts of non-implementation or ignoring of the Act of Galerius are connected with the illegal usurpation of imperial powers. Such a usurper was Maxentius (reign: 308-312), who captured Rome and opposed Galerius like as his associates in the West of the Empire. The publication of the “Edict of Serdica” by Galerius reflected a serious transformation of the worldview of this imperial supreme ruler. He forced a long way from a complete rejection of Christianity to religious tolerance. Perhaps Galerius converted to Christianity before his death.

Key words: Roman Empire, Edict of Serdica by Galerius, Legalization of Christianity, a Legal Personality of the Roman Empire, Praefectura Praetorio, Tetrarchy, Dominate.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.13>

І. В. Міма

РОЗШИРЕНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА ТА АНАЛОГІЯ ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Постановка проблеми. Застосовуючи право виникає питання про сутність та зміст його норм. Невизначеність змісту норм права спричиняє неоднозначне його розуміння, і як результат, неоднозначне застосування; сприяє можливості правозастосування норм права на власний розсуд, порушуючи однозначність розуміння норм права всіма суб'єктами правозастосовної діяльності. Застосування норм права потребує розуміння змісту норм, що підлягають реалізації.

Актуальність. Правова дійсність багатогранна та суперечлива, чим пояснюється збереження актуальності у дослідженні питання пошуку ефективного способу, прийому пізнання сутності правової ідеї нормотворця, закріпленої у правовому приписі; про межі використання тлумачення, перелік випадків, що вимагають такого тлумачення, тощо. Вибір правової норм вимагає розуміння її змісту з відповідним узгодженням та співвідношенням з суспільними відносинами, які потребують правового врегулювання. Діяльність, яка пов'язана з осмисленням, розумінням, поясненням сутності правового припису для подальшого практичного його застосування визначається як тлумачення права. Тобто, діяльність суб'єкта спрямована на розкриття точної волі законодавця, використовуючи при цьому широке коло прийомів і способів з'ясування змісту правової норми. Ефективність правозастосовного процесу багато в чому залежить від того, яким чином сформульовані норми права, які засоби законодавчої техніки застосовуються для побудови їх юридичної конструкції, які способи і прийоми використовує суб'єкт правозастосування для з'ясування сутності норм права з метою їх правильної реалізації. **Метою статті** є з'ясування суті розширеного тлумачення норм права, визначення сфери його застосування, дослідження проблеми співвідношення розширеного тлумачення і аналогії права, аналіз спірних положень, пов'язаних із здійсненням розширеного тлумачення норм права. **Методи дослідження.** Дослідження ґрунтоване на діалектичному, формально-догматичному, системному та порівняльно-правовому методах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню тлумачення норм права привертати увагу як вітчизняні науковці, так і зарубіжні: О. Авраменко, Ю. Власов, С. Войтчак, Й. Врублевський, В. Гончаров, А. Заєць, В. Еванс, Н. Пархоменко, М. Петришин, П. Рабінович, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Тодика, Н. Оніщенко, Ю. Шемшученко та інші. Окремі питання, пов'язані з особливостями застосування аналогії права досліджували С. Бобровник, Ж. Дзейко, В. Дяченко, О. Зайчук, В. Коваль, Р. Майданик, Й. Новацький, А. Печенік, О. Штанько та інші. Разом з тим вважати, що всі дискусійні питання у сфері застосування аналогії права чи здійснення процесу тлумачення права, знайшли своє повне розкриття та вирі-

шення, підстав немає. Водночас слід зазначити, що необхідність тлумачення норм права виникає у будь-якого правника (ученого чи практика) під час здійснення теоретичних досліджень чи в правозастосовному процесі. Оскільки правильне тлумачення правових норм та дотримання прав і законних інтересів громадян завжди тісно пов'язані між собою, виникає потреба аби у процесі тлумачення правових норм суб'єкт тлумачення уникав помилок, пов'язаних з невірним визначенням меж тлумачення або підміною розширеного тлумачення аналогією закону. Тож, проблема співвідношення аналогії права та розширеного тлумачення правових норм залишається не достатньо розкритою.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт пізнавальної діяльності, який з'ясовує зміст правової норми, не може порушувати межі норми права, яка тлумачиться, що зумовлює отримання точної інформації про зміст правової норми, виключаючи двозначність у розумінні волі нормотворця. Тому, для розкриття справжнього змісту норми права, юриспруденція розробила певні методи тлумачення. Методологія процесу тлумачення передбачає наявність сукупності спеціальних прийомів і правил аналізу тексту правової норми та розкриття істинного смислу елементів правової норми і правового акта в цілому з метою його правильної реалізації. Загальнотеоретична юриспруденція напрацювала певні види тлумачення правових норм за обсягом: буквальне, обмежувальне і поширювальне [7, с. 44]. Тлумачення, в яких смисл тлумаченої норми збігається з текстом нормативно-правового акта, в теорії права прийнято називати буквальним. Тлумачення норми, зміст якої ширший за її дійсний смисл, називається обмежувальним. При розширеному тлумаченні смисл тлумаченої норми виявляється ширшим за її словесний текстовий вираз. За допомогою методів і прийомів тлумачення досліджуються правові норми, а суб'єкт правозастосовної діяльності пізнає їхнє значення і отримує повне та вичерпне уявлення про них. Водночас лаконічне формулювання в тексті нормативно-правового акту може бути ширшим або вужчим за дійсний зміст правової норми. У всіх таких випадках правозастосовувач повинен віднайти істинний зміст думки законодавця і зробити правильний висновок, який може бути виокремлений безпосередньо з нормативно-правового акту.

В процесі нормотворення правова норма викладається стисло і лаконічно, з дотриманням логічно-послідовного викладу змісту закону, професійного стилю і мови закону і, водночас, простоти, зрозумілості, доступності. Зрештою, нелогічні формулювання, розрив між думками та їх письмовим вираженням, а також використання неточних або недоречних слів можуть призвести до негативних наслідків. Логічність, точність, чіткість і ясність закону визначає адекватність тлумачення правових приписів, повний захист прав та законних інтересів суб'єктів суспільних відносин у процесі правозастосування правових норм. Чим досконаліший юридичний текст, тим менше буде проблем при його реалізації. Проте, прийоми юридичної техніки інколи створюють певні складнощі у правозастосовчу практику [1, с. 56]. Законодавча техніка, як правило, включає використання абстрактної та менш визначеної мови: наприклад, багатозначних слів, гіпонімії, периферійних або прономінальних значень, а також неповних переліків ситуацій або умов, наприклад, тих, що закінчуються словами «та інші», «а також інші», або фраз, що містять ці слова.

Недоліки законодавчих методів та викривлення у закріпленні волевиявлення нормотворця у змісті певної юридичної конструкції, неточність, двозначність, прогалини, помилки та упущення законодавця викликають розбіжності між дійсним змістом правової норми та її словесним виразом, що спричиняє необхідність застосування розширеного тлумачення правового припису в разі його застосування для врегулювання суспільних відносин [2, с. 155]. Зокрема у цьому, розширене тлумачення схоже з причинами застосування аналогії. Іншими словами, вони застосовуються тоді, коли у законодавстві є «дефект», і мають на меті усунути розбіжності між фактичною ситуацією та правовою нормою; ці методи не створюють жодних змін у змістовній складовій об'єктивного права. Схожість між ними також полягає в тому, що і аналогія, і розширене тлумачення повинні мати законну, обґрунтовану та достатню підставу. Обидва ці правові явища передбачають використання правозастосувачем творчого підходу до вирішення проблеми, заснованого на принципі законності у процесі розширеного тлумачення, або застосування закону за аналогією, проявляючи активну правову ініціативу, самостійність, певну свободу розсуду, засновану на внутрішньому переконанні. Причому особливого значення у зв'язку з цим набувають високий рівень правосвідомості і вміле використання способів та прийомів тлумачення норм права. Проте, не підлягають розширеному тлумаченню і аналогії норми, які встановлюють винятки із загального правила, містять розпорядження вичерпного характеру.

Незважаючи на їхню схожість, аналогію та метод розширеного тлумачення не можна ототожнювати, а тим більше помилково підміняти ці поняття. Аналогія в праві – це вирішення конкретної справи на основі загальної ідеї або принципу права. З логічного умовиводу аналогія – це дедуктивне міркування [4, с. 102]. Хід думок тут йде від загального знання загальних принципів права до конкретного знання певної справи. Правову аналогію можна розглядати як поширення дії норми права на випадки, які не передбачені цією нормою, але істотно подібні до неї. Таке розуміння аналогії права має схожість з розширювальним тлумаченням, адже вилучається з правового припису більше, ніж міститься в самій букві закону. Відмінність розширеного тлумачення від застосування норм права за аналогією полягає у природі цих правових явищ, а також у цілях та функціях, які вони виконують. Таким чином, розширене тлумачення – це з'ясування істинного змісту правової норми за допомогою інтерпретаційних способів і прийомів. На відміну від нього, аналогія полягає у відшуканні правової норми, що регулює близькі та подібні відносини. Однак гіпотеза певної норми не включає конкретні обставини справи, що потребують правового регулювання, оскільки законодавець не передбачав їх виникнення або свідомо умовчує, передбачаючи можливість прийняти відповідні норми в найближчій майбутньому. При аналогії закону певні факти не охоплюються не лише «буквою» закону, але і його «духом» або «змістом». Розширене тлумачення допомагає зрозуміти дійсний зміст (сене) правової норми, розкрити її «дух». Аналогія ж має місце в тому випадку, якщо в чинному законодавстві відсутні правові норми, спрямовані на врегулювання тих або інших суспільних відносин, тобто існує прогалина.

Використання розширеного тлумачення ґрунтується на охопленні певних юридичних фактів змістом норми права. У цьому випадку прогалина в правовому регу-

люванні відсутня. Правозастосовець припускає, що законодавець «має на увазі» поширення правої норми і на даний конкретний випадок, хоча це прагнення законодавця точно, ясно і буквально не виражено в тексті правового припису. Тобто, мовний вираз правової норми не завжди повністю відповідає дійсному смислу норми права [10, с. 101–102]. У процесі роз'яснення правової норми суб'єкт правозастосування намагається ідеально співставити її дійсний зміст, її ідею з не зовсім точною формою формулювання. У процесі ж застосування аналогії взагалі відсутні правові норми, необхідні для регулювання конкретних суспільних відносин, тобто відсутній предмет тлумачення. Відповідно до розширеного тлумачення, будь-який елемент правової норми може бути основним об'єктом дослідження, оскільки недосконалість форми нормативного акта може знаходитись як у гіпотезі, так і в диспозиції чи санкції.

Необхідність розширеного тлумачення може з'явитись в результаті зміни суспільних відносин, або розширено коло юридично значущих фактів, що підлягають кваліфікації відповідно до норми, яка потребує застосування, тобто в таких ситуаціях, коли нові юридичні факти стали відповідати критеріям правової норми, завдячуючи абстрактності викладу правової норми у нормативно-правових актах [9, с. 3–7]. Припускаючи можливість розширеного тлумачення, правозастосовець завжди повинен встановити дійсний смисл норми права, такий смисл, який відповідає ідеї законодавця, а не той, який хоче отримати з норми він сам. При появі «нових юридично значущих фактів» правозастосовним органам важливо чітко розмежовувати ситуації застосування розширеного тлумачення і випадки доречності аналогії, не допускати підміни цих категорій, що повністю виключає можливість перетворення правозастосовних органів на правотворчі органи.

Розширювальне тлумачення доречне тоді, коли дійсний зміст правової норми є ширшим, ніж її буквальный текст. Іншими словами, правова норма викладена настільки стисло, що для правильного розуміння її змісту потрібні додаткові методи та способи пізнання. До того ж, розширювальне тлумачення є доречним за наявності у тексті правового припису незавершеного переліку, обставин та умов, необхідних для реалізації правової норми. Такі неповні переліки часто містять слова «тощо», «в аналогічних випадках» або «інші» [6, с. 86]. Проте, такий абстрактний характер викладу правової норми у нормативно-правовому акті, що містить в юридичній конструкції використання виразів «і т. д.», «та інші», «тощо», не потребує розширеного тлумачення даних термінів, оскільки є відсутнім неузгодженість між буквою правового припису та сутністю (головною ідеєю) нормативно-правового акту. З одного боку, займенники «інший», «інші» вказують на те, що текстовий зміст правового припису виражений таким чином, що не тільки допускає, але й передбачає можливість доповнення з боку інтерпретатора. З іншого боку, неповні переліки також можуть потребувати розширеного тлумачення, оскільки можуть бути задіяні різні рівні ідентифікації юридичних фактів. Розширене тлумачення виникає тоді, коли існує розбіжність між буквою і духом закону, тобто коли зміст статті формально є вичерпним і не потребує жодного доповнення, але зміст норми вимагає цього.

Права та обов'язки суб'єктів суспільних відносин мають бути прямо встановлені правовою нормою, яка підлягає застосуванню для врегулювання таких суспільних

відносин. Інакше, в разі відсутності потрібної правової норми або в у ситуаціях, де законодавство не визначає чи недостатньо конкретизує сферу застосування правового припису, суспільні відносини можуть бути врегульовані в порядку застосування аналогії закону або аналогії в праві. Однак ця процедура має обмеження та умови, які усувають можливості перетворення правозастосовних органів на правотворчих органів, що здійснюють правотворчі функції [3, с. 4]. Натомість розширене тлумачення права постає як процес інтерпретації закону, який виходить за межі прямого тексту закону та враховує його загальний зміст, цілі та принципи. Розширене тлумачення дозволяє застосовувати закон у ситуаціях, які не були конкретно передбачені законодавцем, але відповідають загальній меті або принципам закону. Таким чином, аналогія права може допомагати розширити тлумачення закону та заповнити його прогалини в контексті змінних умов і суспільних вимог.

Традиційно концепція розширеного тлумачення, припускає вужчий інтерпретаційний обсяг, ніж результат інтерпретації за аналогією, хоча б тому, що правники можуть застосовувати різні види аналогії (внутрішня аналогія *legem, analogy legis, analogy iuris* тощо) [11, с. 33]. Спільним фактором при аналогії обов'язково має бути подібність об'єктів інтерпретації.

Питання пріоритетності у тлумаченні виникає на перетині понять: буквальне тлумачення, розширене тлумачення, аналогія, викликаних певними ситуаціями. Зокрема:

1) законодавець, конструюючи правові норми, не врахував поширення необхідного правового припису, на юридичні факти, яких вони стосуються, які вже існували або могли відбутися [13, с. 130];

2) після створення правових норм відбулася зміна позаправової реальності, форсування існуючих або майбутніх змін у мовній сфері;

3) під час формування інтерпретаційного акту через новизну або навіть «незрілість» певної частини позаправової чи правової реальності відповідна конвенція ще не сформована, або навіть не може бути сформована мовним описом цієї реальності [14, с. 231].

Перша ситуація інтерпретаційної умови є найскладнішою для юристів, оскільки більшою мірою ніж інші, вимагає аксіологічно мотивованих оцінок і виборів при вирішенні проблем, що з цього випливають. Меншою мірою пов'язана з мовними явищами. Якщо законодавець не врахував динамічність руху суспільних відносин, під час тлумачення потрібно враховувати: ступінь навмисності неврегульованості суспільних відносин з боку нормотворця; можливість усунення прогалини, що виникла за таких умов, в процесі доповнення; якщо доповнення дозволено, які методи заповнення прогалини прийнятні. Прийняття вищезазначених рішень залежить від обраних правових та позаправових цінностей, відносин між індивідуальними цінностями та прийнятими інструментальними правилами для захисту або реалізації цих цінностей у процесі тлумачення правових норм.

Інші дві зазначені ситуації тісно пов'язані з концептуальними і мовними процесами, що відбуваються в процесі інтерпретації понять, пов'язаних з побудовою сфери застосування або сфера стандартизації норми права. Зміна обсягу або змісту правової норми веде майже завжди до зміни сфери застосування правового стан-

дарту врегулювання суспільних відносин [12, с. 329–336]. Концептуальні зміни у розмінні правового припису у процесі інтерпретації дійсної суті правової норми відбуваються стосовно тих понять, зміст яких не конкретизований у правовому приписі або ступень визначеності правової норми є не достатнім. Проте слід пам'ятати, що від того, чи є визначення змісту поняття достатнім чи ні, залежить у багатьох випадках від контексту і навіть типу контексту, в якому розміщено даний об'єкт тлумачення. Наприклад, новий об'єкт правового регулювання додається до обсягу пізнання правового поняття, яке використовувалося досі, оскільки: попереднє визначення правового припису не конкретизувало межі охоплення правових фактів для правового регулювання, але була потреба категоризації об'єкта, який заздалегідь вже містився у змісті цієї абстрактної правової норми; зміна змісту існуючого поняття або наявність об'єкта правового явища, що підлягає тлумаченню, але попередня правова категорія, до якої він належав, вже не в змозі його охопити чи є недоречною для подальшого використання у механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Динамічний розвиток суспільних відносин можуть викликати потребу коригування розуміння понятійно-категорійного апарату, який використовується у визначенні та розкритті державно-правових явищ. Деякі зміни понятійних категорій ми не помічаємо, настільки вони несуперечливі і послідовні у відображенні правової реальності. І динаміка таких змін тісно пов'язана з динамікою позамовної дійсності – правової та позап правової. Використовуючи лінгвістичний метод за розширеним тлумаченням треба брати до уваги виняткову його відповідність офіційному джерелу запровадження терміну у нормативному припису аби уникнути абсурдних наслідків тлумачення чи суперечностей у розумінні норми [5, с. 23]. Лінгвістичне тлумачення сприяє правовій системі уникнути жорсткості та неефективності у процесі розвитку механізму правового регулювання суспільних відносин. Так зміна правової категорії, яка відображає розвиток суспільних відносин, має бути врахована під час визначення формули обсягу та змісту даного поняття, спираючись на природні, спонтанні когнітивно-мовні процеси у спільності, не виходячи за межі дозволеного всередині лінгвістичного тлумачення [8, с. 65–70]. Проте, результат такого тлумачення все одно слід вважати буквальним тлумаченням. Так, наприклад, поняття змінюється, але його розширення за обсягом зростає з тих самих ідеалізованих когнітивних моделей, як у випадку розширення категорії та концепції розуміння терміну книга, щоб включити електронні книги, до даної категорії, врахування цього розширення в процесі встановлення моделі відповідної поведінки залишається в межах буквального тлумачення.

Якщо концепція тлумачення розширена, це означає вихід за межі мовної інтерпретації, в результаті конкретного рішення кваліфікації або тлумачення (винесене поза законодавчий процес), що є не виправдано спонтанно протікаючим когнітивно-мовним процесом, але нелінгвістичним міркуванням (наприклад, системний або функціональний контекст), враховуючи волю законодавця. Так, аксіологічний результат цього рішення є або розширеною інтерпретацією, або аналогією.

Якщо сприймати, що висновок за аналогією – це висновок за подібністю та екстенсійна інтерпретація – це прийняття значення, ширшого за лінгвістичне,

але не вмотивованого подібністю і, залишаючись у межах найширшого прийнятого лінгвістичного значення, то буде виправданим стверджувати, що: 1) ситуація, в якій розширене тлумачення поняття (яке не є результатом спонтанного когнітивно-мовного процесу) є результатом розширення змісту поняття внаслідок прийняття визначених раніше невикористаних метафор або розгляд їх метафоричних наслідків; 2) розширене тлумачення (яке не є результатом спонтанного виникнення когнітивно-мовного процесу) включає в обсяг поняття, зміст якого недостатньо визначений, новий структурний елемент для розуміння. За таких умов розширене тлумачення є не аутентичним, а здійснюється доктриною або прецедентним правом.

Висновки. Отже, на відміну від аналогії права, розширене тлумачення допомагає виправити недосконалість юридичної техніки викладу правового припису (словесну редакцію норми), тоді як аналогія – здійснюється доповнення і розширення змісту норми права. Тобто, за розширеним тлумаченням, розкривається дійсна думка законодавця, розширюється словесний зміст норми, а за аналогією – процес пізнання норми охоплює її розуміння та висновок про можливість застосування до випадків, що не охоплюються дійсною думкою законодавця. Аналогія пов'язана з прогалинами у праві, відсутністю відповідних норм права, де певні юридичні факти не охоплюються ні текстом, ні сенсом правового припису. У цьому випадку відбувається поширення правового норми на нове коло суспільних відносин, не охоплених змістом такої норми. При розширювальному тлумаченні суспільні відносини охоплюються змістом правового припису, але в тексті такої правової норми виражені не точно. Розширене тлумачення має місце тоді, коли текстовий вираз правової норми є вужчим, ніж дійсний зміст цієї норми або висновки, які можуть бути зроблені безпосередньо правозастосовувачами із використанням методів і способів тлумачення. Сфера застосування певних правових норм може бути ширшою у зв'язку з прийняттям іншого нормативно-правового акта, який більш повно врегульовує суспільні відносини такого роду.

Безумовно, законодавець повинен намагатися аби кожна юридична конструкція в тексті правового припису закону була абсолютно визначеною. Однак, потреба у розширеному тлумаченні продовжує існувати, оскільки неможливо взагалі не використовувати таких абстрактних мовних засобів як, менша визначеність і неповні переліки юридичних фактів (обстави та умов). Для досягнення точності нормативно-правового акта бажано використовувати чітко визначені терміни або пояснювати юридичні факти, зазначені у неповному переліку, під час законодавчого процесу. Це сприятиме уникнути довільної спекуляції у процесу тлумачення правового припису.

Література

1. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження. Київ : Київський університет, 2007. 360 с.
2. Капліна О. Поширювальне тлумачення і аналогія кримінально-процесуального закону: проблеми розмежування. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. Випуск 4(39). С. 152–162.
3. Коструба А. Аналогія права й аналогія закону як фактична фікція та спосіб «оздоровлення» механізму правоприпинення. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 203(11). С. 6–9.

URL: <https://hal.science/hal-02467477> (10.5281/zenodo.3637759). (hal-02467477) (дата звернення: 27.04.2024).

4. Логіка для юристів : підручник / В. С. Бліхар, В. В. Левкулич, М. М. Олексюк, Б. В. Шандра, В. Ю. Свищо, О. І. Матвієнко. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2022. 316 с.

5. Мінченко О. Юридико-лінгвістична інтерпретація правових текстів: загальнотеоретичний аспект. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2018. № 3(61). С. 22–27. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2018/6.pdf (дата звернення: 28.04.2024).

6. Молибоба М. Класифікація тлумачення норм права. *Держава і право*. 2010. Випуск 50. С. 81–87. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/handle/123456789/34673> (дата звернення: 28.04.2024).

7. Молибоба М. П. Тлумачення норм права: сутнісні характеристики. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 42–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/handle/123456789/23486> (дата звернення: 28.04.2024).

8. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. Академія внутрішніх справ України. Київ : НАВСУ, 2003. 228 с.

9. Brannon V. C. Statutory Interpretation: Theories, Tools, and Trends. CRS Report. *Prepared for Members and Committees of Congress*. April 5, 2018. 64 p.

10. Evans V. *Leksykon językoznawstwa kognitywnego*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2009. 233 s.

11. Nowacki J. *Analogia legis*. Warszawa: PWN, 1966. 134 s.

12. Peczenik A. *Analogia legis, analogy from statutes in continental law*. *Logique & Analyse*. 1971. 403 s.

13. Wojtczak Sylwia. Kilka uwag o przydatności narzędzi lingwistyki kognitywnej do rozróżnienia wykładni rozszerzającej i wnioskowania przez analogię. *Archiwum filozofii prawa i filozofii społecznej*. 2017. № 1. S. 126–140. URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-be9955ab-1667-49bf-a897-e4220040eabc/c/Kilka_uwag_o_przydatnosci_narzedzi_lingwistyki_kognitywnej_do_rozroznienia_wykladni_rozszerzajacej_i_wnioskowania_przez_analogie_-_Wojtczak_Sylwia.pdf (Дата звернення: 27.04.2024).

14. Wróblewski J. *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*. Warszawa : Wydawnictwo Prawnicze, 1959. 525 s.

Анотація

Міма І. В. Розширене тлумачення норм права та аналогія права: окремі аспекти співвідношення. – Стаття.

У статті розглянуто співвідношення аналогії права та розширеного тлумачення норм права. З'ясовано правову природу понять та визначено відмінності між аналогією права та розширеним тлумаченням норм права. Надана загальнотеоретична характеристика понять з позицій розуміння розширеного тлумачення як розкриття дійсної думки нормотворця, розширення текстового (письмового) змісту норми, а поняття аналогія права характеризується як процес пізнання норми, який охоплює її розуміння та висновок про можливість застосування до випадків, що не охоплюються дійсною думкою нормотворця. Доводиться точка зору, що на відміну від аналогії права, розширене тлумачення допомагає виправити недосконалість юридичної техніки викладу правового припису, тоді як аналогія права покликана здійснити доповнення і розширення змісту норми права. Тобто, аналогія пов'язана з прогалинами у праві, відсутністю відповідних норм права, де певні юридичні факти не охоплюються ні текстом, ні сенсом правового припису. Саме цим, на думку автора, пояснюється поширення регулятивного впливу правової норми на нове коло суспільних відносин, не охоплених змістом такої норми. Розширене тлумачення має місце тоді, коли текстовий вираз правової норми є вужчим, ніж дійсний зміст цієї норми або висновки, які можуть бути зроблені безпосередньо правозастосовувачами із використанням методів і способів тлумачення. Сфера застосування певних правових норм може бути ширшою у зв'язку з прийняттям іншого нормативно-правового акта, який більш повно врегулює суспільні відносини такого роду, або юридична конструкція в тексті правового припису нормативно-правового акту викладена з використанням абстрактних мовних засобів чи існує невизначений, не точний перелік юридичних фактів. В таких випадках свою дієвість та ефективність у розумінні сутності правового норми зберігає такий метод тлумачення норм права, як розширене тлумачення.

Ключові слова: прогалини в праві, аналогія права, розширене тлумачення права, роз'яснення права, з'ясування права.

Summary

Mima I. V. Extended interpretation of legal norms and legal analogy: certain aspects of the relationship. – Article.

The article examines the relationship between the analogy of law and the extended interpretation of legal norms. The legal nature of the concepts is clarified and the differences between the analogy of law and the extended interpretation of the norms of law are defined. A general theory of law characterization of the concepts is provided from the standpoint of understanding the extended interpretation as the disclosure of the valid opinion of the norm-maker, the expansion of the textual (written) content of the norm, and the concept of the analogy of law is characterized as a process of knowledge of the norm, which includes its understanding and conclusion about the possibility of application to cases not covered by the valid opinion of the rule-maker. The point of view is proved that, unlike the analogy of law, the extended interpretation helps to correct the imperfection of the legal technique of the presentation of the legal precept, while the analogy of law is designed to supplement and expand the content of the rule of law. That is, the analogy is connected with gaps in the law, the absence of relevant legal norms, where certain legal facts are not covered by either the text or the meaning of the legal prescription. This, in the opinion of the author, explains the spread of the regulatory influence of the legal norm on a new circle of social relations that are not covered by the content of such a norm. Extended interpretation takes place when the textual expression of a legal norm is narrower than the actual content of this norm or the conclusions that can be made directly by law enforcers using the methods and methods of interpretation. The scope of application of certain legal norms may be wider in connection with the adoption of another normative-legal act that more fully regulates social relations of this kind, or the legal construction in the text of the legal prescription of the normative-legal act is expressed using abstract language means or there is an undefined, not an accurate list of legal facts. In such cases, such a method of interpreting legal norms as extended interpretation retains its effectiveness and efficiency in understanding the essence of a legal norm.

Key words: gaps in law, analogy of law, extended interpretation of law, clarification of law, understanding of law.

УДК 342.722:342.565.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.14>*А. Л. Паскар*

ДИНАМІКА ВЗАЄМОДІЇ МІЖ ПРАВОМ НА ДОСТУП ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ І ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань взаємодії права на доступ до суду та виконанням рішень Конституційного Суду України (далі – КСУ) обумовлено самою роллю даного суду у правовій системі держави – контролювати конституційність дій влади, захищати права громадян та формувати основи правової системи, що в підсумку впливає і на доступність та ефективність правосуддя в країні. В контексті адміністративного судочинства рішення КСУ сприяють захисту прав громадян та забезпечення законності у діяльності публічних владних органів через те, що громадяни та організації мають можливість вирішити спори, які виникають з приводу цих відносин, включаючи скарги на їхні рішення або бездіяльність.

За своєю сутністю право на доступ до суду є невід’ємною складовою гарантій прав людини та нерозривно пов’язано з принципом верховенства права. Ключова роль даного права полягає у тому, що воно розглядається як гарантія реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя [1, п. 2]. Одним із засобів забезпечення конституційних гарантій та забезпечення правової визначеності в державі є, зокрема, належне та своєчасне виконання рішень КСУ. Як найвищий орган конституційного контролю, КСУ відіграє ключову роль у захисті конституційних прав та свобод осіб та громадян. Саме тому, невиконання його рішень породжує невизначеність в правовому середовищі та порушує засади правової держави, в тому числі і засад доступності правосуддя.

Метою даного дослідження є дослідити ключові аспекти динаміки взаємодії між правом на доступ до адміністративного суду та виконанням рішень КСУ з метою виявлення факторів, що впливають на цей процес.

Виклад основного матеріалу. У контексті забезпечення права на судовий захист значення рішень КСУ полягає у тому, що вони визначають зміст релевантних конституційних норм та принципів, сприяючи єдності тлумачення закону та уніфікації судової практики. Крім того, вони є засобом забезпечення конституційного контролю за діяльністю органів державної влади та захисту громадян від неправомірних дій. У цьому контексті погоджуємось з твердженням, що КСУ сприяє підвищенню якості законодавства, відмічаючи неконституційні положення, що є ключовим для підвищення ефективності судового розгляду та забезпечення єдності судової практики, сприяючи реалізації правових принципів передбачуваності, верховенства права та ефективного захисту прав людини. Рішення та юридичні позиції даного суду мають регулюючий вплив на здійснення кримінально-процесуальної діяльності та виступають інструментами усунення недоліків у кримінально-процесуальному законодавстві України [2, с. 58]. І хоча дані судження висловлювалися

стосовно кримінального судочинства, вони є актуальними для всіх судових процесів. Наприклад, у сфері адміністративного судочинства, рішення КСУ сприяють визначенню конституційних параметрів владних повноважень та процедур. Це дозволяє уникнути порушень конституційних принципів у сфері адміністративного правопорядку та забезпечує ефективний захист прав громадян від неправомірних рішень та дій органів влади. У той же час, ключовий регулюючий вплив рішень та правових висновків КСУ спостерігається в усіх видах судочинства, адже вони спрямовані на усунення недоліків у законодавстві, тлумаченні змісту конституційних принципів, забезпечення єдності судової практики та, у підсумку, підвищенні ефективності правосуддя. У такому контексті виконання рішень та дотримання правових висновків КСУ набуває особливо вагомого значення.

Активна роль КСУ у гарантуванні прав і свобод громадян та розширенню сфери їх правового захисту, в тому числі у судовому порядку, відслідковується у його рішеннях та висновках. Так, у рішеннях КСУ, які стосуються питань забезпечення права на судовий захист основою виступають положення Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини (далі – Конвенція) та прецедентна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Конвенційне право на справедливий судовий розгляд, що гарантується статтею 6 [3], передбачає не лише право звернутись до суду за захистом своїх прав, але й право забезпечення виконання винесеного у справі судового рішення. З приводу цього ЄСПЛ звертає увагу на те, що це право стало б ілюзорним, якби правова система Договірної держави дозволяла, щоб остаточне судове рішення, що має обов'язкову силу, не виконувалося на шкоду одній зі сторін [4, п. 40]. У рішенні у справі «Шмалько проти України» ЄСПЛ визначає виконання судового рішення як невід'ємну складову права на судовий захист, яке передбачено статтею 6 Конвенції, для цілей якої виконання рішення, прийнятого будь-яким судом, розглядається як складова частина «судового розгляду» [5, п. 43]. Це твердження відображає важливість не лише самого права на доступ до правосуддя, але й виконання судових рішень для забезпечення його реальності та ефективності. Довіра до правосуддя може бути підірвана, якщо судові рішення не мають реальної сили, адже справедливість відновлюється не тільки шляхом винесення рішення, але й через його своєчасне та ефективне виконання. Це є запорукою утвердження авторитету судової влади, стабільності та передбачуваність в суспільстві.

При аналізі практики ЄСПЛ стосовно тлумачення змісту права на судовий захист КСУ узагальнив, що дане право втрачає свою суттєвість, якщо юридична система країни допускає ситуації, коли остаточне обов'язкове судове рішення не виконується. Також відмічається, що держава має активний обов'язок створити ефективну систему виконання судових рішень, яка гарантує їх виконання без неприпустимих затримок. Ефективний доступ до суду включає право на вчасне та повне виконання судових рішень, і державні органи несуть відповідальність за це [6, п. 2.1]. Дане твердження звертає увагу на те, що саме держава відповідальна за дієвість механізму виконання судових рішень та повинна гарантувати це.

Динаміку взаємодії між правом на доступ до суду та виконанням рішень КСУ можна ілюструвати на прикладах конкретних судових справ та їхніх наслідків

для правозастосовної практики. Просування ідеї про пряму взаємодію між інститутами виконання судового рішення та правом на судовий захист можна прослідкувати у рішеннях КСУ, які були винесені ще на початку 2010-х років. Зокрема відмічається, що виконання рішення суду є невід'ємною частиною права на судовий захист для кожного громадянина і включає в себе комплекс заходів, визначених законом, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також інтересів суспільства і держави [7, п. 2]. Також зазначається, що дане право є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов'язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист [8, п. 2.1]. З огляду на це, право на судовий захист є не лише функціональною частиною судової системи, але й конституційною гарантією прав і свобод осіб. Обов'язкове виконання судових рішень визнається як невід'ємна складова права на справедливий судовий захист. Дане зобов'язання прямо пов'язане з необхідністю виконання рішень усіх судів, включаючи рішення КСУ.

У подальшому в своїх рішеннях КСУ неодноразово вказував на пряму взаємодію між правом на судовий захист та виконанням рішення суду. Зокрема, відмічається, що виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утворює авторитет держави як правової [9, п. 4]. Саме тому забезпечення виконання рішень судів покладається на державу. Це передбачає створення відповідних організаційно-правових механізмів, які гарантують виконання судових рішень, що набрали законної сили [6, п. 2.1]. При цьому, створюючи належні механізми для забезпечення виконання судових рішень, держава повинна гарантувати, що кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судові рішення, має доступ до ефективних систем виконання цих рішень. Також важливо забезпечити функціонування цих систем таким чином, щоб ними можна було скористатися у випадку, якщо судові рішення не виконуються, в тому числі державними органами [10, абз. 13 п. 2.1]. З огляду на це, держава має позитивний обов'язок забезпечувати виконання судових рішень, оскільки це не лише реально захищає та відновлює права і свободи осіб, а й є важливим для суспільства та держави в цілому.

Щодо особливостей виконання рішень та висновків КСУ то вони набувають чинності без необхідності підтвердження з боку будь-яких органів влади і є обов'язковими для виконання відповідно до Конституції України, яка має найвищу юридичну силу порівняно з усіма іншими нормативно-правовими актами [11, п. 4]. Це означає, що рішення та висновки, прийняті КСУ, набувають чинності автоматично і безпосередньо після їх прийняття. Жоден інший орган влади не має права встановлювати або скасовувати цю чинність. Вони є обов'язковими для виконання всіма громадянами, державними органами та іншими суб'єктами владних повноважень. Конституція України має найвищу юридичну силу і перебуває у верхній частині ієрархії правових актів, тому рішення та висновки КСУ є виконуваними безумовно і невідкладно. До того ж, у своїх рішеннях КСУ наголошує на тому, що «обов'язковість, остаточність та неможливість оскарження ухвалених КСУ актів за наслідками розгляду справ пов'язані з виключними повноваженнями органу конституційної юрисдикції» [12, п. 2.2]. Такі властивості рішень та висновків КСУ є важливими для забезпечення стабільності і незалежності конституційного судочинства, а також для забезпечення

виконання конституційних приписів. При цьому обов'язковими, остаточними і такими, що не можуть бути оскаржені, є не лише рішення КСУ ухвалені з питань, пов'язаних зі здійсненням конституційного провадження, а усі рішення, які ухвалені цим судом ним з питань, які належать до його виключних конституційних повноважень [12, п. 2.3]. Це обумовлено особливим конституційним статусом даного суду та важливістю його ролі у системі державних органів – забезпечення верховенства Конституції та відповідності законодавства їй.

Загальнообов'язковий характер рішень КСУ обумовлений не тільки статусом даного суду в правовій системі країни а й властивостями, які притаманні його рішенням. З цього приводу відмічається, що кожне рішення даного суду має преюдиціальний характер і наділене юридичною силою *inter partes*, тобто поширюється на сторони у справі. Однак коли Суд робить загальне застереження про преюдиціальність свого рішення воно набуває сили *erga omnes*, тобто загальнообов'язкового характеру [13, с. 51]. Більше того, в науковій літературі наголошується на такій властивості рішень КСУ як самовиконуваність. Принцип самовиконуваності рішень КСУ передбачає те, що «конституція *per se* є самодостатньою, і, навіть, якщо вона, на перший погляд, містить внутрішні колізії, то вони долаються шляхом тлумачення цих положень» [13, с. 52]. Це висловлення можна розглядати у контексті того, що принцип самовиконуваності рішень КСУ ґрунтується на ідеї, що Конституція як основний закон країни є самодостатньою і має в собі механізми для вирішення внутрішніх суперечностей за допомогою її тлумачення. Принцип самовиконуваності рішень КСУ означає, що його рішення мають виконуватися безумовно і без затримок всіма особами та органами влади. Основна мета самовиконуваності полягає у тому, щоб забезпечити ефективне виконання рішень Конституційного Суду без необхідності постійного втручання з боку інших органів влади.

Загальнообов'язковий характер рішень КСУ також визначається їх преюдиціальним характером. Дана властивість рішень КСУ обумовлена тим, що суб'єкт може на основі такого рішення порушувати питання перед судом загальної юрисдикції, якому підсудна відповідна справа, про перегляд судового рішення, яке ґрунтувалося на положеннях правових актів, визнаних неконституційними, що вплинуло на правильність судового рішення. У силу загальнообов'язковості та остаточності рішень КСУ адміністративні суди зобов'язані їх застосувати при вирішенні конкретних адміністративних справ [13, с. 52]. Виходячи з конституційних засад, адміністративні суди мають переглядати свої рішення за заявами уповноважених осіб, якщо рішенням КСУ буде встановлено, що застосовані положення закону в остаточному судовому рішенні є антиконституційними. Відмова у перегляді рішень адміністративними судами є відмовою у правосудді і запереченням сутнісного змісту права на судовий захист [14, с. 69]. З огляду на це, відмова у перегляді рішень адміністративними судами у випадках, коли рішення КСУ визначає неправомірність або антиконституційність застосованих положень закону, не тільки може порушити довіру громадян до судової системи та викликати сумніви у її об'єктивності та справедливості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У цілому, динаміка взаємодії між правом на доступ до суду і виконанням рішень КСУ може визначатися різними

факторами та змінюватися в залежності від розвитку суспільства, законодавчих ініціатив, інституційних реформ та інших чинників. Зміни в правовій системі, такі як прийняття нових законів, реформи судової системи чи зміни в конституційних положеннях, можуть впливати на процедури судового захисту та механізми виконання рішень. Нові норми можуть змінювати процедури судового захисту та виконання рішень. Також якщо КСУ вносить зміни в тлумачення конституційних норм, це може впливати на право на доступ до суду та способи виконання рішень. Загалом, важливо, щоб зміни сприяли покращенню правосуддя та забезпечували належний судовий захист.

Актуальність проблеми взаємодії права на доступ до суду та виконання рішень КСУ обумовлена необхідністю забезпечення правової стабільності, захисту прав громадян, дотримання принципів правосуддя та збереження авторитету вищого органу конституційного контролю. Динаміка взаємодії між правом на доступ до суду і виконанням рішень КСУ є складною та багатоаспектною, і залежить від різних чинників, що визначають правове середовище в країні.

Перспективи розвитку та удосконалення взаємодії права на доступ до суду та ефективного виконання рішень Конституційного Суду України включають широкий спектр заходів. Зокрема, стимулювання громадянської освіти, удосконалення законодавства та механізмів виконання рішень, впровадження та розвиток електронних технологій у судочинстві, підвищення кваліфікації суддів та правових фахівців, а також активна комунікація та відкритість влади. Ці заходи спрямовані на покращення якості правосуддя, забезпечення прав та свобод громадян, а також збільшення довіри до судової системи. Реалізація цих ініціатив сприятиме зміцненню принципів правової держави та забезпеченню стабільності та розвитку українського суспільства.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>
2. Дунаєва Т. Є. Роль рішень Конституційного Суду України у забезпеченні пропорційності та верховенства права у судовій практиці. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2021. № 32. С. 54–60.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Case of Hornsby v. Greece. Application no. 18357/91. 19 March 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58020>
5. Рішення у справі Шмалько проти України. Заява N 60750/00. 20 липня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text
6. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15.05.2019 № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «ДІД Конс» щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» у взаємозв'язку з [...] (справа про

стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії «Харківобленерго» щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України «Про виконавче провадження» від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин 7, 9, пункту 2 частини 16 статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/576>

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text>

11. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151-2 Конституції України від 2 грудня 2019 року № 11-п/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text>

12. Ланкевич А. З. Інцидентний конституційний контроль, преюдиціальність рішень Конституційного Суду України та усталена практика адміністративних судів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2012. Випуск 18. С. 50–53.

13. Савчин М. Юридична сила рішень Конституційного Суду України та їх імплементація в адміністративному судочинстві. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві* : зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. С. 65–71.

Анотація

Паскар А. Л. Динаміка взаємодії між правом на доступ до адміністративного суду і виконанням рішень Конституційного Суду України. – Стаття.

У статті проаналізовано взаємодію між правом на доступ до суду та виконанням рішень Конституційного Суду України (КСУ). Визначено важливість цього питання у контексті ролі КСУ у забезпеченні конституційності дій влади та захисту прав громадян. У статті розглянуто ключові аспекти взаємодії цих процесів та виявлено фактори, що впливають на них. Запропоновані рекомендації щодо підвищення ефективності виконання рішень КСУ та забезпечення доступності правосуддя в Україні. Досліджена роль рішень КСУ у забезпеченні права на судовий захист та їх вплив на правосуддя в Україні. Автор визначає значення рішень КСУ у визначенні конституційних норм, уніфікації судової практики та контролі за діяльністю влади. Аналізуються рішення Європейського Суду з прав людини, які підкреслюють необхідність ефективного виконання судових рішень для забезпечення правосуддя. Зазначається, що держава повинна активно діяти для створення ефективної системи виконання судових рішень, що є запорукою правосуддя та стабільності в суспільстві. Також автор аналізує динаміку взаємодії між правом на доступ до суду та виконанням рішень КСУ на прикладах конкретних судових справ. Виділяється пряма взаємодія цих процесів як важливий аспект правової стабільності. Зокрема, через аналіз рішень КСУ показано, що виконання судових рішень є конституційною гарантією прав і свобод осіб. Підкреслено важливість ефективних систем виконання судових рішень для захисту прав і свобод громадян та збереження авторитету держави як правової. Підсумовано, що перспективи розвитку досліджуваного питання включають удосконалення законодавства, розвиток електронних технологій у судочинстві, підвищення кваліфікації суддів та правових фахівців тощо.

Ключові слова: право на доступ до суду, рішення Конституційного Суду України, виконання рішень Конституційного Суду України, доступність правосуддя, право на справедливий судовий розгляд, конституційне судочинство, адміністративне судочинство.

Summary

Paskar A. L. Dynamics of Interaction between the Right to Access to Administrative Justice and the Implementation of Decisions of the Constitutional Court of Ukraine. – Article.

The article analyzes the interaction between the right to access to justice and the implementation of decisions of the Constitutional Court of Ukraine. The importance of this issue in the context of the role of the Constitutional Court of Ukraine in ensuring the constitutionality of government actions and protection of citizens' rights is determined. The key aspects of the interaction of these processes are examined, and factors influencing this process are identified. Recommendations are proposed to enhance the efficiency of implementing decisions of the Constitutional Court of Ukraine and to ensure accessibility to justice in Ukraine. Moreover, the article delves into the role of Constitutional Court of Ukraine decisions in safeguarding the right to judicial protection and their profound impact on the administration of justice in Ukraine. It recognizes the pivotal role of Constitutional Court of Ukraine decisions in delineating constitutional norms, harmonizing judicial practices, and overseeing governmental activities. The analysis extends to decisions rendered by the European Court of Human Rights, emphasizing the imperative of executing judicial rulings effectively to uphold justice. The article underscores the state's obligation to actively establish a robust framework for implementing judicial decisions, which serves as a cornerstone for justice and societal stability. Furthermore, the author scrutinizes the interplay between the right to access justice and the execution of Constitutional Court of Ukraine decisions through case studies, underscoring their direct correlation as a critical element of legal coherence. By dissecting Constitutional Court of Ukraine judgments, the article illustrates that executing judicial rulings constitutes a constitutional safeguard for rights and liberties. It accentuates the significance of efficient mechanisms for executing judicial decisions in safeguarding citizens' rights and liberties, thereby bolstering the state's legitimacy as a legal entity. In conclusion, the article outlines strategies for addressing these issues, including legislative reforms, technological integration in the judiciary, civil society empowerment, and judicial capacity building. These initiatives aim to enhance justice quality, reinforce trust in the legal system, fortify the rule of law, and ensure societal stability in Ukraine.

Key words: right to access to justice, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, implementation of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, accessibility of justice, right to a fair trial, constitutional justice, administrative justice.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.15>

Д. А. Пунтус

ОКРЕМІ ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ОСКАРЖЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ТА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Вступ. Процедурні аспекти соціального забезпечення відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного та справедливого надання соціальної допомоги. Серед них особливе значення мають механізми оскарження управлінських рішень та захист персональних даних. Сучасні стандарти, зокрема міжнародні документи, такі як Конвенція МОП № 102 та Рекомендація МОП № 202, підкреслюють важливість забезпечення права кожного заявника на справедливий та прозорий процес розгляду скарг та апеляцій. Водночас, захист персональних даних отримувачів соціальної допомоги є критичним аспектом, що забезпечує довіру громадян до системи соціального захисту та захищає їхні права на приватність.

Мета статті: дослідити окремі процедурні аспекти соціального забезпечення, зосереджуючись на механізмах оскарження управлінських рішень та захисті персональних даних.

Виклад основного матеріалу. Як передбачено міжнародними стандартами, зокрема Конвенцією МОП № 102 та Рекомендацією МОП № 202 [1], законодавча база повинна передбачати, що кожен заявник має право:

- 1) вимагати надання пільги, яка належить відповідно до закону;
- 2) подати скаргу на якість або кількість належної допомоги;
- 3) оскаржити відмову у наданні допомоги;
- 4) притягнути до відповідальності осіб, відповідальних за розробку, адміністрування та реалізацію схеми соціальної допомоги.

У деяких країнах використовуються звичайні суди, в інших – спеціальні суди з питань соціального забезпечення або соціальної допомоги, а в третіх – механізми, що існують в рамках трудового законодавства. Доступ до правосуддя та захист прав отримувачів соціальної допомоги є важливою складовою доступу до адекватних механізмів подання скарг та оскарження. Порівняльні дані, підкріплені стандартами та рекомендаціями МОП, вказують на те, що необхідно чітко розмежовувати два етапи вирішення спорів у сфері соціального забезпечення та соціальної допомоги. Це означає, що:

– перше: заявник або бенефіціар, який подав скаргу, повинен мати доступ до процедури перегляду в установі соціального захисту, яка спочатку прийняла рішення з даного питання;

– друге: після цього, якщо заявник або бенефіціар все ще відчуває себе скривдженим, а питання/спір залишається невирішеним, він/вона повинні мати доступ до незалежного органу оскарження вищого рівня. Ці «внутрішні» та «зовнішні» органи оскарження повинні бути інституційно та структурно відокремленими та незалежними один від одного [2].

Дуже важливо в контексті порушеної проблематики говорити про принципи належної процедури, оскільки саме вони застосовуються до адміністративних і судових процесів. Вони стосуються вимоги, щоб державні установи, які здійснюють публічну владу і приймають адміністративні рішення, дотримувалися принципів справедливої адміністративної діяльності. У широкому розумінні це означає, що рішення та дії органів соціального захисту населення та їх посадових осіб повинні бути законними, обґрунтованими та процедурно справедливими. Спробуємо детально їх охарактеризувати.

1. Процедурна справедливість (яку часто називають вимогою природної справедливості), зокрема, означає, що орган або посадова особа соціальної допомоги, які приймають (потенційно) негативне рішення, повинні надати постраждалій особі можливість представити свою справу, а також, що орган або посадова особа повинні бути неупередженими. Вимога неупередженості передбачає, що відповідна посадова особа не може мати фінансової або особистої зацікавленості при прийнятті рішення про надання соціальної допомоги. У належній правовій процедурі мають бути враховані й інші моменти.

2. Право бути представленим: Конвенція МОП (№ 128, (1967)) вимагає, щоб заявник мав право бути представленим або отримувати допомогу від кваліфікованої особи за власним вибором, наприклад, делегата від профспілки. Хоча ця Конвенція стосується лише конкретних виплат (по інвалідності, старості та у зв'язку з втратою годувальника), тим не менш, прийнято надавати однакові права на представництво у всіх справах, пов'язаних з виплатами.

3. Письмова відповідь: рішення, які повідомляються заявникам, незалежно від того, чи є воно сприятливим для заявника, чи ні. Більшість письмових повідомлень, які надаються заявникам – чи то стандартні, масові, друковані форми, чи то індивідуально підготовлені повідомлення або листи – містять інформацію про право на оскарження та процедуру подання апеляції. Такі повідомлення є основою системи оскарження, оскільки це чи не єдиний спосіб, у який заявники можуть дізнатися про своє право на оскарження. Звідси випливає, що будь-яка форма або повідомлення, які мають використовуватися у зв'язку з рішеннями про призначення допомоги, повинні містити інформацію про право на оскарження та процедуру оскарження.

4. Інформаційна обізнаність: більшість установ соціального забезпечення надають додаткову інформацію – плакати, листівки, рекламу тощо – для того, щоб учасники програми знали про свої права на оскарження.

5. Швидке реагування: як і в усіх інших аспектах процедур надання допомоги, важливо, щоб система оскарження працювала ефективно і швидко [7]. Особи, які звертаються за допомогою, роблять це тому, що вважають, що мають на неї право, і, як правило, зазнають певних втрат або скорочення доходу через непередбачувані обставини, які стали причиною звернення за допомогою. У разі відмови у виплаті допомоги – або виплати у меншому розмірі, ніж очікувалося, – учасник не захоче чекати кілька місяців на розгляд апеляції. При цьому робота, пов'язана з розглядом апеляції, формуванням апеляційного органу та організацією слухання, неминуче займе кілька тижнів, навіть за найефективнішої системи. Звідси випливає, що всі дії, пов'язані з поданням апеляції, повинні бути невідкладними.

Захист в адміністративному судочинстві може бути закріплений у конституції країни або в національному чинному законодавстві (тобто в системі загального права країни), або навіть в окремому законі. У Південній Африці [5], наприклад, такий правовий захист міститься в Конституції, загальному праві та спеціальному законі, що стосується справедливого адміністративного судочинства (наприклад, Закон про сприяння адміністративному судочинству 2000 року). Ці правові вимоги відіграють важливу роль у забезпеченні того, що соціальні адміністрації поважають права клієнтів на адміністративне правосуддя. Суди, серед іншого, постановили, що:

а) необґрунтовані затримки в розгляді заяв на отримання соціальної допомоги можуть становити незаконні адміністративні дії;

б) одностороннє скасування або призупинення виплат без належного дотримання принципів адміністративного права природної справедливості та прав, які були набуті відповідно до закону, є незаконним і недійсним;

в) повинні бути наведені причини вжитих адміністративних дій, таких як призупинення або скасування виплат соціальної допомоги. Причини повинні бути адекватними: адміністратор, який прийняв адміністративну дію, повинен достатньо обґрунтувати прийняте рішення. Причини, наведені для адміністративної дії, повинні бути об'єктивно достатніми і сформульовані таким чином, щоб бути зрозумілими для заявника;

г) постраждала особа також повинна бути поінформована про своє право на оскарження [7].

Окремо необхідно розглянути питання приватності та захисту конфіденційної приватної інформації під час здійснення соціального забезпечення. Так, закони про соціальну допомогу часто містять комплексні положення щодо збору та зберігання даних, застосування яких може призвести до потенційних порушень права особи на приватність. Положення про недоторканність приватного життя можуть стосуватися таких випадків, як:

- розкриття інформації особами, а іноді й третіми особами, органам соціальної допомоги;
- ведення баз даних соціального забезпечення;
- доступ органів соціальної допомоги до даних, які зберігаються в інших державних або інших установах соціального забезпечення.

Метою цих положень, як правило, є забезпечення достовірності інформації, в тому числі фінансової інформації, наданої заявником на отримання допомоги. Тому повноваження, надані органам соціальної допомоги, можуть бути досить широкими. Закон Намібії про соціальні пенсії 1992 року передбачає, що «...незважаючи на будь-які протилежні положення будь-якого закону, ... будь-який інший посадовець, ... зобов'язаний на вимогу Постійного секретаря надати йому або їй таку інформацію, що стосується будь-якого заявника, яка може бути визначена Постійним секретарем» [3]. Аналогічно, закони про соціальний захист можуть визначати, що інші установи соціального захисту можуть запитувати інформацію, яка знаходиться в управлінні соціальної допомоги. У Південній Африці, наприклад, уповноважений Фонду страхування на випадок безробіття має право доступу до будь-якої державної бази даних, що містить інформацію про соціальне забезпе-

чення. Тому необхідно забезпечити, щоб клієнти соціальної допомоги користувалися достатнім захистом щодо конфіденційності інформації про них, до якої може мати доступ адміністрація соціальної допомоги.

Відповідно до Рекомендації МОП № 202 від 2012 року про національні мінімальні рівні соціального захисту, очікується, що країни створять правову базу для забезпечення та захисту приватної інформації про особу, що міститься в їхніх системах даних про соціальне забезпечення (п. 23). Захист може бути вбудований у загальну правову систему, наприклад, у систему загального права, що захищає приватне життя, яка існує в багатьох країнах.

Але для того, щоб захист був ефективним і очевидним як для посадових осіб органів, що надають соціальну допомогу, так і для отримувачів соціальної допомоги, доцільно прямо включити положення про захист приватної інформації особи в закон про соціальну допомогу.

Наприклад, у Південній Африці провайдер соціальних виплат передавав персональні дані з облікових записів про соціальну допомогу для продажу страхових продуктів одержувачам (наприклад, страхування на випадок поховання). Це призвело до необхідності регулювання з боку Департаменту соціального розвитку, щоб захистити бенефіціарів від незаконних відрахувань страхових внесків із соціальних виплат. Бенефіціари люди похилого віку, хронічні інваліди або вразливі особи, які доглядають за дітьми, не були повністю обізнані про страхові поліси, які вони підписали або уповноважили, і оплата яких була утримана з їхніх соціальних виплат безпосередньо касиром, що здійснює виплату. Окрім судового позову, DSD також організував кампанію з підвищення обізнаності про таку практику [4].

В Європейському Союзі Загальний регламент про захист даних містить керівні принципи щодо обробки персональних даних та вільного переміщення такої інформації. Фізичні особи, які підлягають обробці персональних даних, мають право

- знати, що їхня інформація міститься в певній базі даних; ^
- знати, яка інформація міститься в ній;
- знати, з якою метою ці дані використовуються;
- на належний захист інформації;
- на виправлення інформації або на видалення особистої інформації з бази даних, а також на те, щоб провайдери надали повідомлення про виправлену інформацію [8].

У Сполучених Штатах Америки це передбачено розділом 552а Закону про конфіденційність від 1974 року: «Кожна установа, яка веде систему записів, повинна зберігати у своїх записах лише ту інформацію про особу, яка є доречною і необхідною для досягнення мети установи, що вимагається законом або виконавчим наказом президента» [7].

Висновки. Висвітлення окремих процедурних аспектів соціального забезпечення, зокрема механізмів оскарження управлінських рішень та захисту персональних даних, є надзвичайно важливим для покращення ефективності та справедливості соціальних систем. Аналіз міжнародного досвіду та нормативних актів дозволяє виокремити ключові елементи, що сприяють успішному функціонуванню цих механізмів.

По-перше, механізми оскарження управлінських рішень є невід’ємною частиною системи соціального забезпечення, забезпечуючи громадянам можливість відстоювати свої права та отримувати справедливе вирішення спорів. Важливими аспектами є прозорість процедур, доступність інформації про права та обов’язки громадян, а також ефективність роботи апеляційних органів. Практика показує, що впровадження незалежних та об’єктивних механізмів оскарження сприяє підвищенню довіри до системи соціального захисту.

По-друге, захист персональних даних є критично важливим для забезпечення конфіденційності та безпеки інформації про отримувачів соціальної допомоги. Забезпечення дотримання правових норм щодо зберігання та обробки персональних даних сприяє підвищенню рівня довіри громадян до соціальних інституцій та захисту їхнього права на приватність. У цьому контексті важливими є заходи щодо підвищення кібербезпеки, розробка чітких політик конфіденційності та навчання персоналу щодо обробки персональних даних.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що для ефективного функціонування системи соціального забезпечення необхідно постійно вдосконалювати процедури оскарження управлінських рішень та заходи з захисту персональних даних. Важливо враховувати міжнародний досвід та адаптувати найкращі практики до національних умов. Тільки за умов комплексного підходу до вирішення цих питань можна забезпечити високий рівень соціального захисту та справедливості для всіх громадян.

Література

1. ILO Convention 102 of 1952 emphasises the right of appeal in case of refusal of the benefit or complaint as to its quality or quantity.
2. Olivier M (2011) “Social security adjudication in the light of international standards: The need for reform in Southern Africa”. *International Journal of Social Security and Workers Compensation*. Vol. 3(1). Pp. 29–54.
3. ILO (2014) Namibia Social protection floor assessment International Budget (2016) How can government audits drive accountability. *Blog accessed online*. <http://www.internationalbudget.org/2016/11/howgovernment-audits-drive-accountability/>
4. Human Rights and Social security (2017) Collection of legal cases <http://socialprotection-humanrights.org/legaldepository/legal-cases/>
5. Hailu, Medeiros and Nonaka (2008), “Legal Protection for Cash Transfers: Why We Need it,” in *Poverty in Focus: Cash Transfers, Lessons from Africa and Latin America, Brazil*: international Poverty Centre for inclusive Growth.
6. Taylor (2002) *Transforming the Present. Protecting the Future – Consolidated Report (Report of the Committee of Inquiry into a Comprehensive System of Social Security for South Africa)*.
7. LEGAL FRAMEWORKS FOR RIGHT-BASED SOCIAL PROTECTION FLOORS. URL: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/TRANSFORM%20Full%20Document%20-%20Legal.pdf
8. РЕГЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв’язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

Анотація

Пунтус Д. А. Окремі процедурні аспекти соціального забезпечення: оскарження управлінських рішень та захист персональних даних. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу окремих процедурних аспектів соціального забезпечення, зокрема механізмів оскарження управлінських рішень та захисту персональних даних. У сучасних умовах соціального розвитку, коли значення прав і свобод громадян набуває особливої актуальності, ефективне функціонування системи соціального забезпечення є важливим елементом державної політики. У статті досліджено практика застосування процедурних механізмів у різних країнах світу. Розглянуто механізми оскарження управлінських рішень у системі соціального забезпечення. Проаналізовано нормативно-правову базу, яка регулює процеси оскарження, а також виокремлено основні проблеми, з якими стикаються громадяни під час оскарження рішень. Особлива увага приділяється питанням прозорості процедур, доступності інформації та ефективності роботи апеляційних органів. На основі порівняльного аналізу було виявлено, що впровадження незалежних та об'єктивних механізмів оскарження сприяє підвищенню довіри до системи соціального забезпечення та забезпеченню справедливості.

Зосереджено увагу на аспектах захисту персональних даних у сфері соціального забезпечення. Розглянуто основні принципи та вимоги, що пред'являються до захисту персональних даних у міжнародному праві, а також аналізовано національні законодавчі акти, які регулюють ці питання. Визначено, що забезпечення надійного захисту персональних даних є критично важливим для збереження конфідентційності інформації та підвищення рівня довіри громадян до системи соціального забезпечення.

У висновках визначено, що для підвищення ефективності системи соціального забезпечення необхідно постійно вдосконалювати процедури оскарження управлінських рішень та заходи з захисту персональних даних. Врахування міжнародного досвіду та адаптація найкращих практик до національних умов є ключовими елементами успішного реформування системи соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальні захист, персональні дані, соціальна допомога, процедурні механізми, приватність, оскарження, міжнародні стандарти.

Summary

Puntus D. A. Certain procedural aspects of social security: appealing management decisions and protection of personal data. – Article.

The article analyzes certain procedural aspects of social security, in particular, the mechanisms for appealing against administrative decisions and personal data protection. In the current context of social development, when the importance of citizens' rights and freedoms is of particular relevance, the effective functioning of the social security system is an important element of public policy. The article examines the practice of applying procedural mechanisms in different countries of the world. The mechanisms for appealing against managerial decisions in the social security system are considered. The author analyzes the legal framework governing the appeal process and identifies the main problems faced by citizens when appealing decisions. Particular attention is paid to the issues of transparency of procedures, accessibility of information and efficiency of appeal bodies. Based on a comparative analysis, it is found that the introduction of independent and objective appeal mechanisms contributes to increasing trust in the social security system and ensuring justice.

The article focuses on the aspects of personal data protection in the social security sector. The author examines the basic principles and requirements for personal data protection in international law and analyzes the national legislative acts regulating these issues. It is determined that ensuring reliable protection of personal data is critical for maintaining the confidentiality of information and increasing the level of public confidence in the social security system.

The conclusions determine that in order to improve the efficiency of the social security system, it is necessary to constantly improve the procedures for appealing management decisions and measures to protect personal data. Taking into account international experience and adapting best practices to national conditions are key elements of successful reform of the social security system.

Key words: social security, social protection, personal data, social assistance, procedural mechanisms, privacy, appeal, international standards.

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.16>

А. А. Страшок

КРИТЕРІЙ ДОПУСТИМОСТІ ПОКАЗАНЬ «АНОНІМНИХ» СВІДКІВ В КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Цитуючи норму ч. 1 ст. 65 КПК України, свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, у зв'язку з чим даний учасник є одним із ключових суб'єктів кримінального процесу, який допомагає сторонам та суду встановити обставини вчиненого кримінального правопорушення і внаслідок допиту якого утворюється таке джерело доказів як показання.

Зважаючи на принцип безпосередності дослідження показань, який діє в кримінальному процесі і вказує на необхідність допиту судом свідка безпосередньо в ході судового розгляду, а сторонам надає можливість в процесі судового розгляду проводити прямий та перехресний допит, все ж в практичній діяльності трапляються випадки допиту так званих «анонімних» свідків, і це не завжди призводить до порушення даного принципу, а обумовлено обставинами кримінального провадження, а саме необхідністю забезпеченням безпеки даного учасника кримінального провадження.

Питання безпеки свідка у кримінальному процесі має міжнародне значення, а забезпечення дієвого захисту цих осіб віднесене до глобальних проблем у сфері протидії злочинності, саме тому **метою даної наукової роботи** є визначення критеріїв допустимості показань свідків, які вимушені надавати їх анонімно з метою забезпечення власної безпеки в контексті забезпечення права на справедливий суд, який передбачений ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) та дотримання прав сторони захисту і які сформовані у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання допустимості показань свідків та забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві присвячені наукові роботи таких вчених як В. Вапнярчук, Б. Качмар, О. Капліна, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Маринів, В. Шепітько, О. Шило, С. Фурс та інші.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом, згідно засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, показання учасників кримінального провадження суд отримує усно, при цьому суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України. Таким чином, законодавець робить виключення з загального правила і вказує на можливість використання судом показань, осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, проте виключно у випадках, передбачених чинним КПК України. В свою чергу, КПК України передбачає можливість суду проводити процесуальні дії у режимі відеоконференції під час судового провадження саме з метою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Зокрема, зазначається, що судові провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі необхідності забезпечення безпеки осіб. При цьому, особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо впізнати (ч. 1, 11 ст. 336 КПК України). У виняткових випадках для забезпечення безпеки свідка, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін кримінального провадження чи самого свідка постановляє вмотивовану ухвалу про проведення допиту свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них. У разі якщо існує загроза ідентифікації голосу свідка, допит може супроводжуватися створенням акустичних перешкод (ч. 9 ст. 359 КПК України) [1]. Аналіз вищезазначених норм, дає можливість зробити висновок, що тут мова йде про, так званих, «анонімних» свідків. Показово, що із заходами забезпечення безпеки можливо допитати не будь-яку особу, а виключно ту, якій забезпечується захист згідно ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» і лише за наявності даних, що свідчать про наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну особи [2].

Варто звернути увагу, що проведення даної процесуальної дії порушує одразу три основні засади кримінального провадження такі як – безпосередність дослідження показань, право на захист та змагальність сторін, адже є очевидним, що можливості захисника при такому допиті є суттєво обмеженими. Також, відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Відповідно до ч. 3 вказаної статті, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (пункт d) [3].

Погоджуємося з позицією Б. М. Качмара, який вказує на необхідність пошук розумного балансу між необхідністю забезпечити конфіденційність даних про особу, яка сприяє правосуддю, та гарантування права підозрюваного (обвинуваченого) на захист, зокрема на допит особи, що свідчить проти неї [4, с. 12].

Незважаючи на це, все ж таки на практиці існує чимало випадків отримання судом показань від «анонімних» свідків, проте для того, щоб дані докази були визнані судом допустимими проведено дослідження та аналіз рішень ЄСПЛ дав можливість сформулювати ряд критеріїв такої допустимості.

Першим критерієм, який заслуговує на увагу є те, що вирок суду не може ґрунтуватись виключно чи переважною мірою на показаннях, які сторона захисту не може заперечити. Так, в п. 51 рішення ЄСПЛ «Ван Мехелен та інші проти

Нідерландів» Суд зауважив: «Слід нагадати, що обвинувальний вирок не повинен базуватися виключно або головною мірою на анонімних твердженнях» [5]. Цей висновок корелює із висновками ЄСПЛ щодо оцінки доказів, розглянутих не в ході змагального процесу, наведеними в п. 216 рішення «Міралішвілі проти Росії»: «Як правило, Конвенція не забороняє в абсолютних приписах посилення на докази, котрі не були розглянуті в ході змагального процесу. Водночас такі докази слід розглядати з особливою обережністю. У низці справ Європейський Суд постановив, що якщо обвинувальний вирок головним чином базується на таких показаннях, то права сторони захисту обмежені такою мірою, яка не є співмірною із гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції» [6].

Другий критерій полягає у можливості сторони захисту провести перехресний допит свідка сторони обвинувачення. Як нами зазначалося вище, прийняття судом показань свідка, які він не сприймав безпосередньо, згідно КПК України, буде вважатися порушенням засади безпосередності дослідження показань. ЄСПЛ постійно наголошує, що докази мають, як правило, подаватися у відкритому судовому засіданні у присутності обвинуваченого та з можливістю реалізації права останнього та його захисника на перехресний допит. Звичайно, з даного правила існують винятки, але навіть вони не можуть порушувати право на захист. За загальним правилом п. 1 і 3 (d) ст. 6 Конвенції вимагають надання обвинуваченому можливості допитувати свідків обвинувачення під час надання ними своїх показань або пізніше. В свою чергу, у рішенні «Костовські проти Нідерландів» ЄСПЛ констатував, що згідно із принципом змагального судового процесу, всі докази мають пред'являтися у присутності обвинуваченого на відкритому судовому засіданні, однак, для того, щоб показання свідків були використані як доказ, вони завжди мають бути оголошені на відкритому слуханні в суді, при цьому використання як доказів таких показань, взятих на досудовому етапі провадження, саме по собі не суперечить п. 3 (d) та п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо при цьому дотримано гарантій прав сторони захисту [7]. Підсумовуючи дане твердження, можна зробити висновок, що другий критерій передбачає право обвинуваченого вимагати надання йому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка сторони обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження.

Третій критерій – анонімність свідка має бути виправдана вагомими причинами. В даному випадку вагомою причиною може бути відсутність свідка через страх, який викликав у нього обвинувачений або особа, яка діяла в його інтересах. Якщо свідок відсутній з причин загального страху перед наданням свідчень, які прямо не пов'язані з погрозами зі сторони обвинуваченого або його захисника (захисників), суд першої інстанції повинен провести перевірку, чи були для такого страху об'єктивні підстави, які підкріплені доказами. До того, як свідок буде звільнений від дачі показань через страх, суд першої інстанції повинен переконатися, що всі можливі альтернативи, такі як анонімність чи інші спеціальні заходи будуть недоречними або ж не можуть бути реалізованими. Так, до прикладу, ЄСПЛ визнав порушенням ст. 6 Конвенції засекречування покупця у справі «Корнев і Карпенко проти України» через те, що обвинувачений знав її зі школи

і органи влади не довели, що існувала необхідність забезпечення балансу інтересів різних осіб, яких це стосувалося, і зокрема свідка-покупця [8]. Також у справі «Люді проти Швейцарії» Суд визнав порушення ст. 6 Конвенції, де поліцейський під прикриттям п'ять разів зустрічався із обвинуваченим для закупівлі наркотичних засобів і його зовнішність останньому була добре відома [9].

Висновки. У національній судовій практиці існує чимало випадків допиту «анонімних» свідків, до якого вдаються суди забезпечуючи безпеку таких осіб, яку вони потребують у зв'язку з участю у кримінальному провадженні. Проте, зважаючи на те, що чинний КПК України передбачає можливість допиту свідків дистанційно гарантуючи їм анонімність, в такому разі констатуємо порушення трьох основних засад кримінального провадження таких як безпосередність дослідження показань, право на захист та змагальність сторін, адже є очевидним, що можливості захисника при такому допиті є суттєво обмеженими. Також дискусійним є питання допустимості показань «анонімних» свідків, яке частково спробував вирішити ЄСПЛ виробивши критерії допустимості таких показань.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88 (дата звернення: 26.05.2024 р.).
2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. №3782-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11, ст. 51 (дата звернення: 27.05.2024 р.).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 27.05.2024 р.).
4. Качмар Б. М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 22 с.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів» (Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands) від 23.04.1997 року.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Міралшвілі проти Росії» (Mirilachvili проти Росії) від 11.12.2008 року.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Костовський проти Нідерландів» (Case of Kostovski v. the Netherlands) від 29.03.1990 року.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Корнев і Карпенко проти України» від 21.10.2010 року;
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Люді проти Швейцарії» (Case of Lüdi v. Switzerland) від 15.06.1992 року.

Анотація

Страшок А. А. Критерії допустимості показань «анонімних» свідків в контексті рішень європейського суду з прав людини. – Стаття.

У науковій роботі автором сформовано критерії допустимості показань «анонімних» свідків, які визначені у рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, зазначається про те, що умовою проведення судом допиту «анонімних» свідків є необхідність забезпечення безпеки даного учасника кримінального провадження, при цьому наявність такої небезпеки повинна бути підтверджена даними, що свідчать про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу і майну особи. Зважаючи на необхідність забезпечення безпеки свідку, який її потребує у зв'язку з участю у кримінальному провадженні, законодавець передбачив можливість дистанційного допиту свідка з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, або в інший спосіб, що унеможливило його ідентифікацію та забезпечує сторонам кримінального провадження можливість ставити запитання і слухати відповіді на них.

При цьому, зроблено висновок, що проведення даної процесуальної дії порушує одразу три основні засади кримінального провадження такі як – безпосередність дослідження показань, право на захист та змагальність сторін, адже є очевидним, що можливості захисника при такому допиті є суттєво обмеженими. Незважаючи на це, все ж у практичній діяльності все ж існує достатня кількість випадків допиту «анонімних» свідків.

На основі проведеного дослідження та аналізу рішень Європейського суду з прав людини надало автором було сформовано три основні критерії допустимості показань «анонімних» свідків, які не порушують право підозрюваного (обвинуваченого) на справедливий суд, який передбачений ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме: 1) вирок суду не може ґрунтуватись виключно чи переважною мірою на показаннях, які сторона захисту не може заперечити; 2) забезпечення права обвинуваченого вимагати надання йому рівноцінної і належної можливості спростування показань свідка сторони обвинувачення та його допиту – чи то під час давання свідком показань, чи на якомусь пізнішому етапі судового провадження; 3) анонімність свідка має бути виправдана вагомими причинами.

Ключові слова: безпека, свідок, справедливий суд, право на захист, кримінальне провадження, допит.

Summary

Strashok A. A. The admissibility criteria show «anonymous» witnesses in the context of decisions of the European Court of Human Rights. – Article.

In the scientific work, the author formulated the criteria for the admissibility of the testimony of «anonymous» witnesses, which are defined in the decisions of the European Court of Human Rights. In particular, it is noted that the condition for the court's interrogation of «anonymous» witnesses is the need to ensure the safety of this participant in the criminal proceedings, while the presence of such danger must be confirmed by data indicating a real threat to the person's life, health, housing and property. Taking into account the need to ensure the safety of a witness who needs it in connection with participation in criminal proceedings, the legislator provided for the possibility of remote questioning of a witness from another premises, including outside the premises of the court, or in another way, which makes his identification impossible and provides the parties to criminal proceedings opportunity to ask questions and listen to their answers. At the same time, it was concluded that the conduct of this procedural action violates the three main principles of criminal proceedings at once, such as – the immediacy of the investigation of testimony, the right to defense and the adversarial nature of the parties, because it is obvious that the capabilities of the defense attorney during such an interrogation are significantly limited. Despite this, in practice, there are still a sufficient number of cases of interrogation of «anonymous» witnesses.

Based on the conducted research and analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, the author formulated three main criteria for the admissibility of the testimony of «anonymous» witnesses, which will not violate the right of the suspect (accused) to a fair trial, which is provided for in Art. 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, namely: 1) the court verdict cannot be based exclusively or predominantly on testimony that the defense cannot deny; 2) ensuring the right of the accused to demand that he be given an equal and proper opportunity to refute the testimony of the witness of the prosecution and his interrogation – either during the testimony of the witness or at some later stage of the court proceedings; 3) the anonymity of the witness must be justified by good reasons.

Key words: security, witness, fair trial, right to defense, criminal proceedings, interrogation.

УДК 347.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.17>*Л. О. Чернов*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій та електронно-інформаційних технічних засобів зв'язку внесли корективи у всі сфери сучасного суспільства. Особливо цифрові технології вплинули на бізнес та банківську сферу майже всіх держав, адже для того щоб компанії були конкурентоспроможними та досягли гарного результату, потрібно впроваджувати інноваційні й високотехнологічні засоби у свою роботу.

Сьогодні спостерігається масштабний розвиток цифрової економіки та цифрових технологій, зокрема віртуальних активів. Необхідно більш детально вивчити термін «віртуальні активи», а особливо потрібно дослідити їх правове регулювання. Сьогодні на превеликий жаль не має єдиного комплексного визначення, щодо змісту цього терміну. Часто разом із терміном «віртуальні активи» використовують терміни: «цифрові активи», «біткоїн», «віртуальна валюта», «криптовалюта» та інші. Саме через відсутність єдиного пояснення цього терміну, ускладнюється розуміння процесів, які пов'язані з віртуальними активами. При цьому залишається важливим і правове регулювання ринку таких віртуальних активів, через те що ця сфера є для багатьох людей нова і правові норми тільки встановлюються. Все вище сказане тільки підкреслює актуальність даної теми та важливість проведення дослідження у цій сфері [1, с. 4; 14, с. 157].

Метою дослідження є аналіз світового досвіду правового регулювання обігу віртуальних активів та можливості його застосування в Україні, дослідження особливості нормативно-правового регулювання ринку віртуальних активів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні під терміном «віртуальні активи» (сформульоване FATF у 2018 році) розуміють цифрове вираження вартості, яким можна торгувати в цифровому форматі, тобто здійснювати платежі або інвестиції. FATF розробив міжнародні стандарти із протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Такі, віртуальні активи створюються комп'ютерними технологіями, їх безпечний обіг забезпечується децентралізованою системою у вигляді облікового реєстру, тобто їх також не варто розглядати як і віртуальні активи, так і як електронні гроші. В Україні відповідно до ст. 15 Закону № 2346 «Про платіжні системи і переказ коштів в Україні» закріплюються певні ознаки електронних грошей. Затверджується те, що вони є одиницею вартості, можуть зберігатися на електронному пристрої, а також вони приймаються як засіб платежу іншими особами (ніж особа, яка їх випускає), і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [2, с. 10]. Віртуальні активи можуть бути також одиницею вартості, хоча і зберігаються в електронному гаманці у вигляді віртуальної валюти, для доступу до якого необхідний код власника. Іншими відмінностей таких віртуальних активів є: емітент

віртуальних активів (майнери), а емітентом електронних грошей сьогодні виступають лише банки. Виробляються віртуальні активи у процесі майнінгу, електронні ж гроші випускаються за наказом відповідного уповноваженого органу в такій кількості, яка може дорівнює масі фіатних грошей тощо.

Спочатку до поняття «віртуальні активи» застосовували опису крипто-валют. Сьогодні ж до них також відносять і активи, які відповідають, певним параметрам (за роз'ясненням FATF): визначають цифровий вираз вартості; ними можна вільно торгувати на ринку; володіють чіткою системою обігу та ідентифікації [3, с. 1]. Тобто криптовалюту також сміло сьогодні можна назвати вираженням віртуальних активів.

Сьогодні враховуючи рекомендації FATF, віртуальні активи поділяються (криптовалюта) на такі групи: перша група конвертовані валюти (Bitcoin, Liberty Reserve, E-Gold та інші), які мають певну еквівалентну вартість у фіатній валюті, а також їх можна обмінювати на фіатну валюту і знову назад; друга група неконвертовані валюти (Q Coins), їх використовують у певних віртуальних сферах (світах), відповідно до правил їх регулювання щодо застосування, вони не можуть бути обмінені на якусь фіатну валюту; до третьої групи відносять централізовані валюти, що мають єдиний емітент (E-Gold, Perfect Money, Liberty Reserve), так вони емітуються певним адміністратором, що контролює всю систему; децентралізовані валюти, які ми називаємо криптовалюти (Ethereum, Bitcoin, Litecoin, Ripple), це ті валюти, у яких немає єдиного адміністратора та немає відповідно централізованого контролю чи нагляду. Саме визначення такої класифікації віртуальних активів полягає у можливості їхньої конвертації у фіатні валюти і навпаки. Хоча сам термін «конвертована валюта» ніяким чином не виражає її офіційної конвертованості (тобто, як у разі золотого стандарту), але лише вказує на її фактичну конвертованість, тобто через наявність певного ринку. Саме тому така віртуальна валюта є «конвертованою» лише до відповідного часу, доки певні фізичні та юридичні особи будуть проводити із нею операції, та будуть приймають її, адже «конвертованість» такої віртуальної валюти ніяким чином не гарантована відповідним законодавством [4, с. 26].

Основною існування таких активів – це створення децентралізованої монетарної системи, яка не може регулюватися відповідно банками та не може бути під контролем жодного центрального банку світу. Таким чином, з цього випливає анонімність проведення певних операцій із такими активами, тобто із відсутністю контролю та не здатністю знайти відповідну інформацію щодо проведення цих операцій. Тобто не можна застосувати будь-які обмеження до тих осіб, які здійснюють відправлення віртуальних активів., так й до тих, які їх отримують. Саме через цю основну причину, більшість країн не приймають такі активи як певний легітимний фінансовий інструмент, адже таку систему можна застосовувати, наприклад для відмивання відповідно грошей та для здійснення незаконних операцій купівлі-продажу. Такі віртуальні активи випускаються у певному обмеженому обсязі, саме це сприяє підвищенню попиту на них із боку інвесторів. Їхній обмежений обсяг знижує певні ризики інфляції через підвищену активність емітента. Тому інвестори активів відчувають певну безпеку та неможливість постраждати від інфляції.

Таким чином, для певної торгівлі цими віртуальними активами спеціально створюються відповідні біржі та інші елементи цієї інфраструктури. Популярність їх зумовлена тим, що торгівля на таких біржах передбачає мінімальний комісійний відсоток. Наприклад, найнижча комісія за проведення таких операцій становить 0.0001 btc від суми проведеної операції, і переважно сплачується у добровільному порядку. При цьому суми угод на такому ринку найрізноманітніші і можуть сягати від кількох одиниць до кількох мільйонів одиниць за угоду, тому комісія стає більшою. Основною перевагою таких операцій це їх швидка транзакцій, яка триває не більше кількох хвилин. Тобто якщо порівняти, то банківський переказ коштів між різними країнами світу може тривати, наприклад від декількох днів до декілька тижнів, але якщо під час переказу виникають певні непередбачені ситуації (наприклад, порушення), тоді перекази можуть бути припинені або взагалі заморожені [2 с. 6, 3, с. 1].

Сьогодні віртуальні активи набули великої популярності через вище перелічені переваги, і кожний день все більше країн долучаються до цього процесу, не виключення є і Україна. У 2014 році НБУ вперше опублікував відповідне роз'яснення «Щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти Bitcoin». Так, як зазначається у цьому документі «віртуальну валюту або криптовалюту» Bitcoin як грошовий сурогат, не можуть використовувати фізичні та юридичні особи на території України, саме як засіб платежу, адже це суперечить нормам українського законодавства. Пізніше у 2016 році НБУ затвердив дорожню карту «Cashlesseconomy», в ній зазначається впровадження блокчейну в Україні. Саме через це деякі державні реєстри були переведені на технологію блокчейн. Тому цього ж року Українська біржа стала першою у світі, де відбулися торги ф'ючерсами (похідні цінних паперів) на криптовалюту. Хоча й досі відсутнє законодавче регулювання обігу таких віртуальних активів, Україна сьогодні займає четверту сходинку у світі по рейтингам глобального індексу сприйняття криптоактивів. Це підтверджується у дослідженні американської аналітичної компанії Chainalysis, так Україну за цими показниками випереджає США та Китай [5, с. 1].

Через таку популярність віртуальних активів та їх великий обіг, Україна стала однією із перспективних ринків у світі. Тому, 8 вересня 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про віртуальні активи» [6, с. 5]. У цьому законі закладені основні стандарти, які визначені FATF. Саме ці стандарти визначають правила для постачальників послуг, що пов'язані з оборотом віртуальних активів, саме це сприятиме виведенню цього ринку із тіні. Цей Закон від 14.12.2021 № 1953-ІХ легалізує віртуальні активи, та дає змогу власникам таких віртуальних активів офіційно їх обмінювати та декларувати. Так, 1 січня 2024 року в нього були внесені зміни, тобто зараз саме цей закон легалізує віртуальні активи як ще один платіжний засіб, хоча віртуальні активи і не можуть бути предметом обміну відповідно на товари, послуги, майно чи роботу. Сьогодні єдиним законним засобом платежу в Україні все одно залишається гривня. Крім того, зараз також надається дозвіл на реєстрацію іноземним криптокомпаніям блокчейн-бізнесу в Україні. Держава при цьому чітко визначає межі допустимої діяльності в цифровому серед-

овищі та вимоги інформаційної безпеки для захисту інтересів певних осіб зокрема, та суспільства і держави в цілому. Саме сьогодні надається можливість українцям задекларувати свої доходи у віртуальних активах. Як зазначив Комітет ВР із питань антикорупційної політики, за останніми даними, розмір транзакцій в Україні із віртуальними активами становить близько 150–200 мільйонів доларів на день, а обсяг капіталізації таких віртуальних активів – сягає більше 2 мільярди доларів. Через це дане питання залишається актуальним для держави, з точки зору оподаткування доходів від віртуальних активів. Саме тому для реалізації Закону «Про віртуальні активи» потрібно було внести зміни до Податкового кодексу України, через оподаткування операцій із віртуальними активами. Тому ще у листопаді 2019 року Верховна Рада України ухвалила законопроект № 2461 про оподаткування доходів від віртуальних активів, і встановила ставку 5%, та було зазначено про зняття ПДВ від таких операцій. Цей закон сприяв впровадженню в подальшому інших законів у цю сферу, сьогодні ще триває законодавчі роботи у даній сфері. Усе це дасть можливість створити прозорий та цивілізований ринок віртуальних активів, із сучасною інфраструктурою та захищеними клієнтами [6, с. 3].

Для впровадження подальшого законодавчого врегулювання віртуальних активів в Україні, необхідно також розглянути досвід зарубіжних країн, щодо обігу віртуальних валют. Сьогодні у різних країнах по різному дивляться на врегулювання цього питання, адже кожна країна вирішує такі питання виходячи із своїх власних національних особливостей, а також виходячи із різних форм державного устрою [7, с. 562]. У Сполучених Штатах Америки (далі – США) існують протиріччя між державними інститутами влади та федеральними і регіональними (на рівні штатів) органами управління. Тобто, податкове управління США розглядає біткоїн як актив, який подібний цінним паперам, а не як відповідні гроші, тобто транзакції в біткоїн оподатковуються саме на приріст капіталу. При цьому Міністерство юстиції намагається врегулювати біткоїн саме як валюту цифрових грошей, що може виступати як об'єкт оподаткування, таким чином із усіх угод з криптовалютою можна стягувати податок. При цьому через те що відсутній єдиний підхід до криптовалюти, у судах виникає дуже багато складнощів через це. Тому суди розглядають криптовалюту з різних сторін; саме тому відбувається декілька читань по кожній справі навіть в одному штаті [8, с. 43].

Не встановлення чіткого визначення щодо криптовалюти розширює правову невизначеність. Найкращі при цьому умови створені в Австралії, щодо розвитку криптовалютної індустрії. Через те що в Австралії Резервний банк встановив правовий статус криптовалюти як альтернативу валютам різних країн та платіжним системам [9, с. 3]. Тобто цифрову валюту офіційно можна використовувати як засіб платежу, тому існує можливість виплачувати заробітну плату в криптовалюті, при наявності договору між працівником і роботодавцем. Оподаткування криптовалютних операцій здійснюється із 2014 року. Податок накладається не на саму криптовалюту, а лише на дохід чи прибуток, який можна отримати від операцій із цифровими активами. Також розумно було вирішене в Австралії питання, щодо відмивання грошей на біржах криптовалют. Законом врегулюється це питання, тобто всі біржі криптовалюти повинні бути офіційно зареєстровані

в Австралійському звітно-аналітичному центрі транзакцій (AUSTRAC) [10, с. 281]. Отже, саме прийняття таких законів створило сприятливе правове поле для розвитку цифрової валюти в цій державі.

Цікавий досвід у правовому регулюванні ринка віртуальних активів Швейцарії, хоча і ця країна є дуже консервативна у плані фінансового регулювання, сьогодні вона одна із перших відреагувала щодо регулювання віртуальних активів, а саме це Швейцарська служба нагляду за фінансовими ринками (Swiss Financial Market Supervisory Authority, FINMA).

Швейцарська служба нагляду за фінансовими ринками у лютому 2018 року опублікувала «Керівні принципи щодо запитів відносно законодавчої основи проведення первинного розміщення монет» (ICOs) [7, с. 563], було таким чином класифіковано віртуальні активи та здійснено пояснення щодо порядку використання певних положень чинного швейцарського законодавства (саме по обігу віртуальних активів, того чи іншого виду). В основу такої класифікації покладено певний економічний зміст відповідного віртуального активу. Основним принципом Швейцарської служби нагляду за фінансовими був такий, що дотримувалася позиції «однакові правила для однакового бізнесу» і незважалося на технології, які використовувалися у господарській діяльності [13 с. 45]. Такий принцип регулювання показав великий успіх та високий рівень присутності саме Швейцарії на світовому ринку віртуальних активів [13, с. 46]. Тому варто звернути на це увагу, зокрема у прописаних Керівних принципах FINMA не зустрічається терміна «віртуальні активи», там використовується токен. Саме за допомогою токен відбувається облік інформації із використанням криптографічних алгоритмів, що забезпечує безпеку системи. Під поняттям «токен», також розуміють цифрову одиницю обліку в рамках розподіленого реєстру записів у цифровій формі, вона також має певний криптографічний захист [13, с. 45]. Тобто саме токен позначає віртуальний актив. Швейцарською службою нагляду за фінансовими ознаками було запропоновано їх класифікація: 1) платіжні токени; 2) токени активів; 3) службові токени; 4) гібридні токени; 5) стейблкоїн [7, с. 564].

При цьому можна зазначити, що платіжні токени (віртуальний актив) застосовують як засіб платежу, таким чином вони виконують функцію грошей, тобто це є в свою чергу як криптовалюта [7, с. 563]. За проханням швейцарських біткоїн-компаній операції з криптовалютою були визнані як операції із платіжними засобами [7, с. 564]. Про те такі платіжні токени не розглядаються як цінні папери, оскільки це суперечить їхній економічній сутності [7, с. 562]. Тобто можна зробити висновок, що платіжні токени не регулюються на ринку як цінні папери.

У Китаї також вдалося розвинути фінансово-технічний ринок криптовалюти через однозначний підхід та однакову інтерпретації цього явища. Так, в Китаї криптовалюту розглядають як певний актив або віртуальний товар, через це при продажі цифрові гроші обкладають податком на додану вартість, а сам дохід і прибуток у криптовалюті, обкладається податком на прибуток та на приріст капіталу [1, с. 27]. Також, законодавчо визначена необхідність у обов'язковій реєстрації таких бірж, тобто лише ліцензовані біржі можуть проводити операції із криптовалютою. При цьому вже із 2017 року у Китаї забороняється різним організаціям застосовувати «вільну» криптовалюту, саме як інвестиційний інструмент.

Так, в якості експерименту Народний банк Китаю увів національну криптовалюту DCEP у чотири великі міста держави [1, с. 25–27].

Проаналізувавши міжнародний досвід різних країн, уряд України повинен врахувати усі переваги та недоліки правового врегулювання у зарубіжних країнах, та активно працювати у сфері такого правового врегулювання віртуальних активів у державі в цілому. Потрібно врегульовувати такі основні напрями розвитку сфери віртуальних активів: провести правове регулювання обігу віртуальних активів та відповідно розробити механізм оподаткування доходів від них; необхідно забезпечити баланс інтересів держави та учасників ринку віртуальних активів, саме у правовому полі; встановити систему державних органів, які будуть уповноваженні здійснювати регулювання та нагляд у цій сфері; розробити заходи щодо виявлення ризиків, які можуть виникнути у сфері обігу віртуальних активів; збільшити застосування технології блокчейн у сучасних технологічних та фінансових структурах; необхідно сприяти застосування віртуальних активів на вигідних умовах для всіх учасників ринку; проводити навчання серед населення, щодо криптовалютної грамотності; врахувати міжнародний досвід та сприяти співпраці по цьому питанні з іншими країнами, у яких легалізований ринок віртуальних активів.

Основними переваги впровадження віртуальних активів є те, що: юридичні та фізичні особи зможуть задекларувати та легалізувати свої доходи від продажу віртуальних активів; всі учасники ринку одержать юридичний статус; можливість захистити своїх інтереси та права у суді; можливість легально співпрацювати з банками; відкривається можливість залучити інвестиції та капіталізувати свій бізнес; біржі та криптообмінники матимуть можливість легалізувати свою діяльність.

Висновки. Отже, проблема правового регулювання віртуальних активів виникла у багатьох країнах, і багато вже країн це питання врегулювали у правовому полі. Хоча у деяких країнах спостерігається тенденція, до повної заборони купівлі, продажу, обміну та володіння такими віртуальними активами. Хоча і з часом деякі з цих країн легалізували віртуальні активи. Саме через неоднозначність у правовому регулюванні віртуальних активів, багато країн зараз зайняли позицію очікування, для того щоб врегулювати віртуальні активи у відповідності до міжнародного законодавства.

Література

1. Caytas J. D. Regulation of Cryptocurrencies and Initial Coin Offerings in Switzerland: Declared Vision of a «Crypto Nation». *International Law Practicum*. 2018. Vol. 36. № 1. URL: <https://www.blockchainlegalresource.com/wp-content/uploads/sites/31/2018/08/2018IntlPracticumVolume1.pdf#page=53> (дата звернення 25.05.2024).
2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text> (дата звернення 25.05.2024).
3. Віртуальні активи в Україні. Чому потрібно легалізувати ринок віртуальних активів та які можливості це відкриває для економіки. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/09/1/664585> (дата звернення 25.05.2024).
4. Карчева Г.Т, Нікітчук С.М. Віртуальні інноваційні валюти як валюти майбутнього. *Фінансовий простір*. 2015. № 2(18). С. 24–30. URL: <https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1502/15kgtviv.pdf> (дата звернення 25.05.2024).
5. The 2021 Global Crypto Adoption Index: Worldwide Adoption Jumps Over 880% With P2P Platforms Driving Cryptocurrency Usage in Emerging Markets URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2021-global-crypto-adoption-index>

6. Про віртуальні активи: Проект Закону № 3637 від 11.06.2020 року. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення 25.05.2024).
7. Товкун Л.В., Черниш В. Характерні особливості криптовалюти: окремі теоретичні та практичні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право* : електрон. наук. фах. вид. Ужгород, 2020. № 4. С. 561–567.
8. Корнєєв В.В. Криптовалюти: ера і сфера фінансових інновацій. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. Вип. 1. С. 40–46.
9. Маличенко І. Фіскальна політика різних країн щодо криптовалюти. *Bit CryptoNews*. 2018. URL: <https://bitcryptonews.ua/blogs/cryptocurrency/fiskalnaya-politika-raznyix-stran-v-otnoshenii-kriptovalyut> (дата звернення 25.05.2024).
10. Кузнєцова Л. Г. Криптовалюта P2P: безпека або розвиток. *Фінанси і кредит*. 2017. Т. 23, № 47(767). С. 2810–2822.
11. Скрипін В. В Китаї заборонили ICO, ринок відреагував падінням котирувань всіх великих крипто валют. *ITC.ua*. 2017. URL: <https://itc.ua/news/v-kitae-zapretili-icoryinok-otreagirovalpadeniem-kotirovok-vseh-krupnyih-kriptovalyut> (дата звернення 25.05.2024).
12. Керівництво щодо Ризик-Орієнтованого Підходу до Віртуальних Активів та Постачальників Послуг з Переказу Віртуальних Ативів. FATF, Париж, 2019. URL: <http://www.fatgafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/Guidance-RBAvirtual-assets.html> (дата звернення 25.05.2024).
13. Кулик О. І. Правове регулювання ринку віртуальних активів: досвід швейцарської конфедерації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 44–51.
14. Логойда В. М. Перспективи врегулювання правового статусу криптовалюти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Випуск 63. С. 152–157.

Анотація

Чернов Л. О. Актуальні проблеми та перспективи розвитку правового регулювання віртуальних активів. – Стаття.

Дана публікація присвячена дослідженню правового регулювання обігу віртуальних активів у світі та в Україні. Проаналізовано досвід іноземних держав щодо правового регулювання віртуальними активами. Висвітлено основну мету існування таких віртуальних активів, яка полягає у децентралізації монетарної системи, тобто така система не підлягає контролю жодному банку. Сьогодні не існує чіткого формулювання щодо віртуальних активів, тому у кожній країні оподаткування здійснюється по різному, і це викликає багато труднощів щодо правового регулювання віртуальних активів. У світі не має досі єдиного законодавства, яке б допомогло здійснювати регулювання віртуальними активами і це викликає багато дискусій. Згідно із визначенням FATF до віртуальних активів відносять активи, які відповідають таким критеріям: виражають цифрову вартість; ними можна вільно торгувати на ринку; мають чітку систему обігу та ідентифікації, саме це дає основу для їх визначення. У статті також здійснений аналіз правового регулювання обігу віртуальних активів у Швейцарії, США, Австралії та Китаї, а також в Україні. Сьогодні в Україні лише встановлюється законодавча база щодо правового врегулювання віртуальних активів, тому і актуальною залишається дана тема дослідження. Лише останні п'ять років в Україні розпочалася легалізація віртуальних активи, що дозволяє їх власникам легально обмінювати й декларувати такі активи, хоча це і не вводить віртуальні активи як платіжний засіб. У статті розглянуто також перспективи впровадження віртуальних активів як у зарубіжних державах, так і в Україні.

Ключові слова: біткоїн, криптовалюта, цифрова економіка, віртуальні активи, правове регулювання віртуальних активів, токен.

Summary

Chernov L. A. Actual problems and prospects for the development of legal regulation of virtual assets. – Article.

This publication is dedicated to the study of the legal regulation of the circulation of virtual assets in the world and in Ukraine. The experience of foreign countries regarding the legal regulation of virtual assets is analyzed. The main purpose of the existence of such virtual assets is highlighted, which is the decentralization of the monetary system, that is, such a system is not subject to the control of any bank. Today, there is no clear wording regarding virtual assets, therefore taxation is carried out differently in each country, and this causes many difficulties regarding the legal regulation of virtual assets. The world still does not have a single legislation that would help regulate virtual assets and this causes many discussions. According to the FATF definition, virtual assets include assets that meet the following criteria: express

digital value; they can be traded freely on the market; have a clear system of circulation and identification, this is what provides the basis for their definition. The article also analyzes the legal regulation of the circulation of virtual assets in Switzerland, the USA, Australia and China, as well as in Ukraine. Today, in Ukraine, the legal framework for the legal regulation of virtual assets is only being established, which is why this topic of research remains relevant. Only in the last five years has the legalization of virtual assets begun in Ukraine, which allows their owners to legally exchange and declare such assets, although this does not introduce virtual assets as a means of payment. The article also considers the prospects for the introduction of virtual assets both in foreign countries and in Ukraine.

Key words: bitcoin, cryptocurrency, digital economy, virtual assets, legal regulation of virtual assets, token.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.18>*О. М. Шевчук, В. В. Зуй*

ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ ЯК ПІДСТАВА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Правоохоронний напрямок діяльності митних органів та гарантування прав і свобод громадян, безпеки в усіх сферах внутрішньої та зовнішньої політики, запобігання будь-якому митному правопорушенню, виявлення та усунення причин його виникнення є умовою ефективного функціонування держави. Так, у приписах Конституції України проголошено право кожного на захист своїх прав, свобод та законних інтересів у суді, а також на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [1].

В умовах проведення подальших євроінтеграційних та євроантлантичних процесів в державі [2], в умовах триваючого воєнного стану в Україні актуальними залишаються проблеми визначення правової природи митного контролю [3], здійснення процедур переміщення товарів через митний кордон [4] та особливо нагальною потребою є впровадження ефективних правових механізмів запобігання і протидії митних правопорушень, протидія контрбанди, запобігання корупційним ризикам при здійсненні митних процедур й потребують уточнення проблемні аспекти визначення правової природи адміністративної відповідальності за порушення митних правил в контексті його оновлення сутності, визначення ознак й підстав адміністративних стягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил, існує велика кількість наукових праць [5], в яких окреслено авторський підхід до цього терміну [6], [7], [8], розкрито види такої відповідальності за таким суб'єктом митних відносин як фізичні особи [9], досліджено адміністративну відповідальність у митній сфері за окремими категоріями товарів таких як ветеринарні препарати, які переміщуються через митний кордон [10, с. 8] та ін. Вищенаведене підкреслює інтерес вчених до досліджуваної проблематики. Однак, низка теоретичних та практичних проблем порушення митних правил як підстава адміністративної відповідальності залишилась за увагою вчених, зокрема щодо визначення єдиного підходу до його ознак та змісту, видів підстав адміністративних стягнень. Внаслідок чого, метою цієї статті є з'ясування теоретичних та практичних проблем адміністративної відповідальності за порушення митних правил в межах митно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Згідно п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України винятково законами України визначаються засади адміністративної відповідальності, діяння, які є адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [1]. Натомість, Конституційний Суд України, надавши офіційне тлумачення зазначеної норми Конституції України у своєму Рішенні від

30 травня 2001 р. № 7-рп/2001, дійшов висновку, що у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України безпосередньо не встановлено види юридичної відповідальності [11].

Базою створення та розвитку інституту адміністративної відповідальності за порушення митних правил у незалежній Україні становить МК України 1991 р. Так, у цьому Законі було виділено 18 складів порушення митних правил в окремий розділ і визначено спеціальні провадження щодо цих складів у розд. VIII гл. II [12]. Зокрема, Закон України «Про митну справу» 1991 р. суттєво розширив коло правопорушень у митній сфері, однак більшість аспектів провадження у таких справах залишилися поза сферою дії цього законодавчого акту [13]. Наступний кодекс, а саме МК України 2002 р. передбачав розд. XVIII «Порушення митних правил та відповідальність за них». Відповідальність осіб, які беруть участь у провадженні у справі про порушення митних правил» [14]. У діючому МК України 2012 р. було скорочено перелік видів порушень митних правил та переглянуто застосовувані ними санкції [15].

Зокрема, Україна ратифікувала такі міжнародні угоди, як Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) від 18 травня 1973 р. та Міжнародна конвенція про взаємну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 9 червня 1977 р. (Конвенція Найробі). Варто зазначити, що саме Київська конвенція закріплює визначення «митні правопорушення», якими є будь-які порушення або спроби порушення митного законодавства. Згідно зі ст. 2 КУпАП питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються МК України [16]. Згідно положень МК України 2012 р. термін «митні правила» визначено: як встановлений МК України та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем, або контроль за якими покладено на митні органи МК України та іншими законами України (п. 28 ст. 4) [15].

Звертаючись до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративними правопорушеннями (далі – КУпАП) – є протиправні, винні (умисні чи необережні) дії чи бездіяльність, які порушують громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлені владою та за які законом передбачено адміністративні заходи відповідальності. Адміністративна відповідальність за порушення настає, якщо ці порушення за своїм характером не передбачають відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності [16]. Згідно зі ст. 10 КУпАП адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправність діяння. Відповідно до ст. 11 КУпАП адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити [16].

У ст. 458 МК України відносить порушення митних правил до адміністративних правопорушень. Зокрема, яке являє собою протиправні, винні (умисні або з необережності) дії чи бездіяльність, що посягають на встановлений цим МК

України та іншими актами законодавства України порядок переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, пред'явлення їх митним органам для проведення митного контролю та митного оформлення, а також здійснення операцій з товарами, що перебувають під митним контролем або контроль за якими покладено на митні органи цим МК України чи іншими законами України, і за які МК України передбачена адміністративна відповідальність (ч. 1 ст. 458 МК України). Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені МК України, настає у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 458 МК України) [15].

В наукових працях є пропозиція заміни дефініцію «порушення митних правил» на категорію «митний проступок». На думку автора, використовуючи слово «проступок» звужується конкретні порушення до реальних меж протиправного діяння. Митний проступок – вказує на сферу де він скоюється – тобто сферу митної діяльності, за цим варіантом чітко прослідковується існуючій органічний зв'язок між існуючими різноманітними адміністративними проступками та похідність митного проступку від адміністративного правопорушення. На думку дослідника, окреслена проблема потребує подальшого дослідження та обґрунтування, однак запропонований підхід (принцип) щодо єдності різнородових адміністративних правопорушень має суттєві наукові перспективи, зокрема за його допомогою цілком реально наблизитися до розв'язання існуючої проблеми відмінності між так званими фінансовими санкціями та адміністративними правопорушеннями [17, с. 81].

Єдиного підходу до змісту адміністративної відповідальності за порушення митних правил не існує в науковій доктрині митного права. Різні підходи й визначення змісту категорії «адміністративна відповідальність». Зокрема, вищенаведений термін розуміють як відповідальність за вчинення адміністративного проступку (правопорушення) та негативний вплив держави на фізичних та юридичних осіб за допомогою правил, заборон і конкретних санкцій щодо порушників (В.Б. Авер'янов) [18]. Подібну наукову думку висловлює й В. К. Колпаков. Автор доповнює зазначену юридичну конструкцію, що тільки уповноваженні особи можуть застосовувати стягнення до порушників [19, с. 289]. Вищенаведене трактування категорії «адміністративна діяльність» підтримує й Т.О. Коломоець [20, с. 65]. Приміром, Д.М. Лук'янець пропонує термін «адміністративна відповідальність як відносини, що виникають між органами виконавчої влади і фізичними або юридичними особами (за умови відсутності між ними відносин службового підпорядкування) щодо вчинення останніми передбачених законодавством протиправних діянь і полягають у застосуванні до них в адміністративному порядку передбачених законом стягнень [21, с. 34]. На нашу думку, адміністративна відповідальність за порушення митних правил є галузевим різновидом адміністративної відповідальності. Зміст адміністративної відповідальності за порушення митних правил є сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (митними та судовими) під час порушення митних правил, відповідно до якої особи (фізичні та юридичні), які вчинили адміністративне правопорушення (проступок), передбачений нормами митного права можуть бути застосовані до них конкретні адміністративні стягнення.

Не існує єдиного підходу вчених до визначення правової конструкції «адміністративну відповідальність за порушення митних правил». Зокрема, у наукових працях щодо суб'єкта адміністративної відповідальності за порушення митних правил науковці [7], [9], [10] розглядають як вид юридичної відповідальності; як галузевий вид адміністративної відповідальності (В.В. Ченцов) [22, с. 18], як інститут адміністративного права; як реакція держави, яка знаходить свій прояв у діяльності органів, уповноважених накладати санкції за вчинені суб'єктом адміністративні правопорушення (Ю.П. Битяк, Т.О. Коломоєць).

Отже, адміністративна відповідальність є комплексним правовим механізмом держави, основою якої є адміністративна протиправність, склад адміністративного правопорушення; адміністративне покарання й процесуальна форма реалізації [6 с.19]. Зазначимо що факторами, наявність яких може спричинити виникнення такого виду адміністративної відповідальності за порушення митних правил є нормативно-правова база, що складається із сукупності правових норм, які регламентують досліджувану відповідальність; наявність фактичних підстав (протиправне діяння), коли винна особа, яка порушує правові норми у сфері державної митної справи, у нашому випадку порушення митних правил за переміщення товарів та транспортних осіб через митний кордон України.

Вкажімо, що адміністративна відповідальність за порушення митних правил виконує такі функції: превентивну (попереджувальну), яка має на меті спонукати посадових осіб митного органу до виконання митного законодавства, попередження правопорушень наступній особі, яка раніше вчинила порушення митних правил. А також усунути причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень та запобігають вчиненню митних правопорушень третіми особами; безпека, що означає витіснення та усунення суспільних відносин, що не відповідають митним правилам; репресивні (каральні), які виявляться несприятливими наслідками, передбаченими санкцією митного законодавства та які особа має зазнати внаслідок порушення нею митних правил тощо [23, с. 30].

Суб'єкти митних відносин як юридичні так і фізичні особи, які переміщують товари й транспортні засоби через митний кордон, повинні дотримуватись встановленого порядку переміщення через митний кордон України [24], [10]. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил має низку специфічних ознак, що відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності. Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного проступку, тобто протиправного діяння, що порушує правові норми. Так, як уже відомо, адміністративна відповідальність за порушення митних правил встановлюється МК України (ч. 1.ст. 459 МК України). Адміністративна відповідальність за правопорушення настає у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 458 МК України). Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил можуть бути громадяни, які на момент вчинення такого правопорушення досягли 16-річного віку, а при вчиненні порушень митних правил підприємствами – посадові особи цих підприємств [15]. За порушення митних правил можуть бути накладені такі адміністративні стягнення: (1) попередження; (2) штраф; (3) конфіскація товарів, тран-

спортивних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил (ст. 461 МК України) [15]. У більшості наукових підходів до ознак порушення митних правил відносять, а саме: протиправність (порушення конкретної норми МК України); винність (умисне протиправне діяння або протиправне діяння з необережності); караність (передбачена відповідальність МК України за вчинене правопорушення) [25, с. 18]. Із вищенаведеним слід погодитись.

МК України визначає порядок провадження у справах про порушення митних правил (гл. 69). Зокрема, підставами для порушення справи про порушення митних правил є: (1) безпосереднє виявлення посадовими особами митного органу порушення митних правил; (2) офіційні письмові повідомлення про вчинення особою порушення митних правил, отримані від правоохоронних органів, а також органів, що проводять заходи офіційного контролю; (3) офіційні письмові повідомлення про вчинення порушення митних правил, отримані від митних та правоохоронних органів іноземних держав, а також від міжнародних організацій (ст. 491 МК України) [15].

Висновки. Правові норм, що встановлюють відповідальність за порушення митних правил, та регламентують порядок його застосування варто виокремити окремий комплексний правовий інститут митного права. Порушення митних правил є адміністративним правопорушенням. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил має низку специфічних ознак, що відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил, настає у разі, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил є як фізичні так й юридичні особи. Фізичні особи які можуть бути суб'єктами адміністративної відповідальності за порушення митних правил повинні бути осудними та мати вік із 16 років. До таких категорій осіб також відносять іноземців та осіб без громадянства. Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного проступку, тобто протиправного діяння, що порушує правові норми передбачені у МК України. Ознаками порушення митних правил є: протиправність (норма повинна бути передбачена у МК України); винність; караність (передбачена відповідальність у МК України). Склад порушення митних правил складається із об'єкту, об'єктивної сторони, суб'єкт, суб'єктивної сторони. За порушення митних правил можуть бути накладені такі адміністративні стягнення: попередження; штраф; конфіскація товарів, транспортних засобів комерційного призначення – безпосередніх предметів порушення митних правил.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжн. док. від 27. 06. 2014 р. № 984_011. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
3. Shevchuk V. Testing of drugs in the implementation of customs control in Ukraine: legal aspects / V. Shevchuk, O. Shevchuk, N. Matyukhina, D. Zatenatskyi, O. Chub. *Georgian medical news*. 2020. Iss. 1(298). P. 165–169.
4. Шевчук О. М. Правове регулювання порядку переміщення лікарських засобів через митний кордон України : автореф..... ступ. канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Харків, 2012. 20 с.

5. Хомутянський В. В. Особливості адміністративної відповідальності за порушення митних правил у співвідношенні із загальною адміністративною відповідальністю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 69–72.
6. Дрофич Ю. В. Поняття та основні ознаки адміністративної відповідальності: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Наук. вісн. Ужгородського нац-ного ун-ту. Серія «Право»*. 2022. Вип. 73, ч. 2. С. 18–26.
7. Кравець М. Порушення митних правил у структурі митних правопорушень. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 74–80.
8. Шевчук О.М. Відповідальність за порушення порядку переміщення лікарських засобів через митний кордон України. *Митна справа*. 2012. № 3. С. 65–72.
9. Німа А.О. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон України: підстави та ознаки. *Наук. вісн. Ужгородського нац. го ун-ту*. 2024. Вип. 81(2). Ч. 2. С. 174–180.
10. Зоріна О. Г. Правове регулювання переміщення ветеринарних препаратів через митний кордон України : дисерт. ...доктора філософії 081 «Право». Харків, 2023. 215 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-22/2001 N 7-рп/2001 від 30.05. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text> (дата звернення:25.05.2024).
12. Митний кодекс України: Закон України від 12.12. 1991 р. № 1970–XII. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 16. Ст. 203.
13. Про митну справу: Закон України 25.06.1991 р. № 1262-XII. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 44. Ст. 575 .
14. Митний кодекс України: Закон України від 11.07.2002 р. № 92-IV. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 38-39. Ст.288.
15. Митний кодекс України : Закон України від 13. 03. 2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45. № 46–47. № 48. Ст.552.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 52. Ст. 1122.
17. Курінний Є. В. Особливості законодавчої регламентації адміністративної відповідальності відповідальності за порушення митних правил в Україні. *Наукові записки. Серія : Право*. 2020. № 9. С. 78–83.
18. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. URL: <https://textbooks.net.ua/content/category/9/85/15/> (дата звернення: 25.05.2024)
19. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
20. Коломієць Т. О. Структура адміністративної відповідальності: сучасний доктринальний погляд. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 4. С. 65 – 66.
21. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку : моногр. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
22. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Ченцова. 2017. Київ : Істина. 208 с.
23. Допілка В. О., Павловська І. Б. Теоретико-правові засади відповідальності за порушення митних правил. *Наук. вісн. Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 67. С. 190–194.
24. Співак І.В. Юридична особа як специфічний суб'єкт адміністративної відповідальності за порушення митних правил. *Право та державне управління*. 2019. № 1(34). Т. 1. С. 65–72.
25. Додін Є. В. Митна злочинність: поняття та структура. *Митна справа*. 2010. № 3(69). С. 17–29.

Анотація

Шевчук О. М., Зуй В. В. Порушення митних правил як підстава адміністративної відповідальності. – Стаття.

У статті розглядаються теоретико-правові проблеми застосування адміністративної відповідальності за порушення митних правил, його ознак сутності, підстава та видів адміністративних стягнень. З'ясовано, що порушення митних правил віднесено до адміністративних правопорушень. Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил є вчинення адміністративного проступку, тобто протиправного діяння, що порушує митні норми. Встановлено, що ознаками порушення митних правил є: протиправність (норма повинна бути передбачена у МК

України); винність; караність (передбачена у МК України). Визначено наукові підходи щодо визначення категорії адміністративної відповідальності за порушення митних правил, а саме: як вид юридичної відповідальності; як галузевий вид адміністративної відповідальності, як інститут адміністративного права; як реакція держави, яка знаходить свій прояв у діяльності органів, уповноважених накладати санкції за вчинені суб'єктом адміністративні правопорушення. Розкрито види адміністративних стягнень за порушення митних правил. Встановлено, що провадження у справах про порушення митних правил здійснюється відповідно до МК України. Визначено підстави для порушення справи про порушення митних правил згідно приписів статті 491 МК України. Зроблено висновок що адміністративна відповідальність за порушення митних правил, та норми які регламентують порядок його застосування варто визначити як окремий правовий інститут митного права.

Ключові слова: митний контроль, митні процедури, переміщення товарів через митний кордон, митне оформлення, правоохоронна діяльність, адміністративний проступок, адміністративні стягнення, митно-правове регулювання.

Summary

Shevchuk O. M., Zuy V. V. Violation of customs rules as a basis for administrative liability. – Article.

The article examines the theoretical and legal problems of applying administrative liability for violation of customs rules, its essential features, grounds and types of administrative fines. It was found that the violation of customs rules is classified as an administrative offense. The basis for administrative liability for violation of customs regulations is the commission of an administrative misdemeanor, that is, an illegal act that violates customs regulations. It has been established that signs of violation of customs rules are: illegality (the norm should be stipulated in the Customs Code of Ukraine); guiltiness; punishment (provided in the Customs Code of Ukraine). Scientific approaches to determining the category of administrative responsibility for violation of customs rules have been determined, namely: as a type of legal responsibility; as a branch type of administrative responsibility, as an institution of administrative law; as a reaction of the state, which is manifested in the activity of bodies authorized to impose sanctions for administrative offenses committed by the subject. Types of administrative fines for violation of customs rules are revealed. It is established that proceedings in cases of violation of customs rules are carried out in accordance with the Customs Code of Ukraine. The grounds for initiating a case of violation of customs rules in accordance with the provisions of Article 491 of the Customs Code of Ukraine have been determined. It was concluded that administrative responsibility for violation of customs rules and norms regulating the procedure for its application should be defined as a separate legal institution of customs law.

Key words: customs control, customs procedures, movement of goods across the customs border, customs clearance, law enforcement activity, administrative offense, administrative fines, customs legal regulation.

НАШІ АВТОРИ

Алмаші І. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі Ужгородського торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету

Алмаші М. М., кандидат юридичних наук, заступник директора з науково-педагогічної роботи Центру дистанційного навчання Закарпатського інституту ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія Управління персоналом»

Бондаренко К. С., аспірантка кафедри цивільного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, асистентка кафедри публічного управління, адміністрування та права Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Вашук О. П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

Гамрецький Є. О., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України

Гембара Г. І., аспірант кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка

Деменко О. Є., кандидат юридичних наук, асистент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Зуй В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Кирилюк Д. В., кандидат юридичних наук, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

Красовський В. І., магістр міжнародного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, юрист CORPORATESERVICES.COM PTE. LTD.

Кропивницький М. О., кандидат юридичних наук

Кутовий О. В., аспірант кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Лисак А. А., аспірант кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мельник В. М., кандидат політичних наук, асистент кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Міма І. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Навчально-наукового юридичного інституту Державного університету економіки і технологій

Паскар А. Л., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри процесуального права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Пунтус Д. А., доктор філософії права, помічник судді Черкаського окружного адміністративного суду

Страшок А. А., доктор філософії в галузі права, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса

Чернов Л. О., магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Шевчук О. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗМІСТ

І. М. Алмаші, М. М. Алмаші Громадські інспектори з охорони довкілля як інституція у сфері забезпечення прав людини на безпечне довкілля	3
К. С. Бондаренко Притримання та грошове притримання: дії правових механізмів пойменованого та непойменованого способів забезпечення виконання зобов'язання	10
О. П. Ващук Мобільний додаток слідчого: етичні та психолочні аспекти	17
Є. О. Гамрецький Забезпечення гарантій адвокатської діяльності в особливий період.....	25
Г. І. Гембара Порядок відкриття спрощеного позовного провадження в адміністративному судочинстві.....	31
О. Є. Деменко Стабільність системності: податково-правовий аспект.....	40
Д. В. Кирилюк Проблеми здійснення нотаріусом перевірки санкцій при вчиненні нотаріальних дій.....	46
V. I. Krasovskyi Veps plan as a key mechanism of intergovernmental tax cooperation – international progress and implementation status in Ukraine	55
М. О. Кропивницький Актуальні питання законотворчості Верховної Ради України в контексті адміністративно-правової політики України щодо соціального забезпечення населення	63
О. В. Кутовий Перспективи міжнародно-правового регулювання штучного інтелекту	70
А. А. Лисак Тлумачення принципу верховенства права в практиці ЄСПЛ: кримінально-правовий аспект.....	80
В. М. Мельник Сердикійський едикт римського імператора Галерія в політико-правових умовах тетрархії.....	89
І. В. Міма Розширене тлумачення норм права та аналогія права: окремі аспекти співвідношення	98

А. Л. Паскар

Динаміка взаємодії між правом на доступ до адміністративного Суду і виконанням рішень Конституційного суду України 107

Д. А. Пунтус

Окремі процедурні аспекти соціального забезпечення: оскарження управлінських рішень та захист персональних даних 114

А. А. Страшок

Критерії допустимості показань «анонімних» свідків в контексті рішень Європейського суду з прав людини 120

Л. О. Чернов

Актуальні проблеми та перспективи розвитку правового регулювання віртуальних активів 125

О. М. Шевчук, В. В. Зуй

Порушення митних правил як підстава адміністративної відповідальності..... 133

CONTENTS

Almashi I. M., Almashi M. M.	
Public inspectors for environmental protection as an institution in the field of ensuring human rights to a safe environment	3
Bondarenko K. S.	
Retention and monetary retention: specific features of legal mechanisms of named and unnamed ways of ensuring the fulfillment of obligations.....	10
Vashchuk O. P.	
The investigator's mobile application: ethical and psychological aspects.....	17
Gamretskyi Ye. O.	
Ensuring guarantees of the practice of law in a special period.....	25
Hembara H. I.	
The procedure for opening a simplified legal proceedings in administrative justice	31
Demenko O. Ye.	
Stability of the system: tax and legal aspect	40
Kyryliuk D. V.	
Problems of sanctions verification by the notary during notarial acts	46
Krasovskiy V. I.	
Beps plan as a key mechanism of intergovernmental tax cooperation – international progress and implementation status in Ukraine	55
Kropyvnytskyi M. O.	
The current law-making issues of Verkhovna Rada of Ukraine (the Parliament of Ukraine) in the context of administrative and legal policy of Ukraine regarding social security.....	63
Kutovyi O. V.	
Perspectives on international legal regulation of Artificial Intelligence	70
Lysak A. A.	
Interpretation of the principle of the rule of law in the practice of the ECtHR: criminal law aspect	80
Melnyk V. M.	
Edict of Serdica by Roman Emperor Galerius in the Political and Legal Context of the Tetrarchy	89
Mima I. V.	
Extended interpretation of legal norms and legal analogy: certain aspects of the relationship.....	98
Paskar A. L.	
Dynamics of Interaction between the Right to Access to Administrative Justice and the Implementation of Decisions of the Constitutional Court of Ukraine.....	107

Puntus D. A.

Certain procedural aspects of social security: appealing management decisions and protection of personal data 114

Strashok A. A.

The admissibility criteria show «anonymous» witnesses in the context of decisions of the European Court of Human Rights 120

Chernov L. A.

Actual problems and prospects for the development of legal regulation of virtual assets 125

Shevchuk O. M., Zuy V. V.

Violation of customs rules as a basis for administrative liability 133

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 102

Українською та англійською мовами

Редактор-коректор І. Чудеснова
Технічний редактор А. Марєєва

Підписано до друку 20.03.2024. Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Шкільна». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,86. Зам. № 0724/510
Наклад 100 прим. Вид. № 102

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.